

12-річна школа
нова програма

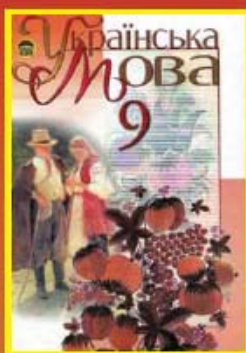
МАЙСТЕР-КЛАС

Т. М. ШАБЕЛЬНИК

РІДНА МОВА

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ

9 КЛАС

ДО ПІДРУЧНИКІВ

• «УКРАЇНЬСЬКА МОВА. 9 КЛАС» (М. І. ПЕНТИЛУК, І. В. ГАЙДАЄНКО,
А. І. ЛЯШКЕВИЧ, С. А. ОМЕЛЬЧУК),

• «УКРАЇНЬСЬКА МОВА. 9 КЛАС» (О. В. ЗАБОЛОТНИЙ, В. В. ЗАБОЛОТНИЙ)

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

До посібника **БЕЗКОШТОВНО** додаються:
• календарно-тематичне планування
• зошити предметного тижня

МАЙСТЕР-КЛАС

РІДНА МОВА

12річна школа
нова програма

МАЙСТЕР-КЛАС

Т. М. ШАБЕЛЬНИК

РІДНА МОВА

ПЛАНІ-КОНСПЕКТИ

9 КЛАС

ДО ПІДРУЧНИКІВ

•УКРАЇНЬСЬКА МОВА. 9 КЛАС• (М. І. ПЕНТИЛЮК, І. В. ГАЙДАЄНКО,
А. І. ЛЯШКЕВИЧ, С. А. ОМЕЛЬЧУК),

•УКРАЇНЬСЬКА МОВА. 9 КЛАС• (О. В. ЗАБОЛОТНИЙ, В. В. ЗАБОЛОТНИЙ)

ПОСІБНИК МІСТИТЬ:

•
конспекти уроків

•
завдання для тематичного оцінювання

•
контрольні диктанти

•
тексти для контрольного аудіювання та читання мовчки

•
цікаві нетрадиційні завдання

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

До посібника **БЕЗКОШТОВНО** додаються:
• календарно-тематичне планування
• заходи предметного тижня

ББК 74.268.1УКР
Ш12

Серія «Майстер-клас»

Шабельник Т. М.

Ш12 Рідна мова. 9 клас: Плани-конспекти уроків.— Х.: Вид-во «Ранок», 2010.— 256 с.— (Майстер-клас).

ISBN 978-611-540-275-5.

Посібник складено за новою програмою з української (рідної) мови для загальноосвітніх шкіл (за редакцією Л. В. Скуратівського; 2005 р.) до підручників О. В. Заболотного, В. В. Заболотного «Українська мова. 9 клас» та М. І. Пентиліук, І. В. Гайдаєнко та ін. «Українська мова. 9 клас».

Видання містить детальні розробки 70 різнопланових уроків з української мови у 9 класі. Пропонуються різні форми і методи роботи, що мають на меті найкраще засвоєння учнями навчального матеріалу, індивідуальний підхід до кожного конкретного класу й школяра. Матеріал посібника представлено в різних формах: розповідь учителя, схеми, таблиці, алгоритми, різнорівневі завдання, роботи творчого характеру та ін. Крім того, пропонуються тексти для проведення аудіювання, читання мовчки, переказів, тестових робіт, диктантів тощо.

Призначено для вчителів української мови та студентів філологічних факультетів.

ББК 74.268.1УКР

ISBN 978-611-540-275-5

© Шабельник Т. М., 2009

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2010

ПЕРЕДМОВА

Посібник «Рідна мова. 9 клас: Плани-конспекти уроків» укладено відповідно до вимог чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання до підручників: [1] Заболотний О. В., Заболотний В. В. «Українська мова. 9 клас»; [2] Пентилюк М. І., Гайдаєнко І. В., Ляшкевич А. І., Омельчук С. А. «Українська мова. 9 клас». Умовні позначки [1], [2] використані в даному посібнику з метою зорієнтувати вчителя щодо того, за яким підручником учні мають виконувати те чи інше завдання або вправу.

Видання містить докладні поурочні плани-конспекти уроків рідної мови і має на меті допомогти вчителеві організувати навчально-виховний процес на уроці мови по-новому, щоб забезпечити формування національно-свідомої, духовно-багатої особистості.

Навчальний матеріал представлено в різних формах: розповідь учителя, опорні конспекти, тези, різнорівневі завдання на спостереження та аналіз, репродуктивні й проблемні запитання, ситуативні й творчі завдання, матеріал для лінгвістичного дослідження, картки тощо. Ущільнення інформації відбувається завдяки використанню символічної наочності (схеми, таблиці, блок-схеми, алгоритми).

З огляду на вищезазначене, уроки побудовано на засадах особистісно зорієнтованої освіти, що сприятиме розвитку в учнів розумових здібностей, умінь порівнювати, узагальнювати, систематизувати мовний матеріал. Багато уваги приділено формуванню комунікативної, полікультурної компетентностей та продуктивної творчої діяльності.

Автор подає всі види контрольних робіт: завдання для тестування, тексти контрольних диктантів та переказів, тексти для аудіювання та читання мовчки. Кількість слів у текстах відповідає програмовим нормам.

Посібник допоможе вчителеві рідної мови збагатити власний досвід, урізноманітнити навчальну діяльність, виховувати в учнів почуття прекрасного, розвивати уяву.

Автор бажає шановним колегам успіхів, натхнення і сподівається, що ця книжка допоможе їм в нелегкій, але цікавій і корисній праці.

Автор

КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ

70 годин, 2 години на тиждень

Номер уроку	Тема	Дата
Вступ		
1	Розвиток української мови	
Повторення вивченого у 8 класі		
2–3	Просте неускладнене й ускладнене речення	
4	Основні правила правопису. Складні випадки слововживання	
5	Повторення вивченого про мовлення. Види мовленевої діяльності. Навчальне аудіювання	
Пряма, непряма мова. Діалог. Цитата		
6	Пряма і непряма мова як засоби передачі чужої мови. Розділові знаки при прямій мові. Заміна прямої мови непрямою	
7–8	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Твір-оповідання з обрамленням на основі почутого	
9	Пряма і непряма мова. Розділові знаки при прямій мові	
10–11	Діалог. Розділові знаки при діалозі	
12	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Стислий усний переказ тексту наукового стилю	
13	Цитата як засіб передачі чужої мови. Розділові знаки при цитатах	
14	Пряма і непряма мова. Діалог. Цитата. Узагальнення і систематизація вивченого	
15	<i>Тематична контрольна робота.</i> Контрольний диктант із додатковими завданнями	
Складне речення, його ознаки. Складносурядні речення		
16	Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком	
17–18	Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Сміслові зв'язки між простими реченнями в складносурядному	
19	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Ділові папери. Заява	
20–21	Розділові знаки між частинами складносурядного речення	

Продовження таблиці

Номер уроку	Тема	Дата
22	Інтонія складносурядного речення. Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками, а також складносурядних речень у текстах наукового, публіцистичного стилів. Синтаксичний розбір ССР	
23	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю	
24	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення». Тестування. Контрольне аудіювання	
Складнопірядне речення		
25	Складнопірядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	
26	Основні види складнопірядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні	
27–28	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Контрольний стислий переказ розповідного тексту	
29	Складнопірядні речення з пірядними означальними. Синонімія СПР з пірядними означальними і простих речень	
30	Складнопірядні речення з пірядними з'ясувальними	
31–32	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Контрольний твір у публіцистичному стилі на суспільну тему	
33	Складнопірядні речення з пірядними ступеня і способу дії	
34	Складносурядні речення з пірядними причинами та мети	
35	Складнопірядні речення з пірядними місця та часу	
36	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Ділові папери. Автобіографія	
37	Складнопірядні речення з пірядними умовними, допустовими, наслідковими та порівняльними	
38	Складнопірядні речення з кількома пірядними	
39	Узагальнення і систематизація вивченого про складнопірядні речення	

Продовження таблиці

Номер уроку	Тема	Дата
40	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Сприймання чужого мовлення. Різновиди читання. Навчальне читання мовчки</i>	
41	<i>Тематична контрольна робота. «Складнопідрядне речення». Тестування. Контрольне читання мовчки</i>	
Безсполучникове складне речення		
42–43	Безсполучникове складне речення. Сміслові зв'язки та інтонація у безсполучниковому складному реченні	
44	Кома та крапка з комою у безсполучниковому складному реченні	
45–46	Двокрапка та тире у складному безсполучниковому реченні	
47–48	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний докладний переказ тексту</i>	
49–50	Особливості інтонації складного безсполучникового речення. Узагальнення і систематизація вивченого про безсполучникове речення	
51	<i>Тематична контрольна робота. «Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні». Диктант</i>	
52	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Аналіз письмових робіт</i>	
Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку		
53–54	Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком	
55–56	Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком	
57–58	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір-роздум на суспільну тему в публіцистичному стилі</i>	
59	Розділові знаки між простими реченнями в складному з різними видами зв'язку	
60	Синонімія сполучникових і безсполучникових складних речень	
61	<i>Тематична контрольна робота. «Складні речення з різними видами зв'язку». Тестування</i>	

Закінчення таблиці

Номер уроку	Тема	Дата
Лінгвістика тексту. Складне синтаксичне ціле		
62–63	Складне синтаксичне ціле, його ознаки. Засоби зв'язку в ССЦ. Абзац	
64–65	Будова ССЦ. Види і засоби міжфразного зв'язку. Актуальне членування: дане і нове	
66–67	Лінгвістичний аналіз тексту. Тренувальні вправи	
68	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Лінгвістика тексту. Складне синтаксичне ціле». Читання мовчки	
Повторення. Систематизація вивченого		
69	Слово як предмет вивчення	
70	Мовні аспекти вивчення речення	

ВСТУП

УРОК № 1

Тема.	Розвиток української мови.
Мета:	подати основні відомості про те, як здійснювався процес розвитку української мови в ході історичного становлення українського суспільства та його культури; розвивати мовну культуру; виховувати любов до рідної мови.
Обладнання:	підручник, таблиця «Життєпис української мови», дидактичний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Коли виникла українська мова?
- Що таке культура мовлення?
- Які існують шляхи підвищення культури мовлення?
- Яку роль виконує мова в житті людини, суспільства?

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Слово вчителя.

(Учитель виразно читає вірш Дмитра Павличка «Золота сурма».)

Золота сурма

Народе мій, дитино ясночол,
 Живи й орудуй мовами всіма,
 Бо кожна мова — твого духу школа,
 Твоєї правди — золота сурма.
 Вклякни перед зорею світовою,
 Що пломеніє, наче сонця креш,
 Та не молися мовою чужою,
 Бо на колінах стоячи, умреш.

Дмитро Павличко

IV. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя з використанням таблиці «Життєпис української мови».

З історією української мови пов'язано багато суперечок. Фахівці довели, що риси української мови почали проявлятися в XI–XIII ст., тобто коли з'явилося письмо, яке могло б засвідчити такий факт. Але це не означає, що саме відтоді наша мова почала формуватися. Вона започатковується від більшої мовної спільноти (у цьому разі — праслов'янської) значно раніше, ніж потрапляє в писемність. У XIV ст. українська мова існувала вже як окремий «лінгвальний організм», що розвивався за власними законами.

У XVII–XVIII століттях староукраїнська мова існує у двох варіантах — книжному і «простому». Перший дуже близький до старослов'янської мови, другий — до народної. Сучасна українська літературна мова сформувалась на основі південно-східного діалекту, зокрема його ядра — середньонадніпрянських говорів.

У 1798 році виходить друком «Енеїда» І. П. Котляревського, від якої починає свою історію українська літературна мова. Наступні письменники сприяли виробленню її норм. Серед цих митців Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, поети-романтики і, звичайно, Тарас Шевченко, який став основоположником української літературної мови.

У 20–40-х роках XIX століття починають з'являтися перші граматики української мови (О. Павловського, 1818), словники (П. Білецького-Носенка, 1840). Загалом протягом XIX століття виникло більш як 50 правописних систем і граматик, що свідчить про відсутність єдиної форми.

Складним і тернистим був історичний шлях нашої мови. Це дорога тортур і поневірянь.

Розгляньмо таблицю «Життєпис української мови».

Дата	Подія
1720	Петро I видає указ про заборону книгодрукування українською мовою
1754	Указ Катерини II про заборону книгодрукування українською мовою в Києво-Могилянській академії
1769	Синод видає розпорядження вилучити українські тексти з писаних церковних книг, букварі
1811	Закрито Києво-Могилянську академію

Дата	Подія
1817	Постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою
1862	Закриття недільних шкіл
1863	Міністр внутрішніх справ Валуєв видає циркуляр, яким заборонено видання українською мовою будь-якої літератури, крім художньої, проте царська цензура під різними приводами обмежувала і її друкування
1876	Цар підписує указ про заборону ввезення українських книжок з інших земель
1884	Закрито всі українські театри
1895	Заборонено випуск української дитячої книжечки
1908	Блоковано всю українську науку і культуру, але за вимогою відомих учених з 1905 до 1914 року дозволено друкувати українські газети
1914	Микола II видає указ про скасування української преси
1925	Відбувся Пленум ЦК України про «українізацію» в Україні, а в 1929 році, з приходом до влади Кагановича, знову починається переслідування всього українського
1938	Сталін видає постанову про обов'язкове вивчення російської мови
1960-ті	Відродження національної культури, літератури, але з 1973 року починається брежнєвсько-сусловська денационалізація
1978	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «О мерах по дальнейшему совершенствованию изучения и преподавания русского языка в союзных республиках»
1980–1981	Постанова про вивчення російської мови в дошкільних закладах і в школах з першого класу
1983	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах»
1989	На X сесії Верховної Ради України одинадцятого скликання прийнято Закон про мови

Як бачимо, наша мова, що зародилася на світанні суспільного слов'янського життя, витримала страшне лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, перенесла наскоки Москви, а проте, як криниця, дійшла до нас чистою, свіжою, музичною, незаплямованою, справді щирслов'янською мовою...

2. Проблемне запитання до учнів.

— Чому ж навіть після прийняття Закону про мови існує мовна проблема?

3. Завдання та запитання до учнів.

- Прочитайте текст. Як ви ставитеся до мовних обов'язків громадян? Висловіть свою думку стосовно прочитаного. Які ще правила етикету представника нації ви б запропонували?

Етикет представника нації та громадянина держави

Універсальним засобом власної ідентифікації нації є мова. Це генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності. Мова — це основа національної гідності, й ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, а відтак, і громадянської позиції. Кожен громадянин своєї держави має й свої мовні обов'язки, які слід знати й виконувати:

— захищати рідну мову, як свій народ, його гідність, його право на існування;

— удосконалювати повсякчас володіння рідною мовою;

— розмовляти рідною мовою скрізь, де її розуміють, і з усіма, хто її розуміє;

— не поступатися своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали;

— любити рідну мову, як свою матір — не за певні її принади чи вигоди, а за те, що вона рідна;

— сім'я — це частина нації, тому в родині слід розмовляти мовою своєї нації;

— прищеплювати своїм дітям ставлення до рідної мови як до святині;

— мати у домашній бібліотеці книги, газети, журнали рідною мовою;

— ніколи не бути байдужим до тих, хто виявляє зневагу до вашої рідної мови.

4. Робота з підручником.

(Учитель може запропонувати учням опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 4–8; [2] с. 4–6.)

5. Творча робота з текстом.

- Прочитайте текст. Порівняйте мовну політику Японії, Росії та України, визначте спільні та відмінні риси. Одним реченням сформулюйте думку щодо особливостей мовної політики кожної країни і запишіть це речення.

Мовна політика

Японії

Виваженою і повчальною є мовна політика Японії. Для забезпечення всебічного розвитку й функціонування японської мови створено низку державних установ, найважливішою з яких є Державний інститут японської мови та Інститут культури радіо- і телепередач, які наділені законодавчими правами щодо визначення мовних норм у межах своєї сфери і ведуть постійне спостереження за появою нових слів та видають їх реєстри.

Росії

Державною мовою багатонаціональної Росії є єдина російська мова. У Конституції Росії чітко та ясно сказано: «Державною мовою Російської Федерації на всій території є російська мова», що суворо виконується. Тим паче, нещодавно в Росії прийнято закон, яким передбачені санкції за ігнорування норм, засмічення державної мови і намічені шляхи її подальшого розвитку.

України

Надаючи українській мові статус державної, уряд України керувався тими самими засадами, що й інші цивілізовані країни, тобто вирішальним стало те, що це мова корінного населення, яке тисячоліття проживає на території України, дало їй назву і становить більшість, а також дані перепису населення 1989 р., згідно з яким переважна більшість жителів України визнала українську мову рідною.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

1. Творче завдання
  - Письмово доведіть справедливість твердження О. Гончара «Мова — це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її».
2. Зачитування творів.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати есе «Мовні проблеми і сучасна молодь» або: [1] розробити один з проєктів, запропонований на с. 8; [2] виконати вправу 11 (I, IV).

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

УРОКИ № 2–3

Тема.	Просте неускладнене й ускладнене речення.
Мета:	актуалізувати в пам'яті учнів відомості про просте неускладнене й ускладнене речення; удосконалювати вміння знаходити і розрізняти види простих речень, визначати їх істотні ознаки, правильно, обґрунтовано ставити розділові знаки в простому реченні; розвивати навички групової роботи, пунктуаційну пильність; виховувати естетичний смак.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, картки.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Бесіда.
  - Охарактеризуйте просте речення.
  - Чим воно може ускладнюватися?
  - Чим просте ускладнене речення відрізняється від складного?

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

1. Групова робота.

Повторення теоретичного матеріалу здійснюється шляхом застосування методичного прийому «Сніжна грудка».

Учні об'єднуються у декілька груп (4–6).

П р а в и л а: **I група** називає слово, **II** — словосполучення, **III** — речення.

Схема

Слово → словосполучення → запитання → відповідь → приклад — речення (можна додати синоніми, антоніми тощо).

Орієнтовні слова для гри: *речення, звертання, однорідний, вставний, відокремлений* тощо.

Кожна група протягом 7 хвилин здійснює роботу за схемою, яка ілюструє одне із запропонованих лінгвістичних понять. Після закінчення обговорення презентує результати групової роботи однокласникам.

I група — «Однорідні речення»

II група — «Вставні слова»

III група — «Звертання»

IV група — «Відокремлені члени речення»

2. Робота з картками.

- Спишіть, підкреслюючи звертання і вказуючи в дужках, якими частинами мови вони виражені. Поставте пропущені розділові знаки. Зробіть фонетичний розбір виділеного слова.

Картка 1

1. Поете слухай голоси життя людського, нові ритми уловляй... 2. Здоров будь Пушкін мій землі орган могучий!.. 3. Ви тут мої милі не в лісі ростете не в травах зелених і пишних цвіте, — ви тут... вас зірвали... о квіти нещасні погасли пов'яли всі *кольори* ясні. 4. Шевченку Відгук дум своїх чи чуєш ти у нашій співі? 5. О краю мій тужу я за тобою!

(З *тв. М. Рильського*)

Картка 2

1. Ярославно Ігор знову кличе шле гінця з далекого полка, сяє сонце, яре, бунтівниче, пил походу щоби опіка. 2. Дощик дощик голубий колосків не оббий зливами-приливами, хмарами огнивими... 3. О вічне сонце огнелике ти встало недругам на зло, і радості чуття велике прийма людина і зело. Тобі пресвітле ласка й шана! 4. Ти мене з дитинства підіймала, хліб дала з *піснями* солов'я, відвела доріг мені немало земле зореносице моя!

(З *тв. А. Малишка*)

Картка 3

1. Ой Морозе Морозенку ой да ти славний козаچه! За тобою Морозенку вся *Україна* плаче! 2. Та орав мужик край дороги. Гей цоб! Цабе рябий тпру! Край дороги! 3. Ой матінко-зоре яке в строку горе: ні доїсти ні допити ні сісти спочити! 4. Ой і зійди, зійди ти зіронько вечірняя ой вийди, вийди дівчинонько моя вірная! 5. Грицю Грицю молотити Гриць не здужає робити.

(З *народних пісень*)

Картка 4

Скажіть дороги чи такі ви всі —
 Нещадні, повні зла й тривоги?
 Чиї це ноги протоптали вас?
 І де початок ваш дороги?
 Дороги Юності жага велить
 Нам мандрувати далі й далі!
 Проклали вас не *людські* ноги ні,—
 Стремління наші небували!

(М. Джаліль)

- Перепишіть, підкреслюючи відокремлені прикладки. Поясніть, чому вони відокремлюються. Наведіть власні приклади речень з відокремленими прикладками на ті правила, які не проілюстровані в картці.

Картка 5

З одного джерела

Де вам, друзі, траплялось,
 щоб од міста, села
 три ріки розливалось
 з одного джерела?

Що не річка, то мова
 з-понад волзьких степів:
 це російська чудова —
 гусел радісний спів.

Що не річка, то мова
 з-над Славути-Дніпра:
 українська чудова —
 кобзи сонячна гра.

Що не річка, то мова,
 де шипшини корал:
 білоруська чудова —
 ніжний видзвін цимбал.

(Д. Білоус)

Картка 6

Данило тихо входить у накупаний і нагойданий місяцем присілок... Як добре, що й ми тепер будемо з хлібом: уродило ж цього року... Незабаром мають і агронома прислати їм. Аби ж він був схожий на Максима Діденка — отого вчителя й невтомного практика...

Давно він, Данило, не бачив ні Максима Петровича, ні Терентія Івановича, ні його верби, повз яку ніколи спокійно не пройдеш... ..Тільки й рідні залилося у Данила — бідова тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку...

Де оболонь переходить в болото, Данилові в вічі впала трилиста вахта, ота добра рослина, що і лікує людину, і попереджає: не йди далі, бо вже починаються небезпечні місця.

(За М. Стельмахом)

Картка 7

На долю письменницького покоління, до якого належить Віталій Петльований — автор ряду цікавих романів, повістей, оповідань, нарисів, — випало жити і творити в роки перших п'ятирічок... Цьому поколінню судилося пройти суворий екзамен на вірність своїй Батьківщині — випробування вогнем у Великій Вітчизняній війні.

Він, учасник бойових дій на Халхин-Голі, добре знав бойовий дух радянських воїнів, про яких писав вірші, нариси. В роки війни з гітлерівськими загарбниками як кореспондент фронтових газет він вів репортажі безпосередньо з поля бою. Журналістські шляхи його пролягли через Румунію, Угорщину, Чехословаччину, Югославію...

(М. Логвиненко)

Картка 8

1. І ось на нього, Альошку, наскакує якийсь вуличний пес — чорний брудний волоцюга. 2. Перший вибіг на двір Пувичка, той веснянкуватий хлопець, що закидав йому на голову матрац. 3. Власник такого майна, як дерев'яна фарбована скринька з замком, Матрос був гордий не тільки зі своєї вдачі, але й з виняткового стану людини, що володіє чимсь замкненим, у чому немов заховано частку його самого. 4. Сам він, Альошка, почав ліпити велику групу Лаокоона — людей і гадюк, що сповивають їм плечі, ноги й шиї, — так, як він бачив у місті на майдані зеленого скверика, перед будинком Червоної Армії. 5. Альошка зостався, бідак, у будинку, а я ось на волі.

(З кн. І. Микитенка «Вуркагани»)

Картка 9

- Складіть речення з поданими фразеологічними зворотами і запишіть, підкреслюючи відокремлені обставини.

1. Не бажаючи образити, скажу. 2. Жити розкошуючи. 3. Взагалі кажучи. 4. Засукавши рукава. 5. Зважаючи на обставини.

Додаткове завдання

— Розкажіть про роль фразеологізмів у нашій мові, навівши власні приклади. Використовуючи фразеологізми, складіть кілька речень з відокремленими членами.

Картка 10

- Напишіть за поданим зразком невеликий твір-роздум на тему «Нести радість людям». Використайте у творі речення з відокремленими членами, в тому числі й обставинами. Поясніть, за яких умов вони відокремлюються. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень написаного вами твору.

Сідайте, будь ласка

«Гур-гур-гур!» — весело гуркотів автобус.

Сергійко, сидячи у м'якому кріслі, пильно розглядав малюнок в новенькій «Азбуці»...

Аж ось і зупинка. Двері розчинилися, й до салону зайшла тітонька.

— Сідайте, будь ласка, — сказав, підхопившись, Сергійко.

— Велике тобі спасибі, — сказала тітонька, опускаючись на звільнене місце.

На сусідній вулиці автобус знов зупинився. Зайшла старенька бабуся, тримаючи в одній руці білий вузлик, а у другій — пацію.

— Сідайте, бабуню, — підвелася тітонька.

— Дякую, — сказала бабуся й, полегшено зітхнувши, сіла.

А Сергійкові стало так приємно, ніби це він поступився бабусі місцем.

(За В. Струтинським)

3. Творча робота.

- Усно складіть монологічне висловлювання.

I група — Багатство Карпат (Криму, Слобожанщини, Донбасу...) (у науковому стилі).

II група — Збережімо для нащадків пам'ятки рідного міста (села) (у публіцистичному стилі).

III група — «Багряний лист в гаю кружля» (у художньому стилі).

IV група — «Осінь ходить, яблука золотить» (у художньому стилі).

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [2] с. 15, 17, 23.
2. Виконати вправу: [1] 15; [2] 28.
3. Виконати тестові завдання: [1] с. 19–20.

УРОК № 4

Тема.	Основні правила правопису. Складні випадки слововживання.
Мета:	актуалізувати в пам'яті учнів основні правила правопису слів, удосконалювати вміння знаходити і виправляти помилки на вивчені правила; розвивати орфографічну вправність; виховувати мовну культуру.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, картки, орфографічні словники.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Робота з картками, виготовленими вдома.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Слово вчителя.

Діти! Нещодавно в метро я прочитала рекламні оголошення і дуже засмутилася. Скажіть, яких помилок припустилися чи то рекламодавці, чи то фірми-виробники реклами?

«Депозит Честний. 22 % річних у гривнях. Прозорі умови з простою арифметикою».

«Ексклюзивний представник заводу-виробника в харківському регіоні — ХАРВЕСТ».

«Нова епоха стоматології — клініка “Діалог”».

«У салоні керамічної плитки на Маршала Жукова завжди самі низькі ціни. Завжди!»

— Які правила ми повинні повторити, щоб уникнути подібних помилок?

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

IV. ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

1. Робота в групах.

Кожна група отримує аркуш, на якому записана тема. Учні мають згадати та сформулювати правила і скласти вправу (завдання з пасткою, тест, кросворд) з певної теми.

Після презентації роботи (повторення основних правил орфографії), групи обмінюються завданнями і виконують їх.

I група — «Вживання м'якого знака».

II група — «Вживання апострофа».

III група — «Подвоєння та подовження приголосних».

IV група — «-И-, -і- в словах іншомовного походження».

V група — «Спрощення в групах приголосних».

2. Виконання тренувальних вправ.

1) Спишіть, вставляючи, де потрібно, замість крапок ь.

Леген..кий вітрец.. подихає — і ск..різ.. розносит.. тепло ран..-н..ого літ..н..ого ранку. (*Панас Мирний*) Зірон..ка ясна темнен..-кої ночі чужа і холодна нам завжди здаєт..ся, квіт..ці ж радіют.. в степу наші очі і сер..це, мов рідне, до неї смієт..ся. (*І. Манжура*) Вмивайся ранком на зорі, коли вода тече кріз.. пал..ці. Поки ще сон..це не горит.., а тліє тіл..ки дес.. у бал..ці. (*М. Терещенко*) Надя моя прийшла увечері з комсомол..с..ких зборів радісна така, весела. Брян..с..кий стояв на спостережному пунк..ті с..омої стрілец..кої роти і звідси керував вогнем. Гострі, в монгол..с..ких вирізах очі дивилис.. на Шуру приязно, з готовністю допомогти. І Тарасик щebetав у передку чумац..кої мажі, як пташка на волі. (*З тв. О. Гончара*) Вс..ого надивився молоден..кий Чумаченко, Гриц..ків син. Він у дорозі хлопец.. зовсім не той, що дома. Батько аж радуєт..ся його поведінкою між люд..ми. (*Д. Косарик*)

2) Спишіть, вставляючи, де потрібно, замість крапок апостроф.

Акація приймає естафету від зблідлого, прив..ялого бузку. (*Л. Дмитерко*) Йдуть у доброму здоров..ї дні погожі, весняні. (*М. Стельмах*) Жодне віконце ніде не блисне хоч би тобі тьм..яним вогником. (*Я. Баш*) Духм..яний запах яблуні старої пливе, як сон. І гілочка р..ясна бринить на вітрі тихою струною. (*В. Бичко*) Степ пірнув у темр..яву. (*Л. Смілянський*) З..їхалося на цей раз до села так багато, як не з..їжджалося ніколи. (*О. Довженко*) В..ючні сідла на конях були системи Бр..янського. (*О. Гончар*) Голос був тихий, повільний, напрочуд багатий різнобарв..ям тональності. (*В. Швуць*) Бжозовський вбіг у молодий бур..ян і приліг у ньому на саму землю. (*І. Нечуй-Левицький*) «Бурлаки на Волзі» — перша картина І. Ю. Р..єпіна на тему народного життя. Дем..ян Б..єдний віродив один із найсильніших видів сатири — байку.

3) Спишіть, вставляючи, де потрібно, замість крапок пропущені літери.

Біля гаража стоїть наготові «Буревіс..ник» — роз'із..на ремонтна майстерня. (*О. Гончар*) На сході, по обрію, темніють пояси

молодих ползахис..них смуг. (О. Гончар) Сотні очей пристрас..но стежили за цим героїчним переходом танків по дну чужої річки. (О. Гончар) Отак за світанком і день переходив, за тиж..нями — тиждень, а там місяці. (А. Малишко) Тремтить у синьому вогні щас..лива далечінь. (М. Рильський) Грають радіс..но ріки і шумують гаї. (В. Сосюра) Спираюсь на мур і годинами стежу, як безшелес..но бродять тіні з місця на місце. (М. Коцюбинський) Барвінок цвів і зеленів, с..лався, розстилався. (Т. Шевченко) Сміється весна надворі, внизу під кручею Дніпро шумить, передзвонює на хвильках срібними перс..нями. (М. Стельмах) З нижнім пес..ливим, мовби прощальним і потішаючим шелестом вербові гілочки пройшлися у неї по щоці. (І. Волошин) За порогом дід розправив плечі кіс..ляві, аж тріснуло в суглобах. (Д. Косарик) Сюїта — музичний твір, що складається із самостійних контрас..них частин, які йдуть одна за одною.

4) Спишіть, вставляючи замість крапок пропущені літери.

Через кілька хвилин понад полками пішла на захід ав..ац..я. Здавалось, що літаки ідуть зовсім беззвучно, німими с..луетами, виключивши всі свої мотори. Гул ескадр..л..й цілком перекривався гулом наземної арт..лер..ї. Якось після вечері у вагоні зав'язалась жвава д..скус..я. Мабуть, ніде доцільна думка, свіжа ін..ц..ат..ва не поширюється з такою блискавичною швидкістю, як на фронті. Піднявшись десь із далеких аеродромів, на рівні зірок ідуть могутні машини, г..ганти стратег..чної ав..ац..ї. Арт..лер..стами командував Саша Сіверцев. Шура стала на роботу в один з мінських госп..талів. Багіров, доставши знову підводи з транспортної роти, вкладався з матер..альною частиною. Мова йде, чую, про японських рибалок, що потерпіли від ядерних випробувань, від рад...оактивного попелу, що випав десь там на голови їм. Черниша будинок вразив своєю арх..тектурною досконалістю. З своїм колект..вом Зоя особливо зріднилася в роки війни. Несподівано виринув край шляху с..луєт польової будки трактор..стів. Швидко світало. Пасаж..ри на палубі заворушились.

(З тв. О. Гончара)

3. Гра «Коректор».

- Прочитайте, виправте помилки; відкорегований текст записіть.

Домашній хліб

Традіція випікання домашнього хліба нині стає де далі самою популярною і багато в чому завдяки появі чудової кухонної техніки — міні пекарні.

Нині кожна господиня має можливість недокладаючи практично жодних зусиль насолоджуватися ароматною та смачною домашньою випічкою хоч що дня.

Що вимагається від неї? Купити якісні продукти, викласти їх в форму, виставити параметри на дисплеї і за де-який час за сигналом апарата дістати з форми готовий гарячий хліб.

З усіма іншими процесами приготування хлібо-пекарня впо-рається самостійно.

(З календаря)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати рубрику «Культура мовлення»: [1] с. 22; [2] с. 14, 21.
2. Виконати вправу: [1] 24; [2] 22 (II).
3. Дібрати з художньої літератури по два речення на повторені правила.

УРОК № 5

Тема.	Повторення вивченого про мовлення. Види мовленнєвої діяльності. Навчальне аудіювання.
Мета:	систематизувати вивчені відомості про види та форми мовлення, види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); розвивати вміння слухати та аналізувати текст; виховувати повагу до історії свого народу; формувати соціокультурну компетентність.
Обладнання:	текст для аудіювання, таблиця «Види мовленнєвої діяльності».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Що таке мова і мовлення?
- Які є види і форми мовлення?
- Доведіть, що мовлення тісно пов'язане з мисленням.
- Які існують вимоги до мовлення?

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

Формування та запис очікуваних результатів.

(Застосовується інтерактивний метод «Мозковий штурм».)

III. ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з таблицею.

Види мовленнєвої діяльності

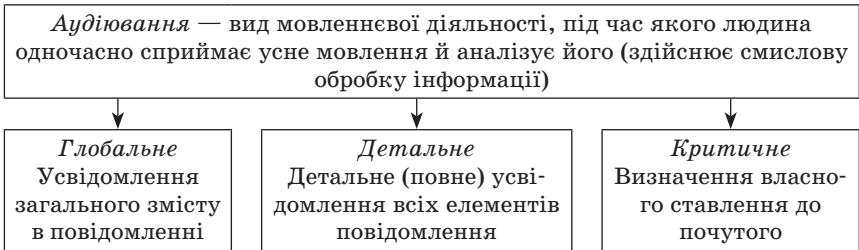
Форма мовлення	Види мовленнєвої діяльності	
	Сприйняття мовлення	Продукування мовлення
Усне мовлення	Слухання	Говоріння
Писемне мовлення	Читання	Письмо

2. Пояснення вчителя.

Мовлення — це процес безпосереднього використання мови всім народом і кожною окремою особою.

Мовленнєва діяльність — сукупність психофізичних дій людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення, а також на виникнення його в усній і письмовій формі. Оволодіння мовою відбувається на функціонально-комунікативній основі, тобто в процесі мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність включає чотири види: аудіювання, читання, говоріння, письмо.

3. Проведення навчального аудіювання.

- 1) Інструктаж щодо проведення аудіювання.
- 2) Читання тексту вчителем.

Мезинські музики

З якого тільки боку не показувала історія світові прикметне поселення Мезин, що на Чернігівщині! Воно розкинулося на правому березі зачарованої Десни. Місце зручне для переправи. Отож, хто тільки там не переходив, залишаючи своєрідні сліди. Хоча б і шведські полки, коли король Карл XII еднався з гетьма-

ном Іваном Мазепою, долали водну перепону й тут, прямуючи на погибель під Полтаву, а далі через переправу Переволочну на Дніпрі за межі України, аж до Бендер.

Та найбільше уславила Мезин одна з прадавніх таїн, яку сама земля несподівано розкрила. До неї археологи підступилися ще на початку ХХ століття, розкопавши стоянку первісних людей. Велике, як для такої давнини, поселення кам'яного віку. Йому коли не всі двадцять п'ять тисяч років, то щонайменше двадцять. Ось від якої прадавнини подзвін.

Не сякі-такі житла, а, по-сучасному кажучи, цілий комплекс — як село суцільне — з кісток мамонтів та рівних їм чотириногих велетнів. Будови різного призначення. Найбільша — з багаттям посередині — чи ж не для цілого роду. Довгими зимами ковтали дим, але ж гуртом грілися, плечем до плеча, усі кривняки.

Для спеціалістів, які на розкопуваннях собаку з'їли, начебто все було зрозумілим. Над єдиним сушили мізки — що ж за знаряддя знайшлося в головній споруді? Не знати, з якою метою підібраний, чи, швидше, виготовлений набір більших і менших кісток.

Порозмальовувані вохрою. Пороблено насічки. Понарізувано візерунки. Очевидно, священні речі призначалися для ритуальних відправ. До такого висновку дійшли фахівці. І були близькими до істини.

Через кілька десятиліть нові науковці пильніше придивилися до знахідок, що зберігалися в археологічній скарбниці в Києві. Осінила їх здогадка, і невдовзі вчений світ руками сплеснув. Як не міркуй, а на те виходить, що колекція кісток з мезинського поселення — не що інше, як набір ударних інструментів! Оригінальний шумовий оркестр первісних людей. Найдавніший у світі. Давнішого ніхто ніде не знаходив.

Залучили до експертизи найвидатніших музик. Ті спробували розібратися, що й до чого. Прислухавшись, з якої кістки який саме звук видобувається, зіграли, воістину, на мертвих кістках. Себто, кістками вистукуючи. Подібно до того, як і тепер на чому тільки не витинають до танцю чи музичного супроводу народні умільці — на ложках, рублях (на тих, що для прасування), косах, пральних дошках, сковородах, пляшках тощо. Бракує уяви все перелічити.

І учинилося диво дивнее з голосами тих мертвих, здавалося б, кісток. На всю земну кулю подав голос неоціненний археологічний скарб. На весь світ уславився Мезин. Уписаний в найзнаменитіші енциклопедії планети.

Бо ж перед тим вважалося, що музика зародилася десь чотири-п'ять тисяч років тому. І ось зовсім інший вимір — двадцять тисячоліть!

Он відколи людське вухо вже вловлювало, вирізняло, а руки вміли відтворювати мелодійні ритми. Ноги ж, мабуть, самі просилися до танцю.

І яке ж голосне підтвердження цьому!

У Москві фірма «Мелодія» записала на плівку видобутий київськими музикантами з німих, здавалося б, кісток незвичайний награвш. З праглибини минулого долинула в двадцяте століття музика... палеоліту або кам'яної доби. І вже з нею людство не розлучиться. Візьме і в третє тисячоліття нової ери. А там, дивись, і в подальші. Бо ж є речі вічні, без яких всесвітня історія — не історія.

Тож і поміркуйте, яку землю успадковуємо від пращурів. І кого та від якої прасивини називати пращурами? З якої праглибини родовід народу українського?

(512 сл.)

(В. Пена)

3) Запитання та завдання учням.

1. Де знаходиться поселення Мезин?
2. Ім'я яких видатних діячів згадуються в тексті?
3. Що найбільше уславило Мезин?
4. Над чим «сушили мізки» археологи?
5. Чим виявилася мезинська колекція кісток?
6. Коли, на думку вчених, виникла музика?
7. Який переворот здійснила знахідка у світі науки?
8. Що зробили фахівці фірми «Мелодія»?
9. Визначте тему висловлювання.
10. Яка головна думка тексту?
11. До якого стилю належить текст?
12. Опишіть мезинську знахідку.

4) Робота в групах.

— За поданим текстом складіть тести і обміняйтесь ними з іншими групами.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Заключна бесіда.

— Чи досягли ми очікуваних результатів? Що нам вдалося? Над чим ще слід попрацювати?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дібрати текст для детального аудіювання, розробити до нього тести.

ПРЯМА, НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

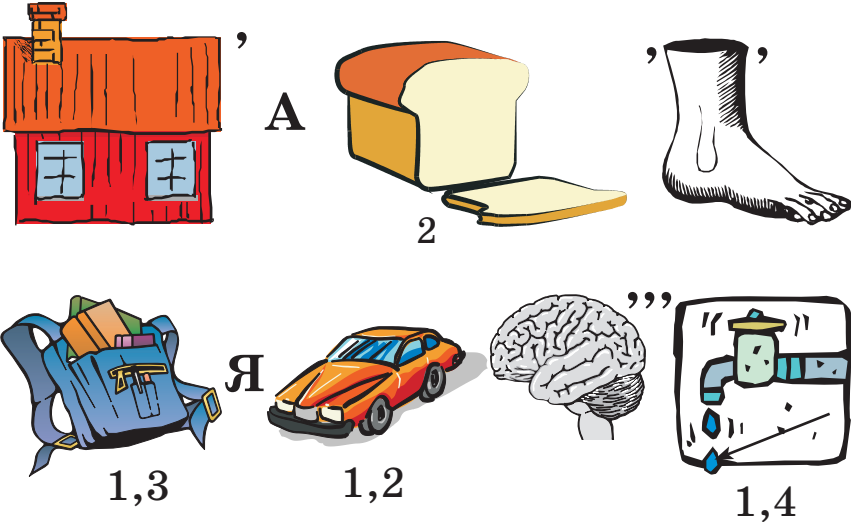
УРОК № 6

- Тема.** Пряма і непряма мова як засоби передачі чужої мови. Розділові знаки при прямій мові. Заміна прямої мови непрямою.
- Мета:** поглибити знання учнів про пряму і непряму мову, удосконалювати вміння будувати речення з прямою і непрямою мовою, замінювати пряму мову непрямою; вчити доцільно використовувати ці синонімічні конструкції, правильно ставити розділові знаки; розвивати культуру мовлення, пам'ять, мислення; формувати комунікативну компетентність; виховувати любов до рідного краю, повагу до українського слова.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, ребуси, схема.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Розгадування ребусів «Хто ці друзі?»

(Відповідь: діалог, пряма мова.)

2. Бесіда.

- Що ви знаєте про діалог та пряму мову?
- Чим відрізняється діалогічне мовлення від монологічного?
- Що спільного і відмінного між оформленням прямої мови і діалогу?

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Робота з текстами.

- Прочитайте тексти. Що в них спільного і відмінного? Який текст стилістично досконаліший? Чому?

Чому люди різні

Зібралися якось разом Вогонь, Вода, Повітря і Земля і посперечалися: хто з них наймогутніший. Вогонь сказав:

— Я! Мене породили Сонце і Блискавка. Ніхто не може протистояти моїй силі. Я — першопричина всього сущого. Життя є лише там, де я!

— Твоя правда, — мовила Вода. — Але хіба без мене можливо прожити? Хіба я не можу погасити тебе? Коли я грізно здіймаю свої хвилі, усе живе тремтить від жаху, благаючи порятунку.

— Грізні хвилі? — глузливо ввірвалось вітром в розмову Повітря. — Це я жену твої хвилі, куди схочу. Мені ніхто не потрібний, я вічно вільне і лечу, куди хочу. Немає мені перешкод у цьому світі!

— Ви нічого не варті в порівнянні зі мною, — заперечила Земля. — Якби не було мене, вам навіть ніде було б зібратися. Та до того ж — всім годувальниця...

— Заспокойтеся! — повеліло їм Життя. — Зараз спробуємо вирішити вашу суперечку. Нехай кожний із вас проявить себе не руйнівником, а творцем. Тоді і побачимо, хто наймогутніший. Чиє творіння буде найбільш довершеним, того і визнаємо за володаря.

На тому й вирішили. Розійшлися, розлетілися, розтеклися в різні боки. Скільки часу минуло — ніхто не знає, але одного разу стихії зібралися разом знову і представили на суд свої твори. Але як вони були схожі! Тому що це були люди. Усе в них було однакове, тільки волосся й очі різні.

(За Б. Краушем)

Зібралися якось разом Вогонь, Вода, Повітря і Земля і посперечалися: хто з них наймогутніший. Вогонь сказав, що він, оскільки його породили Сонце і Блискавка, і ніхто не може про-

тистоюти його силі. Він вважав себе першопричиною всього суццо-го. Життя є лише там, де Вогонь.

Вода заперечила, що без неї теж неможливо прожити. Вона сказала, що може погасити вогонь. Коли вона грізно здіймає свої хвилі, усе живе тремтить, благаючи порятунку.

А Земля вважає, що вони нічого не варті у порівнянні з нею. Якби її не було, Воді, Повітрю й Вогню навіть не було б де зібратися. Та до того ж — вона всім годувальниця.

Життя повеліло їм усім заспокоїтися і пообіцяло спробувати вирішити їхню проблему. Воно запропонувало кожному проявити себе не руйнівником, а творцем. І чие творіння буде найдовершенішим, того і визнають усі за володаря.

На тому й вирішили. Розійшлися, розлетілися, розтеклися в різні боки. Скільки часу минуло — ніхто не знає, але одного разу стихії зібралися разом знову і представили на суд свої витвори. Однак як вони були схожі! Тому що це були люди. Усе в них було однакове, тільки волосся й очі різні.

III. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Завдання учням.

- Розгляньте узагальнюючу схему і складіть усне повідомлення на лінгвістичну тему «Пряма мова», добираючи власні речення.

<p>Пряма мова — чуже мовлення, передане дослівно, без змін. П — пряма мова; а — слова автора. А: «П.(!?)» «П,(!?)» — а. «П,— а,— п!(.?)» «П,(!?) — а.— П.(!?)» «П,(!?) — а: П!(?)» «П.(!?)» — «П.(!?)» — «П.(!?)» — П.(!?). — «П.(!?)» — П.(!?)</p>	<p>Непряма мова передає лише зміст чужого мовлення. Слова автора, непряма мова (підрядне з'ясувальне). Стилістично нейтральна</p>
<p style="text-align: center;">Передача прямої мови непрямою</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розповідне речення → підрядним з'ясувальним (спол. <i>що</i>). 2. Спонукальне речення → складнопідрядним (<i>щоб</i>) або простим реченням разом із підсилювальною часткою <i>а</i>. 3. Питальне речення → питальні слова → на сполучні засоби у СПР. 4. Заміна проблематична або неможлива 	

2. Практична робота.

- Простежте, чим відрізняються прочитані вами тексти. Сформулюйте загальні правила передачі прямої мови непрямою. Звірте свої висновки зі схемою.

Матеріал для вчителя

До характерних ознак тексту, крім його лексико-граматичних та стилістичних особливостей, належать і складові частини. Текст може мати однорідну й неоднорідну будову. З різних міркувань у виклад одного автора вводяться фрагменти з інших творів, висловлювання інших авторів. Цей матеріал може бути відтворений дослівно або переданий зі збереженням тільки змісту. Усне або письмове мовлення іншої особи, що вводиться в текст авторською ремаркою зі збереженням лексичних, граматичних та інтонаційних особливостей, називається прямою мовою.

Особливо велике художньо-зображальне значення має пряма мова в красному письменстві. У конструкціях з прямою мовою знаходять вираження дії персонажів, їх обмін думками, виявлення волі й почуттів. Послугуючись можливостями різних видів відтворення чужої мови, художня література досягає глибокої експресивності та мистецької витонченості.

Непряма мова — це форма чужої мови, що будується на основі безпосереднього висловлювання, але передається від особи автора за допомогою підрядних речень з певними скороченнями. Непряма мова дає можливість опускати нецікаві, неважливі, вже відомі деталі. А також вживається, коли автор не має потреби відтворювати своєрідність мовлення персонажів.

Крім прямої і непрямої мови, є ще так звана *невласне пряма мова*. Вона характеризується тим, що в ній зберігаються лексичні й синтаксичні особливості чужого висловлювання, але передається висловлювання не від імені персонажа, а від імені оповідача. Автор ніби безпосередньо виражає думки й почуття свого героя, мовить його словами.

Виникла невластне пряма мова на основі прямої й непрямої, поєднавши риси їх обох. Від прямої мови — будова речень, інтування, ритмомелодика, експресія; від непрямої — виклад від автора і тісний зв'язок з авторською манерою оповіді. Невластне пряма мова характерна лише для художнього стилю.

3. Тренувальні вправи.

- 1) Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Вставте, де потрібно, пропущені букви, розкрийте дужки.

Бач як міцно заснув дивует..ся мати. (*Панас Мирний*)
 Змилуйся над наш..ю молодіст..ю над нашою любов..ю ридала
 Мирослава. (*І. Франко*) Та які у вас айстри хороші! сказав
 Метелик милуюч..сь клумбою. (*А. Шиян*) Кукурузо (в)раз спинив-
 ся. Взять рушницю? Не треба! прохопився я потім додав Ніколи.

(*В. Нестайко*) На моє питання Коли пр..йде потяг ніхто (не)міг відповісти. Відна дівч..но сказав Захар що я можу тобі порадити.
(*І. Франко*)

2) Складіть речення з прямою мовою таким чином, щоб запропоновані словосполучення і речення виступали в ролі слів автора.

Відповідає гречно; сказав режисер юнакові; мати вчила; каже старший брат, посміхаючись; відповів на те вартовий і додав; тихо відповіла Оксана, стримуючи сльози.

3) Зробіть повний синтаксичний аналіз конструкцій з прямою мовою.

«Будьте здорові, з Святим вечором!» — проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці. І сказав отаман, і промовив козак, аж од слів половили іскрини: «Україна одна, і не можна ніяк віддавати її для загину». (*В. Крищенко*)

4) Прочитайте текст з належною інтонацією. Зробіть, де можливо, заміну прямої мови на непряму.

Я сидів біля розкритого вікна, поклавши голову на руки, і спостерігав, як сутінки повільно заповзають у кімнату. Раптом чиясь ніжна рука погладила мене по голові, і ласкавий голос запитав:

— Ти чому такий сумний, внучку?

Я здивовано підняв голову і побачив... бабусю.

— Бабусю! — закричав я. — Ти прийшла, моя мила, моя добра бабусю! Як довго я тебе чекав...

Я кинувся до скрині, дістав клубочок, спиці і віддав їх бабусі. Сам примостився біля її ніг.

— Який сьогодні день? — запитала вона.

— Понеділок, — відповів я.

— Тобто починаємо новий тиждень, — сказала бабуся, улаштуваючись зручніше на стільці і розкладаючи в'язання. (*Б. Крауш*)

4. Диктант «Перевір себе».

Вбігла мати в кімнату, підвелась Мальва, якась така дивна: бліде в неї лице, хворобливо пломеніють очі...

— Мальво, ти хіба нічого не знаєш, що діється в світі?

— Сердешна моя... Ой де ж ті твої мрії про міць твого кохання?

— А що хан послав по ясир... туди?

— Мальво, — зашепотіла Марія, — послухай, що скажу тобі.

Побратим твого покійного батька гетьман Хмельницький побив ляхів, а хан іде йому на допомогу. Ти послів козацьких бачила

тоді... Але панське слово зрадливе, хто знає, що він завтра вчинить. А тепер є нагода. Ахмет pomoже нам... На Україну. Люди йдуть.

Чекала. Очі Мальви ніби злилися з материними і довго не могли відірватися, та враз, ніби струшуючи з себе шкаралупу отупіння, вона розвела руки і заговорила, прислухаючись до власних слів: «Доля моя, мамо... Це доля моя. Ти кажеш іти на Україну? Як мені йти? Я ж зовсім не та, що ти, з-над Дніпра. Я лише затужила по них і чомусь тієї туги позбутися не можу, я сама твоя Мальва татарська, ханська, мамо...»

(За Р. Іванчуком)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 3–4; [2] § 3–4.
2. Виконати вправу: [1] 42; [2] 50.

УРОКИ № 7–8

Тема.	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Твір-оповідання з обрамленням на основі почутого.</i>
Мета:	навчити учнів складати усні й письмові твори-оповідання з обрамленням; виробляти навички осмислювати тему, ідею, проблеми тексту, вміння добирати потрібний матеріал; удосконалювати здатність грамотно викладати думки; розвивати усне й писемне мовлення, позитивні емоції, творчу уяву; виховувати любов до рідної землі, малої батьківщини.
Обладнання:	схема, текст.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Що таке оповідання?
- Які оповідання ви пам'ятаєте з уроків української та зарубіжної літератури?
- Що називається композицією і сюжетом художнього твору?
- Назвіть основні сюжетні елементи.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1. Робота зі схемою.

— Які позасюжетні елементи вам уже відомі?

2. Слово вчителя.

Сьогодні ми з'ясуємо, що називається обрамленням, яка його роль у композиції художнього тексту; навчимося самостійно складати твори-оповідання з обрамленням на основі почутого.

III. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя.

Обрамлення — це така частина композиції художнього твору, яка є ніби рамкою для розповіді про інші — основні — події. Обрамлення містить повідомлення про джерело інформації, роздуми про розказане та оцінку зображеного.

Згадайте, у яких творах світового письменництва вам траплявся прийом художнього обрамлення?

Класичним прикладом є обрамлення в «Казках 1001 ночі», цей прийом використали А. Малишко в поемі «Прометей», І. Цюпа в оповіданні «Мій брат» тощо.

2. Робота над зразком тексту з обрамленням.

- 1) Виразно прочитайте текст.
- 2) Поясніть його назву.
- 3) Доведіть, що поданий текст є оповіданням.
- 4) Знайдіть у ньому сюжетні елементи.
- 5) Яку роль виконує обрамлення в композиції тексту?

Берег дитинства

У кожного, як стверджує одна романтична сага, є два береги — од якого людина одпливає і до якого має неодмінно причалити. На

цій довгій дорозі зустрічається чимало інших, не менш значних. Серед таких — берег надії, берег юності, берег любові.

І все ж, хоч би де зупинилася людина на цих берегах-пристанищах, їй неодмінно світитиме далеким вогником отой найперший — Берег Дитинства. Хай то буде сповнена романтичних поривань молода людина, освітлений життєвою вдачею статечний митець чи припорошений сивиною дідусь, кожному по-своєму пектиме спогадами цей берег.

Не сходить з пам'яті один випадок. У наше село приїхав давній його мешканець. Так трапилося, що він не за власним бажанням змушений був виїхати в молодості на Далекий Схід, а згодом оселитися там, завести родину. Потім війна, тяжкі повоєнні літа, і йому ніяк не випадало відвідати землю, де, як кажуть у народі, закопаний пуп.

Та, проте, увесь цей час він жив надією, що таки побуває на березі свого дитинства. І тільки на схилі літ приїхав у глибинне поліське село. Чоловікові перетягло за сьомий десяток. Разом з ним був син та двоє онуків. Зі станції поїхали на Горбатенкове печище. «То дарма, — одказував гість, — що вже немає хати, але є земля, де вона стояла і де босоніж вибігав своє дитинство та юність. Одвезіть мене насамперед на батькове подвір'я...»

Не дочекавшись, поки зупиняться коні, старий силувано почав злазити з воза. Підпираючись посохом, він дрібнуватими кроками почовгав на подвір'я, зняв капелюха і довго стояв у зажурі. Старші односельці стояли осторонь, перекидаючись співчутливими діалогами: «А тягне-таки людину в рідні краї. Бачите, скільки тої жалоби, що на старість ген звідкіля приїхав!» — «Тож не дарма мовиться: там земля мила, де мати родила...»

Старий Горбатенко невпоспіх обійшов печище, обмацав камінці та уламки цегли, потім вичвалав на пагорб, де стояла стара дичка-груша. Верхівка й обічні гілляки вже пригасли, тільки з нових одростків рясно кипіло молочне суцвіття. «Живеш іще, чекаєш на мене?» — вимовив чоловік тремтячим голосом і припав щокою до стовбура, охопив його худорлявими руками і... дрібні старечі сльози покотилися з очей. Коли ж розпач спогадів вгамувався, він підійшов до гурту, чемно привітався і, висушуючи зволожені очі, мовив: «Дякую вам, добрі люди, що не спиляли на дрова. Під цією грушею, казала моя покійна мама, що й народила мене...» Тиждень гостював Горбатенко в селі і увесь час ходив на печище, а коли зібрався від'їздити, сказав, не приховуючи сліз: «Тепер уже не страшно й помирати!» Земля дитинства, стежки ранньої юності... Кому не снилися вони в далеких мандрівках, хто не відчував їхнього поклику, чия чутлива душа не прагла повернутися

на схилі літ у чарівну казку дитинства? Усе, як сказав філософ, скороминуще на цьому світі. Але чи так уже й все — пам'ять, яка не полишає людину, не робить її забудькуватою, неодмінно житиме отим далеким спогадом дитинства.

(За В. Скуратівським)

3. Творча робота.

- Напишіть твір-оповідання за поданим початком і закінченням.

Одного разу ми з друзями гуляли в парку. Зліва, у затінку, молоді мами гуляли зі своїми розбишаками; чоловіки, заклопотані подіями у світі, читали газети і щось жваво обговорювали; грали у шахи та в доміно пенсіонери; гралися з онуками бабусі. Мені було трохи сумно, адже на скейті я кататися не вмів. Я сидів і спостерігав за людьми. Тут до мене підійшла Оленка і, показавши на дідуся без руки, сказала: «Ти знаєш, у нього незвичайна доля».

...

Ось так склалося життя цього чоловіка. І я подумав, що за звичайною зовнішністю може ховатися людина великої волі й мужності, з відважним серцем і кришталево чистою душею.

4. Зачитування та обговорення створених оповідань з обрамленням.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Розпитати батьків про долю своїх родичів, сімейні реліквії. Одну з почутих історій перетворити на сюжет оповідання, придумати обрамлення. Написати твір.

УРОК № 9

Тема. Пряма і непряма мова. Розділові знаки при прямій мові.

Мета: систематизувати знання учнів про пряму і непряму мову як засоби передачі чужої мови; удосконалювати вміння ставити розділові знаки при прямій мові, знаходити слова автора і пряму мову,

будувати речення з прямою мовою, правильно використовувати їх у мовленні; розвивати культуру мовлення, навички самоконтролю; виховувати почуття національної гідності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, словник, картки.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Логічний диктант.

- 1) Слова, що вказують, кому належить пряма мова і як вона висловлена, називаються ... (словами автора).
- 2) Пряма мова завжди береться в ... (лапки).
- 3) Чуже мовлення, передане дослівно без змін, називається ... (прямою мовою).
- 4) Такий спосіб передачі чужої мови, який поєднує особливості прямої та непрямої мови, називається ... (невласне прямою мовою).
- 5) Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї слід ставити ... (тире).
- 6) У кінці спонукального речення ставиться ... (знак оклику).

Ключ. Якщо ви правильно написали логічний диктант і точно виконаєте завдання, то отримаєте назву науки про мови.

З третього визначення слід взяти першу літеру другого слова;
 + з першого визначення — третю і четверту літеру першого слова і четверту літеру другого слова;
 + перші три літери останнього визначення;
 + третю і шосту літери першого слова четвертого визначення;
 + першу літеру п'ятого визначення;
 + четверту і третю літери першого слова першого визначення.

Відповідь: мовознавство.

2. Лексико-орфографічна та лексико-орфоепічна робота.

- Перекладіть українською мовою.

Сопоставимые цены; уникальное, несравненное явление; сравнительно-исторический метод; сличительный образец; несравнимые понятия; сравнительное языкознание; сравнительный оборот; сравнимые по значению; сравнительный метод; уравнение в правах; уравнение с двумя неизвестными.

(Полісемічний ряд: порівняльний — порівнянний — незрівнянний — порівнюваний тощо.)

II. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вибірково-творчий диктант.

- Випишіть речення з прямою мовою. У тих випадках, де це можливо, перебудуйте їх у речення з непрямою мовою. Накресліть схеми речень.

Зовсім випадково, коли ми з дружиною поїхали побродити по лісу, натрапили на ледь помітну стежку, яка довела до того древнього кладовища. На невеликому пагорбку стояв дубовий хрест, біля якого поралася літня жінка, зодягнена в оксамитову корсетку, спідницю та вишиванку. З нею був хлопець років шістнадцяти.

Ми підійшли, привіталися й відразу звернули увагу на чіткий напис: «1652 гетьманський козак Гордій Пугач». Коли б того сонячного дня випав сніг і вдарив сорокаградусний мороз, то й це не ошелешило б так, як напис і наші земляки в українських строях.

Потім од цих людей довідалися — хтозна, може, й легенду — про рід Пугачів і мало не заплакавши, почули:

- Ми ж українці, правда, Андрійку?
- Певно ж! — гордо відповів хлопчина.

...Господи! Це ж треба триста з гаком літ пам'ятати і ревно оберігати коріння свого роду! І це в наші геть розкуйовджені часи, серед зневіри, безпам'ятності, нетерпимості, байдужості! Це ж треба так несхитно нести і відстоювати свою національну гідність!

Чи ж багато знайдеться серед нас, українців, таких, хто б отак просто й сміливо сказав: «Я — українець!»? Мабуть, дуже небагато. І в цім трагедія нашої нації.

(За В. Цвітківським)

2. Завдання учням.

- 1) Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Вставте, де потрібно, пропущені букви, апостроф, розкрийте дужки.

Митець ти Петро! обіззався Гайдабура. Коли(б) не ти то, їй-богу, не було б між січ..овою молод..ю жодного певного запо-рожця. (А. Кащенко) Чи (не)можна у вас напитися (з, с)питав я у бабусі що сиділа під груш..ю і вишивала сорочку. А вона відповіла Як(би) (не)можна то (на)віщо б я тоді отуто жила! Разом з водою я витяг із копанки дві грушки. Самі чи що падають.. у воду (с, з)питав я а вона промов..ла Котра й сама впаде а то і я вкидаю щоб холонули. (Г. Тютюнник) Чого ви матінко? Може водиці холодної Що у вас болить? ластівкою пр..падала вона коло

(не)дужої. В обіймах хмар мовчали скелі. І хмари так сказали їм
О любі сестри пол..тім в краї щ..асливі і в..селі. (Олександр Олесь)

Додаткове завдання

— Зробіть синтаксичний аналіз останнього речення з прямою мовою.

2) Складіть речення так, щоб подані слова виступали словами автора.

І мовлять учні; викрикує засмагла дівтора, гордо промовив друг; здивувався Сергій і відвів очі вбік.

3. Індивідуальна робота з картками та листами самооцінювання.

- 1) Дайте відповіді на одне теоретичне питання.
- 2) Перебудуйте непряму мову на пряму.
- 3) Зіставте два речення і визначте спосіб вираження чужої мови. Що в них є спільним, а що відмінним?
- 4) За схемою складіть речення або невеликий діалог.

Лист самооцінювання

Прізвище та ім'я:			
Тема:			
Знання теоретичного матеріалу	Застосування теоретичного матеріалу на практиці	Уміння аналізувати, зіставляти, порівнювати	Творче завдання
Над чим треба працювати:			

Картка 1

1. Непрямою мовою називається:
  - а) чуже мовлення, передане дослівно, без змін;
  - б) чуже мовлення, що передається не дослівно, а зі збереженням лише змісту висловлювання;
  - в) слова, якими супроводиться репліка діалогу.
2. І прощально листа шелестить, що для нього не вернеться літо. (В. Сосюра)
- 3.

Коли розпочинаємо щось гоже, говоримо: «Допоможи нам, Боже!» (Д. Білоус)	— А що ти тут робиш, росино? — Погоду віщую людині. — А як ти отут опинилась? — На промені з неба спустилась. (В. Дячук)
---	--

4. «П,— а,— п!»

Картка 2

1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, між ними ставиться:
  - а) тире;
  - б) двокрапка;
  - в) кома і тире.

2. Я спитав старого лісоруба, чи не жаль йому цих верб і дуба? (*Я. Біба*)

3.

Прищеп а. І це твоє «Сорочку мати вишила мені останнє слово? червоними і чорними нитками» —

Г а л я. Останнє слово. хто не співає в нашій стороні?

(*І. Кочерга*)

(*Я. Біба*)

4. Скласти діалог між однокласниками про плани на майбутні вихідні.

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Скласти оповідання за поданим початком, вживаючи в ньому пряму мову.

Зустрілися якось День і Ніч та й засперечалися, хто з них головніший, потрібніший для людини.

«Я, — говорить День, — якби мене не було...»

УРОКИ № 10–11

Тема. Діалог. Розділові знаки при діалозі.

Мета: удосконалити знання учнів про діалог, вчити правильно розставляти розділові знаки в ньому, складати та розігрувати діалог залежно від ситуації спілкування та мовленнєвого завдання; розвивати культуру діалогічного мовлення, позитивні емоції; виховувати пошану до давніх вірувань рідного народу, його фольклору.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Гра «Редактор».

- Відредагуйте речення з логічними помилками і запишіть.

І хай для Олександра Івановича Годуна прозвучить пісня «Земляника», яку в молодості співав мій батько. (**Увага!** Олександр Іванович і батько — одна й та ж особа.)

Потім Павло Попович вступив до авіаційної школи. Він вивчився на льотчика і став хорошим пілотом.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Проблемні завдання та запитання.

- Прочитайте спроектовані на дошку тексти. Визначте тему та головну думку кожного з них. Який із текстів є діалогом, а який — монологом? Доведіть свою думку. Що спільного і відмінного у синтаксичній структурі текстів?

Ішов козак потайком

Ішов козак потайком

Ішов козак потайком

До дівчини, серденько, вечірком.

До дівчини, серденько, вечірком.

— Ой дівчино, відчини,

— Ой дівчино, відчини,

Своє-моє серденько звесели!

Своє-моє серденько звесели!

— Ой не буду відчинять,

— Ой не буду відчинять,

Бо ти будеш, серденько, жартувать.

Бо ти будеш, серденько, жартувать.

— Пожартую трошечки та й піду...

— Пожартую трошечки та й піду...

В кінці греблі шумлять верби

В кінці греблі шумлять верби,

Що я насадила...

Нема того козаченька,

Що я полюбила.

Ой немає козаченька.—

Поїхав за Десну;

Рости, рости, дівчинонько,

На другуя весну.

(Народна пісня)

(Народна пісня)

Додаткове завдання

— Яких знань вам не вистачає? Чого ви повинні сьогодні навчитися?

III. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

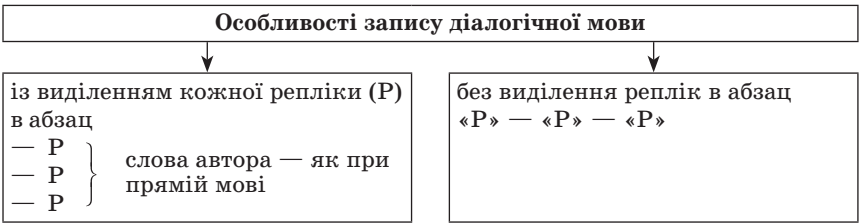
1. Робота з підручником.

1) Опрацювання теоретичного матеріалу: [1] с. 31–32; [2] с. 58, 61–62.

2) Складання усного висловлювання на лінгвістичну тему «Діалогічне мовлення. Монолог. Діалог. Полілог».

2. Розповідь учителя про діалог.
3. Проблемне завдання.
  - Складіть схему «Діалог».

Діалог (гр. *dialogos* — «мовлення двох») найбезпосередніше пов'язаний з усним розмовним мовленням людей у повсякденному спілкуванні. Розмова між двома особами складається з відносно коротких уривків усного тексту і відбувається без попередньої підготовки. Співрозмовники, висловлюючись, одночасно сприймають чуже мовлення і реагують на нього. Через те тут використовуються неускладнені синтаксичні одиниці, неповні й еліптичні речення, пропущені компоненти яких допомагає відновити ситуація. Складниками усного діалогічного мовлення є міміка й жести, йому притаманне розмаїття інтонаційних відтінків. Вибір лексики залежить від індивідуальних навичок мовця, лексичних та інших мовленнєвих особливостей співрозмовника. Для діалогів характерна стислість висловлювань.

4. Пояснювальний диктант.

Ніч на Івана Купала

Замріяна повернулась молодь від річки. Та незабаром веселощі взяли гору. І знову пісні біля вогнища, танці й жарти. Аж тут озвався Купайло:

— Сьогоднішньої ночі вся зелень землі вміє розмовляти.

— Де ж тому правда? Скільки святкуємо, ніколи не чули такої дивної розмови.

— Та ви ж не прислухалися! Ось послухайте лишень,— не вгавав Купайло.

Запала тиша. Тільки вітерець лагідно тріпотів листям і травою.

А від берези ледь чутне:

— Колись була я вродливою дівчиною, мала напрочуд гарне волосся й очі... Плела вінки, співала, стрибала через вогонь у купальську ніч. Та одного разу не послухалась неньки, побігла

до річки, стала на хистку кладочку, не втрималася і впала у воду, потонула й проросла березою.

— А волосся мое стало шовковою травою, — шепоче гілля.

— Очі ж цієї дівчини — тепер мої ягідки, — прошепелів терновий кущ.

Мовчать приголомшені дівчата й хлопці. А Купайло розповідає далі:

— Десь у хащах лісових цієї ночі зацвітає папороть. Хто знайде її квітку, тому відкриються всі багатства, всі скарби, заховані під землею.

Сказав це Купайло та зник. Проте добре запам'яталися його слова, бо ще й тепер у купальській ніч вирушають сміливці на пошуки квітки щастя.

(За О. Данилевською)

5. Самостійна робота.

- Діалогічну мову запишіть у рядок.
  - Дядьку Сабастіяне, у вас під шинеллю стаєр?
  - А ти звідки знаєш? — дивується чоловік.
  - Сорока на хвості принесла.
  - Краще б вона тобі чоботи принесла.
  - Ви його в бандитів забрали?
  - В бандитів.
  - А він тепер добре б'є?
  - Нічого.

(М. Стельмах)

6. Робота з підручником.

(Учитель пропонує учням виконати вправу: [1] 48 [2] 71.)

7. Творча робота.

- Складіть і попарно розіграйте можливі діалоги між дев'ятикласником та бабусею (дідусем, мамою, татком, другом).
  - 1) Висловіть вдячність за подарунок.
  - 2) Обговоріть успіхи в школі.
  - 3) Обговоріть плани на канікули.

8. Рецензія діалогів.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 5; [2] § 6.
2. Виконати вправу: [1] 52; [2] 78.

УРОК № 12

Тема.	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Стислий усний переказ тексту наукового стилю.</i>
Мета:	актуалізувати в пам'яті учнів відомості про науковий стиль мовлення; удосконалити вміння виконувати стилістичний аналіз тексту; розвивати вміння зіставляти, робити висновки; виховувати культуру усного і писемного мовлення, учити шанувати традиції рідного народу.
Обладнання:	таблиця «Типи і стилі мовлення», текст, словники.

 ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ
1. Робота з текстом.

- Прослухайте текст.
- До якого стилю він належить?
- Які лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості цього стилю ви можете відзначити?
- Яка тема висловлювання?
- Дайте тексту заголовок.

В українців, як і в інших народів, здавна розвивалися заняття, зв'язані здебільшого із землеробством і тваринництвом. Їх виникнення було зумовлене насамперед потребою забезпечити власне господарство кожного селянського двору необхідними виробами. З розвитком соціально-економічних відносин на селі, торгівлі й промисловості дедалі більше виробів сільських ремісників надходило на ринок, у тому числі й за межі України.

Ремеслами й промислами, звичайно, займалися і городяни. Відомо ж, що міста здавна були центрами ремісничого виробництва.

Ремесла і промисли українців своїм корінням сягають часів Київської Русі. До XVI–XVII ст. українське ремісниче виробництво досягло високого рівня розвитку і набуло значної спеціалізації. На той час уже налічувалося понад 270 ремісничих спеціальностей. Наприкінці XV — на початку XVI ст. ремісники почали об'єднуватись у цехи (цехове ремесло).

(За В. Горленко)

2. Робота з підручником.

(Учні ознайомлюються з теоретичним матеріалом на тему «Типи і стилі мовлення», що на форзаці підручника [1].)

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Бесіда.

— Що ви знаєте про розвиток ремесел на території, де ви мешкаєте?

— У якій літературі можна знайти відомості про розвиток матеріальної культури рідного краю?

— Чи можна створити висловлювання про ремесла у художньому і науковому стилях? Що у цих текстах буде спільним, а що відмінним?

Сьогодні на уроці ми знайдемо відповіді на всі ці питання.

III. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота над текстами.

- Зіставте два тексти і виконайте їх стилістичний розбір.

Текст 1

Тісно пов'язане з виробництвом заліза українське ковальство, в основному воно сформувалося уже в давньоруський період XI–XII ст. У XIX ст. в кожному населеному пункті працювала кузня, обладнана ковальською піччю з горном, міхами, кувадлом, точилом, коритом із водою для охолодження виробів. За допомогою молотків, обценьок, рубил ковалі виготовляли різноманітну зброю, знаряддя праці, предмети домашнього призначення.

(З кн. «Українознавство»)

Текст 2

Шумно дихає горн, де горить деревне вугілля, спалахуючи прозорим гарячим полум'ям. У повітрі завис смоляний дух.

Уловивши кольором сталі потрібну мить, коваль кліщами вихоплює з горна шмат металу, вправно кладе його на кувадло. Б'є молотком, показуючи підручним, куди бити. Кремезні молотобійці слухняно б'ють важеними молотками. «Дон-н...» — дзвенить молоток. «Дах-х. Дах-х...» — відповідають йому молоти.

(За О. Гостромисловим)

Схема стилістичного розбору тексту

1. Основна функція, завдання мовлення. Чи є додаткова функція?

2. Сфера вживання, жанр.
3. Монолог чи діалог?
4. Із художнього твору взято уривок чи ні?
5. Мовна специфіка: лексика, фразеологія, граматики.
6. Висновок: визначення стилю тексту.

2. Прослуховування тексту для усного переказу.

Народні ремесла

Невід’ємною складовою частиною матеріальної культури є народні ремесла. Вони розвивались у двох формах: як домашні ремесла і як організовані промисли, пов’язані з товарним виготовленням виробів на ринок при застосуванні ручної праці.

Еволюція народних ремесел на Харківщині має вікову історію. Природні багатства, вигідні географічне і торговельне положення Харківщини сприяли розвитку ремесел. Перша половина XVII ст. характеризується розквітом міських ремісничих цехів. Виготовлення виробів на продаж стає основним заняттям окремих ремісників. Ткачі виробляли полотно, сукно, коци (килими), чинбарі вичиняли шкіри для виробництва взуття, кожухів, упряжі; кравці шили свитки, кожухи, робили сідла та упряж тощо.

Серед ремісників особливо славились харківські коцарі. Вони самі пряли вовну, власним способом виготовляли мінеральні та рослинні фарби для пряжі й майстерно ткали гарні й добротні коци-килими.

Харківські ковалі були широко відомі як постачальники на ринок найкращих лемешів та чересел для плугів. Харківські римарі, або кожевники, зі шкірами, які йшли на черевики, чоботи, реміні, сідла та ін., роз’їжджали по всіх слобідських ярмарках.

До речі, вичинка шкіри і виготовлення з неї побутових виробів — одне з найдавніших занять українців. Досить високого розвитку техніка і технологія обробки шкір тварин досягла ще в давньоруський період.

Народні майстри практично не визнавали відходів, з них наводжувалися лоскутні килими, глиняні іграшки.

Ремесла в старовину були у великій пошані. Сучасний гетьманові Мазепі чернець Климентій написав багато віршів, вихваляючи ремісників різних галузей українського майстерства того часу.

У другій половині XVII ст. Харківщина стає одним із центрів художнього життя Лівобережжя. Створюються художні цехи (ювелірні, гончарні, столярні та ін.). Складається система цехового навчання: майстер передає технологічні навички ручної праці підмайстрам. Витвори ремісників минулих століть доносять до

нас художні образи, які стверджують, що їх майстерність досягла високого рівня.

(266 сл.)

(З навчального посібника «Рідний край»)

3. Завдання учням.

- З'ясуйте значення слів *промисел*, *коцар*, *кривець*, *римар*.
- Зробіть стилістичний аналіз тексту.

4. Усне переказування тексту учнями.

5. Творча робота.

- Напишіть відгук на переказ свого товариша. Зверніть увагу на розкриття теми й основної думки, послідовність викладу матеріалу, дотримання особливостей наукового стилю мовлення, мовне оформлення.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти усне висловлювання про одне з традиційних українських ремесел.

УРОК № 13

Тема.	Цитата як засіб передачі чужої мови. Розділові знаки при цитатах.
Мета:	дати учням поняття про цитату, навчити знаходити її в тексті, правильно ставити розділові знаки при цитатах; вчити правильно будувати речення з використанням цитат, доречно вживати їх в усному і писемному мовленні; розвивати вміння вибирати головне; виховувати повагу до споконвічних людських святинь і моральних чеснот.
Обладнання:	підручник, завдання для групової роботи.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Завдання і запитання до учнів.

— Згадайте вислови видатних людей про мову. Запишіть їх, вказавши автора висловлювання. Як називається такий

спосіб передачі чужої мови, у якому використовуються слова автора?

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1. Спостереження над мовним матеріалом.

- Порівняйте два речення. У якому випадку перед нами цитата, а де пряма мова? Відповідь аргументуйте.

1) Шевченко глибоко впевнений, що народ порве кайдани колоніалізму, тому й заявляє: «Встане правда! Встане воля!»

2) «Боріться — поборете!» — закликає він.

2. Коментар учителя.

А чи буде для вас несподіванкою той факт, що в обох реченнях вживаються цитати? Цитування буває кількох видів. Цитата може наводитися у вигляді прямої мови зі словами автора, а значить, і розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямій мові.

III. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Групова робота.

- Прочитайте матеріал про цитату за підручником, складіть узагальнюючу таблицю і до кожного її пункту доберіть власні приклади. Підготуйте питання для членів інших груп.

Матеріал для вчителя

Одним із видів прямої мови є цитування. *Цитування* (лат. *cito* — наводжу, наголошую) являє собою дослівний уривок з іншого твору, наведений з дотриманням усіх особливостей останнього та посиланням на джерело.

Відтворюється цитата здебільшого мовою, якою написано основний текст, а посилання на джерело у виносці подається мовою оригіналу. Обов'язковою умовою цитування є абсолютна відповідність змісту лексичного складу, автентичність (відповідність першоджерелу, від гр. *authentikos* — «справжній») граматичної будови. Цитування належить до відмітних композиційних ознак текстів наукового та офіційно-ділового стилів.

2. Завдання учням.

- 1) Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки при цитатах, розкрийте дужки.

Будинки в цьому місті були розкішні високі й побудовані з колод обтесаних і зсередини і ззовні (ц, П)исав П. Алеппський

який у той час відвідав Київ. Лише не досягнуте для мене має сенс стверджував він, тому жив нетерпеливо і жадібно. (*М. Жулинський*) Для Добролюбова «Гайдамаки» поема (Н, н)апрочуд різноманітна жива сповнена сили і цілком вірна народному характерові. (*О. Білецький*) Джерело тієї сили ...(*М, м*)огуче полум'я любові до людей до рідного краю і широких (*Л, л*)юдських ідеалів ... віра в кращу будущину. (*І. Франко*)

2) Подані висловлювання частково або повністю введіть у речення як цитати.

Нема на світі України, немає другого Дніпра. Боріться — поборете. Учіться, читайте, і чужого научайтесь, й свого не цурайтесь. І оживе добра слава, слава України. Я на сторожі коло їх поставлю слово. А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі. (*Т. Шевченко*)

3. Групова робота.

- Прочитайте висловлювання видатних людей та прислів'я. Визначте, якою темою вони об'єднані. Напишіть невеликий твір на цю тему, використовуючи подані висловлювання як цитати. Якого типу мовлення вимагають подані теми? Відповідь обґрунтуйте.

I група

З давніх-давен народ над усе цинив хліб, сіль і честь. (*Д. Прилюк*) Не кидай хліба — він святий, не кидай слів на вітер. (*В. Симоненко*) Багато снігу — багато хліба. (*Нар. творч.*)

З хлібом у нас зустрічають гостей,
хліб на весіллях цвіте в короваї.
І кращих немає на світі вістей,
ніж — хліб народився у рідному краї.

(*П. Воронько*)

II група

Хай стелиться вам доля рушниками. (*Нар. творч.*) Український рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям, гостям. (*З газети*) Подавати рушники. (*Нар. творч.*) ...Рушник вишиваний на щастя, на долю дала. (*А. Малишко*)

III група

Хто забуде материну пісню, той сліпий блукатиме по світу. (*О. Бердник*) Нема нічого на світі луччого і Богу милішого, як сер-

це матері до своїх діточок! (Г. Квітка-Основ'яненко) У нашім краї, на землі, нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. (Т. Шевченко) Станемо на коліна перед Матір'ю і душею засвітимось праведно, як на сповіді. (Я. Гоян)

4. Самостійна робота.

- Запишіть по пам'яті пролог із повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною».
- Або напишіть переказ тексту, вживаючи цитати; доповніть його своїми роздумами про роль дружби у житті людини.

Дружба як цінність

«У будинку людського щастя дружба зводить стіни, а любов утворює купол». У цих словах Козьми Пругкова образно визначена роль дружби у людських справах.

Дружба ушляхетнює життя, її шанували та возвеличували мислителі давнини. Дружба, в оцінці Аристотеля, — найнеобхідніше для життя: адже ніхто не вміє жити без друзів, навіть якби він мав усі інші багатства. Далі він роз'яснював: «Дружба не тільки неоціненна, а й прекрасна — ми уславлюємо того, хто любить своїх друзів, мати багато друзів — це чудово, а деяким навіть здається, що бути хорошою людиною і другом — це одне й те саме».

Надзвичайно високо оцінюється дружба в українській культурі й ментальності. Розкриваючи велику силу дружби, Григорій Сковорода наводить слова Плутарха, що «дружба, супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи й чарівності світлим його сторонам, а й зменшує страждання...» Сковорода навчав бути обачливим у виборі друзів.

(За Л. Сохань)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до підсумкового уроку.

1. Скласти питання та кросворд за визначеною вчителем або обраною темою.
2. Дібрати текст із прямою мовою та цитатами для лінгвістичного аналізу.

I група — пряма і непряма мова;

II група — діалог;

III група — цитати.

- Тема.** Пряма і непряма мова. Діалог. Цитата. Узагальнення і систематизація вивченого.
- Мета:** актуалізувати, узагальнити й систематизувати знання учнів про засоби передачі чужої мови; удосконалити вміння ставити розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитатах, правильно використовувати їх у своєму мовленні та виправляти помилки в чужому; розвивати культуру мовлення, спілкування; виховувати любов до рідного слова.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

Проведення навчальної гри.

1) Розминка.

Клас ділиться на 2–3 команди. Кожна по черзі отримує запитання. Якщо члени команди не відповідають або помиляються, право відповіді передається суперникам.

I команда

1. Які є засоби передачі чужого мовлення?
2. Назвіть слово, що походить з латинської мови та має значення *наводжу, наголошую*, а в медицині цим терміном позначають слово *швидко*.
3. Слова автора стосовно прямої мови можуть знаходитися ...
4. Такий спосіб передачі чужої мови, який поєднує особливості прямої та непрямої мови, називається ...
5. Перед вами текст. Який це вид передачі чужої мови?
  - Коли ж можна прийти?
  - На мене, то хоч і завтра! Батько чи мати є в тебе?
  - Ні, я сирота.
  - Тим краще — сам собі хазяїн.

(С. Васильченко)

II команда

1. Якими розділовими знаками виділяється на письмі пряма мова?
2. Які терміни утворюються від поняття, що в перекладі з латинської означає «слово»?

3. Якою мовою, як правило, відтворюється цитата?
4. У яких стилях мовлення не вживається діалог?
5. Перед вами речення. Який це вид передачі чужої мови?
«Шептала візьми,— сказав конюх хлопчикові.— Тільки зачекай, напою». (В. Дрозд)

III команда

1. Чи може бути пряма мова членом речення?
2. Назвіть складники діалогічного мовлення.
3. Назвіть форму передачі чужої мови, що будується на основі безпосереднього висловлювання, але передається від особи автора за допомогою підрядних речень.
4. Яке підґрунтя невластиве прямої мови?
5. Перед вами текст. Який це вид передачі чужої мови?

Любити мову і досконало знати її — поняття взаємопов'язані. Добре з цього приводу сказав у статті «Слово рідної мови» відомий український педагог Василь Сухомлинський: «Щоб любити — треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й всеосяжну величину й багатогранну річ, як мова, треба її любити».

2) «Розгадай кросворд».

Команди обмінюються кросвордами і розгадують їх та оцінюють роботу суперників, зважаючи на такі критерії, як правильність формулювань, грамотність запису, відповідність темі, оригінальність (користь).

3) «Далі, далі».

Команди задають одна одній запитання. Якщо відповіді немає, учні кажуть: «Далі». Учасники повинні набрати максимальну кількість балів за 3 хвилини.

4) Редагування тексту.

I команда

Гумор відображає духовний світ народу. Український народний гумор образний, добре приперчений, оптимістичний, викликає добру улюбку, а не нагле «ги-ги».

Як спалось? Чи сухо всталося? — запитувала мене малу утрім бабушка. Якщо я довго задержувалася у ванній приговарювала «Не мийся так довга, бо станеш біла біла, ворона подумає що сир і вкраде». Коли я грустила, совітувала — Бий лихом об землю, як швець мокрою халявою об лаву. А ще желала «Дай, тобі, Бог здоров'я в ручки, в ніжки і в животик трішки».

(За І. Ганюковою)

II команда

Від баби любии чула я такі розкази: «Везуть помираючого від голоду на кладбище, а навстрічу йому старуха: “Чоловік, возьми сухарь, з’їшь та одужаєш”. А він у відповідь — “Та це води накачати, та наносити та сухарь розмочити... Поганяй до ями!” Пообіцяли мужику: скільки землі обійде, стільки йому доста-неця. Він йшов, потім біг, а, падаючи знесилений, протягнув руки вперед “І це моя”.

Пам’ятаю бабушкині присказки: — Дай, Боже, нашому телю вовка з’їсти».

(За І. Ганюковою)

III команда

Як хорошо, що люди не забули прекрасного обичаю «Як не стануть писанок писати та й на Юрія класти взори — загине світ їм» — каже мені космацька писанкарка Анна Коб’юк. Сидить вона в чистій хаті одита у вишиту сорочку з писачком у руках, і з молитвой на устах.

Мама мені наказувала, що писанку треба писати з побожними думками відганяючи од себе злобу і нечисть. «Слухала Анниця мамині слова, слухався Анницю писачок». Є що тепер показати і утішити людей на Паску.

(За Р. Кобальчицькою)

5) «Хто цікавіше».

— Складіть і розіграйте діалог (полілог).

I команда — «Несподівана зустріч».

II команда — «На прем’єрі фільму “Гаррі Поттер”».

III команда — «Після перегляду вистави “Гроші”».

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Визначення й нагородження переможців.

III. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити відомості про способи передачі чужого мовлення. Підготуватися до тематичної роботи, виконавши тест для самопе-ревірки: [1] с. 40–41; [2] с. 64–65.

УРОК № 15

Тема.

Тематична контрольна робота. Контрольний диктант із додатковими завданнями.

- Мета:** перевірити рівень засвоєння учнями теми «Пряма і непряма мова. Діалог»; оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності; розвивати критичне ставлення до себе, вміння реально оцінювати ситуацію та правильно поводитися; виховувати старанність.
- Обладнання:** текст диктанту.

ХІД УРОКУ

I. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Написання диктанту.

Цінуй життя

У романі «Записки майбутнього» Микола Амосов, академік, розповідає про Івана Миколайовича. Дізнавшись про свою смертельну хворобу, професор вирішує прожити останні дні з насолодою. Він — педант і тому складає список цих насолод, у якому перше місце відведено творчості.

«Чому саме робота? — запитує себе професор і відповідає: — Для того, щоб зробити якомога більше добра людям». Та це не все. Є ще щось — радість, яку ти одержуєш від самого процесу праці.

І професор, переборюючи страх перед смертю, веде почату справу до кінця, бо такою «запрограмувала» людину природа. Вклавши в кожен розум і фізичну силу, вона водночас заклала й нездоланну потребу виявити, втілити, реалізувати ці якості в конкретних справах.

Так, птах не може не літати, дерево в призначений час не може не зазеленіти.

Можливість виявити себе, а отже, радість закладені в будь-якій праці: розумовій і фізичній.

«Усе життя, — писав академік Павлов, — я любив і люблю розумову працю і фізичну, мабуть, навіть більше другу. А особливо почувався задоволеним, коли в останню вкладав якийсь хороший здогад, тобто поєднував голову з руками».

(160 сл.)

(За М. Бріманом)

2. Виконання додаткових завдань.

- 1) Зробіть синтаксичний аналіз конструкції з прямою мовою (I абзац).
- 2) Перебудуйте останні два речення, замінивши пряму мову непрямою.

- 3) Складіть речення за схемою «П,— а: П!»
- 4) Складіть діалог на одну з тем: «У чому сенс життя?»; «Що краще: фізична чи розумова праця?»

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

III. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 1) Опрацювати рубрику «Культура мовлення»: [1] с. 42.
- 2) Виконати вправу: [2] 72.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

УРОК № 16

Тема.	Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком.
Мета:	пояснити учням структурні відмінності простих і складних речень, складних речень із сурядним і підрядним зв'язком; навчити визначати види складних речень (сполучникові й безсполучникові), засоби зв'язку між частинами речення в складному; розвивати мовну культуру; виховувати любов до природи, повагу до людей-гуманістів.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, тлумачний словник, таблиця «Складне речення», схема «Основні види складних речень».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Проблемне завдання.

- Прочитайте два речення і проаналізуйте їх. Що в них є спільним, а що відмінним? Зробіть висновок.

Коли приходжу на лісову галявину, берег ріки чи поле, щоб знайти та зірвати якусь рослину, я обов'язково дев'ять разів читаю молитву «Отче наш». Тільки після цього я можу звернутися до дерева чи будь-якої рослини, питаючи у них згоди прислужитися зціленню хворих.

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Пояснення вчителя з використанням таблиці та схеми.

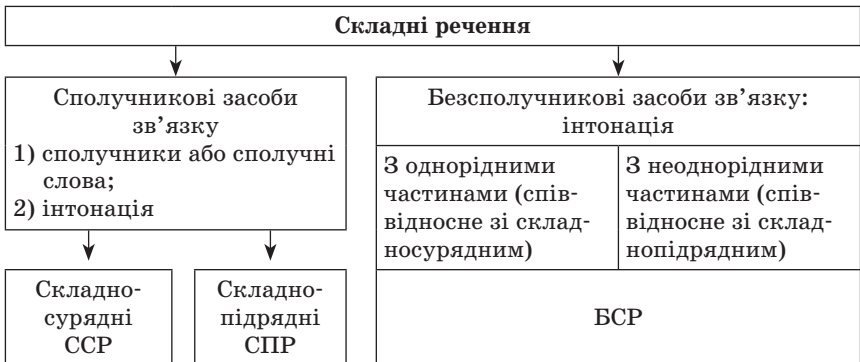
(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 44–47; [2] с. 67, 69–70.)

Складне речення

складається з кількох простих речень, об'єднаних в одне ціле за змістом та інтонацією. Прості речення у складному зберігають свою будову, але втрачають деякі свої ознаки, а саме:		
сміслову завершеність, бо тільки в поєднанні виражають складну думку	інтонаційну завершеність, бо лише всьому складному реченню властива інтонація кінця речення	комунікативне значення, оскільки не є самостійними одиницями спілкування
Тому вираз «просте речення у складному» вживається досить умовно		
Складне речення становить собою єдине смислове і структурне ціле, що виступає однією одиницею спілкування		

Зразок речення	Вид	Зв'язок
[Хтось <u>шарпнув</u> за двері], і [вони <u>розчинилися</u> навстіж]. (Ю. Збанацький)	Складносурядне [ ], і [ ]. (речення рівноправні)	1) за змістом; 2) сполучники (сурядні); 3) інтонація
(Коли батько <u>рибалка</u>), [то й діти в воду <u>дивляться</u>]. (Нар. тв.)	Складнопірядне з пірядним умови за якої умови? ↓ (Коли), [ ]. (головне і залежне)	1) за змістом; 2) сполучники (пірядні), сполучні слова; 3) інтонація
[Дерева вже <u>стояли в брості</u>], [деякі <u>ледь-ледь являли</u> світові іскристий цвіт]. (В. Шевчук)	Безсполучникове [ ], [ ]. (речення однотипні або можуть бути різнотипні)	1) за змістом; 2) інтонація (не можна говорити: «з'єднуються комою»)

Основні види складних речень

2. Практична робота.

- Прочитайте текст. Випишіть спочатку сполучникові, а потім безсполучникові речення. Сполучники обведіть $\bigcirc$, визначте граматичну основу.

Лікар з ласки Божої

Коли нація, здається, уже входить у темінь згасання, за неввченими і ще не пізнаними законами космосу народ вмикає якись особливі резерви, — тоді являються світові особистості, завдяки яким починається Відродження *етносу*. Згадаємо Григорія Сквороду, Тараса Шевченка, Миколу Гоголя.

А перед цим пошлемося на француза Боплана, котрий із подивом і захопленням зазначав, що всі українці — *характерники!*

Саме до цього крила характерників, будителів національної самосвідомості, належить і мій давній побратим Євген Степанович Товстуха.

Євген Товстуха — енциклопедично *втаємничений* у царство трав, котрі він усе життя вивчає, добирає і — головне — вирощує, замовляє їх людям на добро та здоров'я. Знання його — вищого порядку, оскільки воно освячене безсмертником народної пісні, фольклору, звичаєвого права і правди. Оце шляхетне поєднання трави, слова (бо ж Євген Степанович ще й поет!), глибинних шляхів етносу, психології *індивідуума* і тонке відчуття музики горішніх *сфер* надають його добротворчій діяльності тієї особливої енергетики, яка долає бар'єри, недоступні нинішній офіційній медицині.

Отже, Євген Товстуха працює на здоров'я української нації і всіх добрих людей на землі. А це дається тим рідкісним особистостям, яких природа благословляє на безсмертя.

(Б. Олійник)

3. Робота зі словниками.

— Поясніть лексичне значення виділених у тексті слів, вживання великої літери.

4. Тренувальні вправи.

- 1) Прочитайте. Охарактеризуйте способи, якими пов'язуються частини складного речення в одне ціле. Чи можлива заміна сполучникових складних речень безсполучниковими і навпаки?

Найщасливішими хвилинами своєї праці я вважаю ті наснажені думкою й творчістю хвилини, коли слово й мисль зливаються в дитячій душі в бурхливий потік. Ми з п'ятикласниками прийшли в поле, щоб попрощатися сьогодні з сонцем. Народжується

слово про те, що хвилює, зачаровує нас. Полудень віку вже прошумів у нього над головою, а зробити ще треба ой як багато. Шумлять тривожно розгойдані вітром дерева, гілка клена б'ється до нього у вікно.

(З тв. І. Цюпи)

- 2) Із двох простих речень утворіть складне. Які значеннєві відношення встановлюються між частинами складного речення? Як співвідносяться в частинах складного речення видо-часові форми дієслів-присудків? Чи можна змінити порядок частин складного речення?

У небі спалахнула ракета. Берег річки залило зеленим світлом.

Опівдні прибуває поїзд. Ним мають приїхати на екскурсію наші друзі.

Разом з товаришами було прочитано чимало книжок, відвідано багато виставок. Народилися спільні думки, виробилися однакові оцінки художніх творів.

Від річки повіяло прохолодою. На траву впала роса.

5. Робота з підручником.

(Учитель може запропонувати учням виконати вправи: [1] 70, 71; [2] 87, 88.)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Що нового ви дізналися на уроці?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 44–47; [2] § 7.
2. Виконати вправу: [1] 74; [2] 89 або дібрати з газети 6 складних речень (2 — ССР, 2 — СПР, 2 — БСР). Перебудувати речення таким чином: ССР у БСР, СПР у БСР.

УРОКИ № 17–18

Тема. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Сміслові зв'язки між простими реченнями в складносурядному.

- Мета:** дати учням поняття про складносурядні речення, їх будову та засоби зв'язку; навчити знаходити ССР у тексті, з'ясувати смислові зв'язки між простими реченнями в складносурядному; розвивати вміння аналізувати й оцінювати виражальні можливості ССР та синонімічних їм конструкцій; виховувати повагу до людської праці.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, таблиця «Смислові зв'язки між частинами ССР».

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Проблемне завдання учням.

- Прочитайте речення й поясніть, у яких випадках сполучники *і (й), та, а* з'єднують прості речення у складносурядному, а в яких — сполучають однорідні члени.

І він поніс у вечір пахощі нового хліба, добрі людські голоси, і гудіння вітряка, і вчорашній дощ, і рожеві долоні розквітлих гречок.

І хати, й вулиці тут були підкреслено охайні, і майже біля кожної оселі серпень підняв над землею вибухи цвіту.

Вересень гортав свої останні сторінки, а вони стояли чіткі, як малювання, і глибокими ставали води.

І зажурився чоловік, а під ним не журилася вода, жебоніла, пересварювалась у своєму клопоті і підступно підливала коріння і явора, і каменя, і тиші.

(З тв. М. Стельмаха)

Додаткове завдання

— Зробіть висновок про будову і засоби зв'язку в ССР.

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя з використанням таблиці.

(Учитель може запропонувати учням опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 49–50, 52–53; [2] 75–76, 78.)

Складне речення, граматично незалежні предикативні частини якого пов'язані в єдине смислове й структурне ціле за допомогою сурядних сполучників, називається складносурядним (ССР).

Предикативні частини об'єднуються в складносурядне речення змістом, сполучниками й інтонацією. Наприклад, в ССР *Накрапав дощик, але пожежа не вщухала* предикативні частини зв'язані за змістом протиставленням, сполучником *але* та спадною інтонацією. Це основні засоби зв'язку.

Допоміжними засобами зв'язку бувають:

- 1) займенники в II частині, які можна зрозуміти лише за наявності відповідного іменника, прикметника чи числівника в I частині. Наприклад: *Герой пішов, але пам'ять про нього не загинула*;
- 2) член речення, спільний для обох предикативних частин. Наприклад: *Тієї весни рано прокинувся ліс і недовго дримали дуби* (В. Кучер);
- 3) пропуск певного члена речення в II частині, який легко відновлюється з I частини. Наприклад: *Колос повний гнеться до землі, а пустий стирчить догори* (Народна мудрість).

Предикативні частини ССР можуть бути двоскладними і односкладними, повними і неповними, поширеними і непоширеними.

За значенням сурядних сполучників та типів зв'язків між предикативними частинами ССР поділяються так:

- єднальні (*Зійшло сонце, і туман розсіявся*);
- розділові (*То дощ іде, то сонце світить*);
- протиставні (*Давно вже настала зима, а снігу все ще не було*).

Смислові зв'язки між частинами ССР

Розряди сурядних сполучників	Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення	Приклади
1. Єднальні <i>і</i> (<i>й</i>); <i>та</i> (в значенні <i>і</i>); <i>ні...</i> , <i>ні</i> ; <i>ані</i> ; <i>також</i> ; <i>як...</i> , <i>так</i>	одночасність	<i>І серцю дано не бідніти, і думам не дано всихать.</i> (М. Стельмах)
	послідовність	<i>Достигла нива колосиста, і зрють яблука в саду.</i> (М. Терещенко)
	причинно-наслідковість	<i>Бджоли облітались, і дід з Дмитриком заносять вулики в ольшаник.</i> (М. Стельмах)

Розряди сурядних сполучників	Смислові зв'язки між частинами складно-сурядного речення	Приклади
2. Протиставні <i>але, та</i> (в значенні <i>але</i>), <i>проте, однак, зате, а, й, же</i>	протиставлення зіставлення	Все повертається, <i>але</i> роки йдуть без вороття. (<i>Крил. вислів</i>) На столі з-під рушника виглядає житній хліб, <i>а</i> рядом темні пучок польових волошок. (<i>С. Васильченко</i>)
3. Розділові <i>або; чи; чи..., чи; або..., або; то..., то; не то..., не то</i>	означають явища, що чергуються означають явища, які виключають одне одного	<i>То</i> сонце вигляне, <i>то</i> знову туча, і блискавиця, і дощ. (<i>П. Тичина</i>) <i>Чи то</i> праця задавила молоду силу, <i>чи то</i> нудьга невсипуща його з ніг звалила. (<i>Т. Шевченко</i>)

2. Пошуково-дослідницька робота.

- Встановіть відповідність між реченнями та зазначеними смисловими зв'язками, які в них є:

А одночасність;	1) Одна помилка, зроблена в житті, тебе щораз наздоганя в путі, але вона навчав й перемагати. (<i>М. Томенко</i>)
Б послідовність;	2) То шумів зелений лист, то в вінку мінився златом ряст весняний. (<i>Леся Українка</i>)
В протиставлення;	3) Літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить. (<i>М. Рильський</i>)
Г чергування явищ.	4) Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна. (<i>О. Гончар</i>)

3. Творче конструювання.

- Складіть і запишіть ССР, використовуючи наведені слова в ролі підметів простих речень.

Зразок. *Весна, ріка.* — *Прийшла весна, і ріки наповнились водою.*

- 1) Ранок, сонце. 2) Туман, серпанок. 3) Місяць, зорі.

4. Лінгвістичне дослідження.

- Прочитайте текст. Усно перекажіть його. Випишіть ССР, визначте вид і засоби зв'язку їх частин.

Борщ зі скибкою свіжого хліба

В однієї матері було два сини — Працьовитий і Ледачий. Одного разу поїхав Працьовитий у поле — землю орати, а Ледачий пішов у садок під грушею лежати...

Мати думає: «Що б його смачне на обід синам зварити?» Зварила борщу зі свіжою капустою, зі сметаною, з кропом і буряками. А до борщу спекла хліба свіжого, пахучого.

Сіла мати біля столу, чекає синів. Ось уже й сонце стало на вечірньому пружі, а Працьовитого немає. Ледачому вже під грушею не лежитья, хочеться їсти, та знає, що обідати мати дає обом разом.

Ось і приїхав Працьовитий. Умився, перевдягнувся, сів за стіл, і Ледачий сів.

Насипала мати дві миски борщу, нарізала хліба. Запахло в хаті борщем і свіжим хлібом, їсть Працьовитий та дякує матері:

— Ой, смачного ж ви борщу наварили!

Виїв Працьовитий миску й ще попросив. А Ледачий з'їв одну ложку — скривився — зажурився, а як третю з'їв, — на стіл схилився, ложку поклав і питає матері:

— Мамо, чого це борщ такий недобрий?

— Їдь, сину, завтра в поле, — каже мати, — то й борщ буде добрий, і хліб пахучий буде...

(В. Сухомлинський)

Додаткове завдання

— Поясніть вислів «сонце стало на вечірньому пружі».

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 9–10; [2] § 8–9.
2. Виконати вправу: [1] 80; [2] 101.

УРОК № 19

Тема: *Розвиток зв'язного мовлення. Ділові папери. Заява.*

Мета: поновити в пам'яті учнів відомості про офіційно-діловий стиль, документ; дати уявлення про заяву, навчити писати заяви; збагачувати й уточ-

нювати словниковий запас учнів; розвивати ділові якості дев'ятикласників; виховувати культуру ділового спілкування.

Обладнання: підручник, зразки заяв, словники.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Які стилі мовлення вам відомі?
- Назвіть основні особливості офіційно-ділового стилю.
- Що таке ділові папери?
- Які види документів ви знаєте?

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Навіщо вам знадобиться вміння складати будь-який діловий папір взагалі та заяву зокрема?

IV. ОПРАЦЮВАННЯ МАТЕРІАЛУ УРОКУ

1. Пояснення вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 209–210; [2] с. 286–287.)

Основним видом ділового письмового спілкування є документи, тобто ділові папери. Вони мають бути достовірними, переконливими, належним чином відредагованими й оформленими, повинні містити конкретні й реальні пропозиції та вказівки.

Обов'язковими для ділових паперів є заголовок, чітка композиція, цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організація, завершеність.

Ділова документація відображає характер суспільних відносин, у ній зосереджується інформація про події, явища, приватні стосунки між людьми.

Одним із найпоширеніших інформаційних документів у діловому спілкуванні є заява.

Заява — інформаційний документ, який адресується установі або посадовій особі й містить прохання або пропозицію.

У заяві обов'язково треба писати, кому вона адресована і від імені кого написана. Прізвище особи, яка звертається із заявою, має форму родового відмінка без прийменника. Залежно від того, хто їх подає, заяви бувають особистими (пишуться від руки в одному примірнику) та службовими (від організацій та установ, що, як правило, пишуться на готових бланках).

2. Ознайомлення зі зразками заяви.

Директору Харківського
машинобудівного коледжу
Дмитренку Сергію Демидовичу
випускника ЗОШ № 68 м. Харкова
Трьомсина Богдана Михайловича,
що мешкає за адресою:
вул. Зернова, буд. 8, кв. 23,
м. Харків, Україна

Заява

Прошу прийняти мене до коледжу за спеціальністю електромонтер енергетичного обладнання з трирічним терміном навчання.

До заяви додаю такі документи:

1. Автобіографію.
2. Свідоцтво про базову середню освіту.
3. Довідку про стан здоров'я (форма 086У).
4. Довідку про склад сім'ї.
5. Фотокартки (6 шт.) розміром 3×4.

20.06.2009 р.

Б. М. Трьомсин

3. Творча робота.

- Складіть зразки таких заяв:

- 1) про вступ до навчального закладу;
- 2) про надання матеріальної допомоги;
- 3) про видачу документів для переведення до іншої школи у зв'язку з переїздом батьків;
- 4) директору гімназії про зарахування до 10 класу.

4. Аналіз та редагування заяв.

5. Комунікативне завдання «Вибір слова».

Пояснення вчителя

Суттєвою вадою усного та писемного мовлення є бідний словниковий запас. Часто мовці припускаються таких помилок: вжи-

вають ті ж самі слова чи словосполучення і надмірно захоплюються книжною лексикою, недоречно вживають крилаті вислови чи канцеляризми. Ознака низької мовної культури — використання тавтологічних сполучень.

Компетентний мовець повинен висловлювати думки просто, зрозуміло, уникати складної термінології, не захоплюватися іншомовними словами.

Щоб мовлення було милозвучним, точним, грамотним, слід уживати синоніми.

Н а п р и к л а д:

авторитет — повага, пошана, престиж, вага;

вимагати — ставити вимогу, домагатися;

дефект — брак, упушення, вада, хиба, недоробка, недолік, пошкодження;

завдання — мета, призначення;

збиток — шкода, втрата, занепад, спад.

6. Робота в групах.

З а в д а н н я у ч н я м

- 1) До загальноновживаних слів доберіть відповідники, що їх можна використовувати як в усному, так і писемному мовленні (за необхідності скористайтеся словником синонімів).

I група — документи;

II група — економія;

III група — здійснювати;

IV група — здобути.

- 2) З'ясуйте лексичне значення поданих пар слів. Поясніть відмінності у відтінках значень. Складіть із кожним словом речення.

I група — Замісник. Заступник.

II група — Наступний. Подальший.

III група — Положення. Становище.

IV група — Суспільний. Громадський.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 209–210; [2] с. 286–287.
2. Виконати вправу: [1] 400; [2] 359.

УРОКИ № 20–21

Тема.	Розділові знаки між частинами складносурядного речення.
Мета:	навчити учнів правильно ставити розділові знаки між частинами складносурядного речення; удосконалювати вміння знаходити і виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила; розвивати пунктуаційну грамотність; виховувати повагу до людини, пошану до вчительської праці.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, текст диктанту.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Бесіда.
  - Що називається складносурядним реченням?
  - Які смислові зв'язки між частинами ССР існують?
  - Якими є засоби зв'язку частин ССР?
2. Перевірка виконання домашнього завдання.

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Формулювання очікуваних результатів та запис їх на дошці.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Пояснення вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 55–56; [2] с. 84–85.)

Здебільшого прості речення як частини складносурядних з'єднані сполучниками сурядності, розділяються комами. Наприклад: *Вранці прибули машини, і солдати кинулись до ставу.* (М. Стельмах)

Кома не ставиться між простими реченнями — частинами складносурядного, з'єднаними неповторюваними єднальними (*і(й), та*) і розділовими (*чи, або*) сполучниками, якщо є спільний другорядний член або неповнозначне слово, зокрема част-

ка (тільки, лише). Наприклад: *По степовій дорозі зрідка пробігали вантажні машини й смугами зривалася пилюка.* (О. Копиленко) *Тільки коники сюрчать та перепел іноді підпадьомкне.* (В. Козаченко)

Крапка з комою ставиться між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками *а, але, проте, все ж, однак* (зрідка сполучниками *і, та*), якщо вони дуже поширені, мають всередині розділові знаки або далекі за змістом. Наприклад: *Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий погожий.* (Панас Мирний)

Тире ставиться між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками *і (й), та* (в значенні *і*), *та й, а*, якщо вони виражають швидко або несподівану зміну подій, а також різке протиставлення. Наприклад: *Дощ пройшов — і Київ зеленіє.* (М. Рильський)

2. Практична робота.

- 1) Прочитайте речення. Які смислові зв'язки між частинами цих ССР? Обґрунтуйте постановку розділових знаків у них.

Дощик перестав — і все навколо запахло, посвіжіло, заблищало. (*Гр. Тютюнник*) Він нічого не бачить, але чує далекий шум — то шумлять смереки. (*Гр. Тютюнник*) Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало. (*Т. Шевченко*) Вітрець дихнув, і забриніли стебельця сіна. (*О. Гончар*) До кого я пригорнуся і хто приголубить? (*І. Котляревський*) Заблищали зорі, як очі у добрих діток, зарієлися — заворушилися, мов живі; і одна зірвалася та й полетіла. (*Панас Мирний*)

- 2) Спишіть, вставляючи пропущені букви, розставляючи розділові знаки та розкриваючи дужки.

Стадо споч..вало на галявині а трохи осторонь пас..я вожак. Він сторожко поглядав на зарості дикого перцю та горішника але (не)бе..пека прийшла зовсім з іншого боку.

Ведмідь зайшов проти вітру. Гімалайський вел..тень ніс (по)перед себе чималого п..р..ламаного грозою кедр. Ведмідь зупинився і глянув (у)низ. Вітер збивав запах ведмежий ще (в)горі і свині (не)могли його почути.

Страшно зар..вів господар тайги і (з)силою обрушив стовбур кедр на стадо. (*За О. Орачем*)

Додаткове завдання

— Підкресліть сполучники, якими з'єднані прості речення — частини ССР.

3) Виправте помилки й запишіть речення.

Пообіч колосились хліба; але до жнив ще було далеченько. З десятиро вже оперених качят замаскувалось під жовте, старе коріння; а стара качка с шумом випурхнула з куща. (За Ю. Збанацьким) І в хаті в них стало чипурніше, ясніше: і хліб не такий чорний й сухий, і каша до борщу не вряди годи, а часом, і сир на вареники. (Панас Мирний) Річка широка та глибока, а вода синя та чиста — і котиця вона виблискуючі та шумуючі. (Марко Вовчок) Капітан натиснув якусь кнопку на пульті і двері перед Олесем бесшумно розчинилися. (В. Владко) Зрітка пробіжить заяць, або спинитися на кручи вовк. (А. Шиян) Десять спериду гукнув паровоз — і почулася пісня. (О. Гончар)

4) Складіть речення за поданими схемами.

То [ ], то [ ].
 [ ], проте [ ].
 [ ] — і [ ].
 [ ] і [ ].
 [ ], однак [ ].

3. Коментоване письмо.

- Запишіть текст під диктовку. Позначте ССР, накресліть їх схеми, поясніть постановку розділових знаків.

Вчителька

Двері скрипнули в тиші сумовито й самотно. Клавдія Василівна увійшла в порожній коридор. Він був довгий і широкий, і в кінці його ясніло високе вікно.

Надворі був сонячний день, сповнений невгамовного пташиного щебетання і гудіння бджіл, а тут застигла напорошена тиша, і під стелею снувалися легкі невловимі тіні.

Учора востаннє прозвучав у цьому коридорі шкільний дзвінок. Скінчились іспити, грюкнули двері за останнім школярем, і стара вчителька залишилася в школі сама.

Так завжди бувало о цій порі, коли в садку цвіли білі акації, і так повторювалось з року в рік, відтоді як Клавдія Василівна вперше прийшла в школу. Тоді вона була ще молодою дівчиною.

Та це було так давно. І коли школярі птахами розлітались на літні канікули, вчительку завжди огортав неясний смуток, наче залишала її раптом радісна, гомінка сім'я.

І ось учора учні розійшлися, школа спорожніла до нового навчального року, і в жінки проснувся колишній гострий біль.

Клавдія Василівна повільно йшла довгим коридором, прислухаючись, як лунко звучать її кроки, озиваючись у найдаальших закутках будинку. Це була особлива, дивовижна тиша. Вчителька відчинила двері й увійшла в клас. Тут теж була заворожена тиша і особливий, зворушуючий запах...

(За О. Донченком)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

1. Взаємоконтроль.

(Учні працюють у парах, розповідаючи один одному вивчений теоретичний матеріал.)

2. Перевірка очікуваних результатів.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 11; [2] § 10.
2. Виконати вправу: [1] 97; [2] 114.

УРОК № 22

Тема. Інтонація складносурядного речення. Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками, а також складносурядних речень у текстах наукового, публіцистичного стилів. Синтаксичний розбір ССР.

Мета: поглибити знання учнів про складносурядне речення, навчити правильно його інтонувати; розвивати вміння аналізувати й оцінювати виражальні можливості ССР та інших синонімічних конструкцій; удосконалювати вміння складати речення і мікротексти, використовуючи виражальні можливості ССР; виховувати кращі моральні якості, любов до людини.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, текст переказу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

2. Завдання учням.

- Проаналізуйте речення та складіть його схему.

Прилинув вітер, і в нічній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним примкнули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав. (*Леся Українка*)

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [2] с. 88.)

Поряд із сурядними сполучниками засобом зв'язку предикативних частин в ССР є інтонація. Але, крім цього, вона — засіб виділення смислових (значенневих) центрів у предикативних частинах.

Розрізняють два основних типи інтонації ССР: перелічення і протиставлення (зіставлення).

З перелічувальною інтонацією вимовляються і читаються єднальні та розділові складносурядні речення. З протиставною інтонацією — власне протиставні та зіставні ССР.

При перелічувальній інтонації в кінці кожної предикативної частини, крім останньої, підвищується тон і робиться пауза: на останній предикативній частині тон знижується. Н а п р и к л а д:

Чи то так сонечко сіяло, // чи так мені чого було. (*Т. Шевченко*)

Минає день, // і світ згасає, // і найсвітліший промінь згас (*М. Рильський*).

При протиставній (зіставній) інтонації в кожній предикативній частині логічний наголос падає на ті слова, які протиставляються (зіставляються). У I частині вони вимовляються вищим тоном, а в II — нижчим. Кінець речення — найнижчим.

Н а п р и к л а д: Життя не має ціни, // а воля дорожча за життя.

(*Нар. тв.*) Озимину перекопаємо, // зате, може, буйнішою ярина

буде. (*О. Гончар*)

2. Практична робота.

- 1) Прочитайте текст з належною інтонацією. Опустіть сполучники сурядності між простими реченнями і прочитайте текст знову. Чи змінилася інтонація? Зробіть висновки.

Поселилися злидні на три дні, та й вигнать не можна

На краю однієї слободи, якраз від степу жили два брати — багатий і бідний. Ось бідний прийшов якось до багатого й сів собі за стіл. Багатий одразу ж прогнав його, кажучи: «Іди геть з-за столу: краще піди на тік та позганяй граків». Пішов бідний брат і давай зганяти. Граки позлітали, а один шуліка — то злетить — то знову сяде. Втомився чоловік, ганяючись за шулікою, і давай його сварити. А шуліка й каже: «Не жити тобі, чоловіче, в цій слободі — тут тобі не буде ні щастя, ні долі, а йди краще в іншу». Пішов бідний брат додому, забрав дітей, жінку й сяку-таку одяжину з манаттям і поплентався в іншу слободу, повісивши через плечі боклаг. Йдуть вони та йдуть дорогою, а Злидні (наче водяні пухирці, чи що) причепилися до бідного брата й кажуть: «Куди ти нас несеш? Ми від тебе не відчепимось, тому що ти наш». Ось дітям захотілося пити, і він звернув з дороги до річки. Набрав у боклаг води, а потім позапахав туди Злиднів, заткнув кілочком та й закопав з водою на березі. Пішли вони далі. Йдуть та йдуть, коли перед ними — слобідка, а на краю її стоїть пустка — хазяї вимерли з голоду. Вони й поселилися там. Сидять якось раз у хаті, і раптом чують — хтось гукає з горища: «Зсади! Зсади!» Бідний брат вийшов у сіни, взяв мотузку й поліз на горище. Зирк — а там козенятко з ріжками (то був чорт). Бідний брат налигав козеня й хотів було легесенько спустити його з горища. Тільки-но доніс до драбини, а гроші так і посипались у сіни. Зліз він з горища і ну їх збирати; набрав дві скрині. Тоді й переказує через людей братові, щоб той ішов до нього жити.

Братові переказали, а він собі міркує: «Мабуть, їсти нема чого, то він і кличе». Звелів напекти паляниць та й пішов.

Приходить, а брат йому й показує одну скриню грошей, потім другу. Так і пройняли заздрощі багатого. Брат каже йому: «В мене ще є гроші, закопані в боклазі, біля річки: коли хочеш, візьми їх собі».

Той не захотів і гостювати та чимдуж до річки, та за боклаг. Тільки-но відіткнув його, а Злидні звідтіля й вискочили і вчепилися за нього: «Тепер ти наш!» — кажуть. Приходить він додому, коли все, яке було багатство його погоріло, а на тому місці, де стояла хата, лишилися самі головешки. Оселився він після того в тій землянці, де раніше жив його бідний брат разом зі Злиднями.

(Народний переказ)

Додаткове завдання

— Визначте тему, головну думку тексту та перекажіть його.

- 2) З поданого тексту випишіть 3–4 ССР, виконайте їх повний синтаксичний розбір, складіть схеми.
3. Творче конструювання.

- 1) Перебудуйте прості речення у складні з урахуванням художньої цінності змісту новоутворених речень.

Вересневий ранок батьківською рукою поклав на русяву голову новенький, із солдатського сукна картузик і покликав до школи. Стояло літо з високим сонцем, з високим небом, з високими надіями. Ця земля, мов колиска, заколисує пахучий вересень, та не може приспати душі.

(З тв. М. Стельмаха)

- 2) Доповніть другу частину ССР першою так, щоб а) між ними ставилася кома; б) кома б не ставилася.
  - ... і погасли останні вогні в будинках.
  - ... і світанок на обрії ясніє.
  - ... або ластівка черкне крилом воду.

4. Самостійна робота.

— Розгляньте зразок повного синтаксичного розбору ССР (див. Додаток до уроку № 22). Виконайте розбір одного зі складених раніше речень.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Робота в парах.

- Підготуйте розповідь на тему «Складносурядне речення». Складіть план, доберіть з художньої літератури і публіцистики приклади, які б ілюстрували ваші твердження.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал про ССР: [1] с. 44–58; [2] с. 73–88, підготуватися до тематичної контрольної роботи.
2. Розробити тести за темою або виконати вправу: [1] 103; [2] 115.

ДОДАТОК ДО УРОКУ № 22

Порядок синтаксичного розбору складносурядного речення

1. Характеристика всього речення за метою висловлювання та будовою.

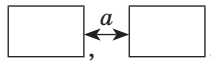
2. Вид складного речення — сполучникове, складносурядне.
3. Кількість простих речень, що входять до складного.
4. Засоби зв'язку між простими реченнями у складносурядному.
5. Сміслові відношення між реченнями — явища, які відбуваються одночасно чи послідовно; чергуються чи одне виходить з іншого; протиставляються.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Кожну частину складного речення розібрати як просте речення.

Зразок розбору

- I.   Врожаю мій! А ніжні блискавиці
впадуть дощем високим і рясним,
а ти замреш, немов крилата птиця,
притомлена простором віковим.

А. Малишко

Речення розповідне, окличне, стверджувальне, складне, сполучникове, складносурядне (два прості речення), протиставний сполучник *а*, причинно-наслідковий смисловий зв'язок, кома.

1. *Врожаю мій! А ніжні блискавиці впадуть дощем високим і рясним...* — реч. двоскладне, поширене, повне, ускладнене одноридними означеннями, поширеним звертанням.

Граматична основа:

підмет — *блискавиці* — ім., мн., Н. в.;

присудок — *впадуть* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., майб. ч., неперех., док. в., 3 ос., мн., I дієв.

Другорядні члени речення:

1) *ніжні* — узгоджене означ., якісний прикм., мн.;

2) *дощем* — непрямий додаток, ім. ч. р., II в., одн., О. в.;

3) *високими і рясними* — узгоджене означ., якісний прикм., одн., О. в.

2. *...а ти замреш, немов крилата птиця, притомлена простором віковим!* — реч. двоскладне, поширене, повне, ускладнене порівняльним зворотом, відокремленим означ.

Граматична основа:

підмет — *ти* — займ., II ос, одн., Н. в.;

присудок — *замреш* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., майб. ч., неперех., док. в., 2 ос., одн., I дієв.

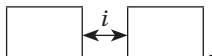

Другорядні члени речення:

- 1) *немов крилата птиця* — порівняльний зворот, виражений словосполуч. ім. ж. р., І в., з відносним прикм. одн., Н. в.;
- 2) *притомлена простором віковим* — відокремлене означ., виражене дієприкм. зворотом.

II. У повітрі пахло весною і дув ласкавий, теплий вітерець.
(I. Цюпа)

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне, сполучникове, складносурядне (два прості речення), єднальний сполучник *і*, одночасність дії, кома не ставиться, тому що є спільний другорядний член речення — *у повітрі*.

1. *У повітрі пахло весною...* — реч. односкладне, безособове, поширене, повне, неускладнене.

Граматична основа:

присудок — *пахло* — простий дієслівний, вираж. дієл. дійсн. сп., неперех., недок. в., мин. ч., І дієв.

Другорядні члени речення:

- 1) *весною* — непрямий додаток, ім. ж. р., І в., одн., О. в.;
- 2) *у повітрі* — обставина місця, ім. с. р., II в., одн., М. в. з не-похідним прийм. *у*.

2. *...і дув ласкавий, теплий вітерець.* — реч. двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними означеннями.

Граматична основа:

підмет — *вітерець* — ім. ч. р., II в., одн., Н. в.;

присудок — *дув* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., неперех., недок. в., мин. ч., одн., ч. р.

Другорядні члени речення:

ласкавий, теплий — однорідні означ., якісні прикм., ч. р., одн., Н. в.

УРОК № 23

Тема. *Розвиток зв'язного мовлення. Письмовий стилістичний переказ тексту публіцистичного стилю.*

Мета: удосконалювати вміння визначати тему, головну думку тексту та його стильову приналежність; формувати навички стисло переказувати текст

зі збереженням стильових вимог; розвивати слухову пам'ять, логічне мислення, усне й писемне мовлення; збагачувати словниковий запас учнів; виховувати духовність, повагу до святинь рідного народу.

Обладнання: текст переказу, фотографії із зображенням православних храмів, дзвіниць, диск з аудіозаписом церковних дзвонів.

ХІД УРОКУ

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1. Прослуховування аудіозапису, перегляд фотографій.

2. Запитання до учнів.

— Які асоціації, думки, почуття у вас виникли?

— Як ви зрозуміли слова «дух», «Святий Дух».

Отже, сьогодні мова піде про загадку куполів православних храмів.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Читання тексту переказу вчителем.

Загадка куполів православних храмів

Куполи православних храмів є найбільшими конденсаторами духовної енергії, яку називають Святим Духом.

Отже, хрест на церкві — найсильніший приймач і випромінювач зарядів духовності, яких бракує на землі. Жива природа не може існувати без цієї Божественної енергії Космосу. Найбільший її потік іде через Золотий Хрест під час Богослужіння. У дні великих православних свят, коли в соборах служиться Свята Літургія, можна неозброєним оком побачити спектр такого випромінювання.

Тому і називають золото благородним металом. Позолотою вкриті куполи і хрести лише православних храмів.

Кандидат біологічних наук Таміла Решетникова декілька років проводила наукові експерименти у Далеких Печерах Києво-Печерської лаври, де мощі Святих. Після чорнобильської аварії привозила з Народичів Житомирської області заражену радіонуклідами пшеницю зі зруйнованою генетичною структурою,

її засіяли біля названого місця, де періодично проводились Богослужіння. Дозрівала на території Києво-Печерської лаври. Зібраний врожай віддали на рентгеноспектральний, нейтронно-активаційний та інші аналізи. І — диво! Всі радіонукліди зникли, генетична структура відновилася.

Наші вчені зі світовими іменами Володимир Вернадський, Павло Флоренський, Олександр Чижевський зробили величезний внесок до науки ХХ століття. Ноосфера — її духовна суть.

З 80-х років починають з'являтися роботи новосибірського академіка Влаїля Казначєєва, а також кандидата технічних наук із Москви Миколи Сочєванова.

У 1987 році на 1-й конференції в Бійцях, що під Москвою, з питань біолокації вчені погодили теорію мікролептонного поля на основі математичної моделі його носія. Він на 13 порядків менший електрона, а швидкість на 9 порядків вища.

Мікролептони передають магнітні поля Землі, Космосу, людини. Енергія думки також поширюється через мікролептони, починаючи з 4-го порядку після електрона.

Магнітне поле діє на електрон лише через мікролептони. Тому енергія думки може руйнувати, якщо несе негативну інформацію, або доповнювати будь-яке магнітне поле, коли позитивна.

Увесь Космос пронизаний надчутливою мікролептонною субстанцією, що має певний гармонійний резонанс, завдяки якому зароджується клітина життя. Частотна характеристика цього резонансу — від 0,2 до 1,2 Герца. Це і є енергія Божественної любові і гармонії. З нею ми щасливі і всім задоволені.

Ось на такому рівні передачі Божої любові і живе православна Церква. Цьому сприяє її архітектура. Як було зазначено, купол — це збирач мікролептонного духовного потоку, який нейтралізує негативну енергію людського організму, що сприяє зміцненню духовного та фізичного здоров'я. Поліпшується формула крові, в організмі з'являється гормон, який зміцнює імунну систему.

Воістину віруючі люди намагаються жити за Божими законами, регулярно відвідують святі літургії та вечірні служби; перебувають в радіусі дії церковного дзвону, не хворіють, живуть довго, помирають природно і легко. Така статистика.

Цілющі властивості має і церковний дзвін, створюючи гармонійні вібрації мікролептонів, які стимулюють роботу кровотворних органів. Цю теорію вже підтвердили російські та українські вчені-фізики.

Коли негативно вплинути на гармонійний резонанс, то частота коливання мікролептонів збільшується до 6–8 Герц. А це при-

зводить до критичного стану організму. Жива клітина починає хворіти і руйнуватись. Це рівень мутації живої клітини.

Якщо цей процес не зупинити потоком позитивних мікролептонів, які можна одержати під час Богослужіння, то в організмі виникають різні хвороби. Найбільший потік духовності — під час сповіді, причастя і соборування, коли значно збільшується радіус мікролептонного захисного каркасу. Гармонізується генетична матриця, від якої залежить фізичний стан людини.

Електронний мікроскоп дозволяє бачити рух атома на орбіті. Так були відкриті і вивчені торсійні поля.

Мистецтво морального життя і творчості можливе лише за гармонійного поєднання науки і релігії. В іншому випадку відбувається деградація суспільства. Це повинні зрозуміти, насамперед, працівники освіти. На допомогу їм у школи повинні прийти священики, тоді поменшає наркоманів, алкоголіків, злодіїв.

(538 сл.)

(За П. Кириєнко)

2. Визначення теми та головної думки тексту.
3. З'ясування стильових ознак тексту.
4. Самостійне складання плану.

Орієнтовний план

- I. Куполи православних храмів — найбільший конденсатор Святого Духу.
  - II. Хрест на церкві — найсильніший приймач, випромінювач зарядів духовності.
    1. Позолочені хрести й куполи православних храмів.
    2. Мощі святих проти радіонуклідів.
    3. Дослідження вчених.
    4. Вплив церковних куполів на людський організм.
    5. Цілющі властивості церковного дзвону.
  - III. Мистецтво морального життя можливе за гармонії науки і релігії.
5. Словникова робота.

Духовний — 1) нематеріальний, пов'язаний із психічним життям, зі сферою ідей; 2) той, що стосується релігійного культу.

Структура — 1) взаємні відношення елементів, які становлять цілісність; 2) устрій, організація чого-небудь.

Модель — 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник; 2) тип, марка конструкції; 3) предмет, відтворений у зменшеному, іноді в збільшеному або в натуральному вигляді.

6. Повторне читання вчителем тексту.
7. Самостійна робота на чернетках.
8. Зачитування та аналіз чорнових варіантів переказу.
9. Написання переказу.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Завдання учням.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

- Закінчіть речення:
«На цьому уроці я відкрив (відкрила) для себе...»

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Написати твір-мініатюру «Навіщо я йду до церкви» або «Чому я не йду до церкви».
2. Підготуватися до тематичної контрольної роботи за темою «Складні речення і його ознаки. Складносурядне речення».
3. Опрацювати запитання і завдання для самоперевірки: [1] с. 62; [2] с. 94–95.

УРОК № 24

Тема.	<i>Тематична контрольна робота «Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення». Тестування. Контрольне аудіювання*.</i>
Мета:	оцінити рівень навчальних досягнень з теми; перевірити здатність учнів сприймати на слух незнайомий текст, розуміти мету висловлювання, причинно-наслідкові зв'язки, тему й головну думку; виховувати повагу до літніх людей, їх почуттів, нагород, пам'яті.
Обладнання:	тести, текст для контрольного аудіювання із запитаннями до нього.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми й мети уроку

* Учитель також може використати видання: Жовтобрюх В. Ф. Українська мова. 9 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Виконання завдань тестового характеру за варіантами.

I варіант

Початковий та середній рівні

(За кожен правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть складне речення.
  - ✓ А Сім'я вечереє коло хати, вечірня зіронька встає, дочка вечерять подає. (*Т. Шевченко*)
  - Б Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє. (*Леся Українка*)
  - В Тужливо подивившись у небо, лелека від криниці повертається назад. (*Є. Гуцало*)
  - Г Зазеленів молодим зелом по лугах юний квітень, розписав навколо радужні різнобарвні квіти. (*Ф. Мамчур*)
2. Укажіть правильне твердження.
  - А У ССР між простими реченнями завжди ставиться кома.
  - Б У ССР в якості розділових уживаються сполучники *і, й, та, і... і, ні... ні*.
  - ✓ В У ССР прості речення синтаксично рівноправні й об'єднані сурядним зв'язком.
  - Г Прості речення у складному зберігають свою будову і не втрачають своїх ознак.
3. Складносурядним є речення:
  - А Поки я йшов по стежці, дрозди-чикотні з діловим азартом дзьобали ягоди. (*Є. Гуцало*)
  - Б Цей ведмідь спить на березі ріки не тільки взимку, а й улітку. (*Є. Гуцало*)
  - ✓ В Я слухав рідну пісню, рідну мову, а вона лилася, наче струмок. (*Ю. Мушкетик*)
  - Г По небу прокотився невидимий грім і впав десь поблизу, за лісом. (*В. Дрозд*)
4. Укажіть ССР з єднальним зв'язком.
  - А Біля нас шелестять ясени, а під ногами сонце смикає за поводи тіні. (*М. Стельмах*)
  - ✓ Б Зрештою, полум'я грози пригасає, й тільки лиш грім озивається з вершини. (*Є. Гуцало*)
  - В Город копати було ще рано, але Миколка наточив рашпїлем лопату, набив на граблі нового держака та й пішов згрібати під яблунями торішне листя. (*М. Вінграновський*)

- Г Чи се лютий біль у мене тихий стогін вириває, чи то стогне бранець-лицар, знемагаючи на рани? (*Леся Українка*)
5. Укажіть ССР, між частинами яких не ставиться кома (розділові знаки опущено).
- А Прозорий струмок перетинав стежку і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини. (*О. Донченко*)
- Б Над нею ген-ген крайнеба червоніла сонячна заграва та вітерець ледве чутно дихав. (*Гр. Тютюник*)
- В Ні повітря не ворухнеться ні пташка не защебече. (*М. Коцюбинський*)
- ✓ Г Коли він торкався смичком до струн скрипки все на світі зникало і залишалася тільки музика. (*В. Собко*)
6. Укажіть ССР, у якому частини виражають послідовність дій.
- ✓ А Та ось блискавка влучила в серцевину лісу, і він засвітився величезним фіалковим ліхтарем. (*М. Стельмах*)
- Б Степ лежить тихий, повитий млою, і силует вітродвигуна на далекім відділку маячить якось небуденно. (*О. Гончар*)
- В Біля могили росла одненька груша — дичка, і Миколка помітив на ній з десяток торішніх покоцюблених грушеняток. (*М. Вінграновський*)
- Г А на подвір'ї старої Баглаїхи чуть веселощі, і солов'ї тьохкають по-весняному, сезонови наперекір. (*О. Гончар*)

Достатній та високий рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

7. Складіть речення за схемами.

1) [ ] та [ ].

2) [ ] — і [ ].

8. Розставте розділові знаки в реченні.

Олесеві не хотілося пирога але він зрадів примиренню і бажаючи віддарувати товариша хуленько занишпорив по кишнях дістаючи звідти духмяні верчики хмелю сухе листя різного карбування плетене з прядива та волів'ячої шерсті ремезяче гніздо схоже на башмачок. (*Гр. Тютюник*)

9. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Відчинила вікно, і духмяна хвиля ранкової свіжості, напоена тонким ароматом яблуневого цвіту, підхопила мене на крила сподів. (*Із журналу*)

II варіант

Початковий та середній рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть складне речення.
  - А Мати навідалась на якусь тільки хвилину, в теплій вовняній хустці, у куфайці, у валянках, і, поглянувши на нас, трьох дітей, знову зникла з хати, ховаючись на горіщі. (*Є. Гуцало*)
  - Б Упаду я зорею, мій вічний народ, на трагічний і довгий Чумацький твій Шлях. (*В. Симоненко*)
  - В Я для тебе горів, український народ, тільки, мабуть, не дуже яскраво горів. (*В. Симоненко*)
  - ✓ Г Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — і осіли сніги. (*М. Вінграновський*)
2. Засобами зв'язку між частинами складного речення є:
  - А Тільки сполучники і сполучні слова.
  - ✓ Б Сполучники, сполучні слова, інтонація.
  - В Тільки інтонація.
  - Г Сполучники сурядності та підрядності.
3. Укажіть ССР.
  - А Півень стояв на порозі у хліві, стріпував крильми, наче поривався летіти понад мерехтливим сяйвом снігів. (*Є. Гуцало*)
  - Б Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, знову заіржав грізно та бойовито, перегукуючись із громами. (*В. Дрозд*)
  - ✓ В Десь далеко щасливіший од Шептала кінь п'є сонячний ранок, і в прозорім кориті дня того ранку лишається все менше, на самому денці. (*В. Дрозд*)
  - Г Сиджу і слухаю, як народжується вітер. (*Гр. Тютюнник*)
4. Укажіть ССР з єднальним зв'язком.
  - А Розмножують горицвіт свіжозібраним насінням, та схожість його невисока. (*Із журналу*)
  - ✓ Б Я слухав рідну мову, й вона лилася, наче струмок. (*Ю. Мушкетик*)
  - В Ви побачите сонячно розтрушений на снігу ліщиновий цвіт, а під снігом почувете зненацька якийсь схлип. (*М. Стельмах*)
  - Г Чи то все живе розбігається на всі боки та ховається, лягаючи ниць, чи то лиш омана. (*І. Багрянний*)

5. Укажіть речення, в якому правильно розставлено розділові знаки.
- ✓ А Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур, майнув довгою бородою, і повіяв від неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева. (*М. Коцюбинський*)
  - Б Над водою вставав туман — і повівало холодком. (*С. Васильченко*)
  - В А тепер чого так серед ночі море плаче, й темрява тремтить? (*Леся Українка*)
  - Г Ми ж виходили в ніч на закурену стежку широку; і сестра наша доля вела од зорі, до зорі. (*А. Малишко*)
6. Укажіть протиставне ССР.
- А В полі, за попелястим маревом, проступила розмита долина, й навіть обрій почав угадуватись. (*Є. Гуцало*)
  - Б Подвір'я аж сяяло чистотою, і острівці квітів цвіли на ньому там і там. (*М. Кропивницький*)
  - В Загадка — це чарівний світ поетичної таємниці, і в цьому світі мороз поєднаний народною фантазією з весною. (*Є. Гуцало*)
  - ✓ Г Сашко обійняв його за шию, але в цю мить вовк відскочив від Сашка в ліщинник. (*М. Вінграновський*)

Достатній та високий рівні

(За кожную правильну відповідь ученя отримуює 2 бали.)

7. Складіть речення за схемами.

1) [ ] і [ ]?

2) [ ], проте [ ].

8. Розставте розділові знаки у чотиривірші та реченні.

Червонобоким яблуком округлим
 Скотився день доспілий і тяжкий
 І ніч повільним помахом руки
 Широкі тіні чорним пише вуглем.

М. Рильський

Сергій із задоволенням виконував завдання з багатьох предметів зокрема географії та фізики а от креслення йому на жаль не давалось.

9. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Посеред ріки почувся оглушливий тріск криги — і одночасно розпачливо закричали вершники, провалюючись у воду. (*В. Малик*)

2. Проведення контрольного аудіювання художнього тексту.

1) Читання тексту вчителем.

Медалі

Він ніколи не плакав. Навіть у дитинстві.

А тут на сьомім десятку життя вперше розплакався. Сльози лились і лились: мовчазно, гірко, невтішно, як тільки можуть литися в старій людини.

А день-бо починався як ніколи ясний та гожий. Радісно вливався в його невелику кімнату, обставлену старенькими меблями, дихав на нього такою бадьорою свіжістю, що він, прокинувшись, скочив з ліжка, як молодий.

І перше, що побачив,— свій святковий костюм. Почищений, випрасуваний дбайливо невісткою, костюм висів на спинці стільця, і він одразу подумав, що треба почепити медалі. І так йому закортіло це негайно зробити, що він не витримав, підбіг до комода, потягнув на себе шухляду.

На нього так і війнуло устояними пахощами речей, що роками лежать на тому ж самому місці. То були переважно речі дружини, яка померла 10 літ тому. Все він ревниво беріг, не дозволяв чіпати навіть невістці.

І тут же стояла мальована палехська скринька, подарована йому на п'ятдесятиріччя дружиною. Обережненько взяв, повернувся до ліжка. Сів, любовно поставив її на коліна, підняв кришку.

І завмер.

У скриньці, на малиновій бархатці, завжди лежало його 5 медалей — «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», на честь тридцятиріччя перемоги і три «За відвагу». Рідкісний набір трьох медалей, що їх мало хто мав у минулій війні. Медалі завжди лежали, старанно викладені в акуратний рядок. «За відвагу» мерехтіли благородно сріблом, дві інші сяяли бронзою. Він їх сам завжди і складав, не довіряючи навіть дружині, коли та була ще жива,— одну по одній, протираючи дбайливо хусточкою, здуваючи з муарових колодочок щонайменші пилінки, і завжди хвилювався, підіймаючи кришку: було таке відчуття, наче медалі весь час чекали на нього.

Тепер не повірив тому, що побачив: не було трьох медалей. «Хто?.. Як?.. Та цього бути не може!»

Зблиснула думка, що він не так їх поклав. Що помилково прикрив малиною бархаткою. Перевернув, витрусив дві, що лишились, — скринька сумно зблиснула полакованим дном.

Кинув скриньку, побіг до шафи: здалося, що медалі висять на іншому, старенькому вже піджаку. Ось він зараз відчинить — і медалі звично засяють на сірій тканині.

Немає.

А може, невістка десь поклала й забула? Поспіхом одягся, сунув ноги в капці, сторожко, щоб не рипнуть, вийшов у коридор.

Квартира ще дихала сном, а на кухні вже лунав якийсь рух, доносився, мов дятлів, перестук ножа. Оля саме різала буряк.

— Ви вже встали? Ще ж рано! — сказала якось аж невдоволено.

— Олю, ти не знімала медалі?

— Медалі? — здивувалась вона. — А чого б це я їх знімала?

— Та коли гладила.

— Так їх там не було. Ото де поклали, там і шукайте. — І — тук-тук сердито ножем. — Нащо вони мені: на роботу носити? І придумують же!

«Та що ж це таке?»

Сів, розгублено повів по кімнаті очима.

«Може, Йван? — подумав про сина. — Міг же узяти... подивитися... Та й забув покласти назад.»

Ледь дїждався Івана: син, як і онук, любив у недїлю поспати. Він уже й до спальні підкрався, і вухо до дверей притуляв — ані звуку. Аж ось таки вийшов.

— Фїзкультпривїт! А чого не на зарядці?

Та йому було не до жартів.

— Слухай, Іване, ти мої медалі не брав? «За відвагу»?

— «За відвагу»? — перепитав Іван з таким виглядом, наче пригадував. Почухав широкого носа, зблиснув міцними зубами. — Та вони ж ось у мене на майці!

— Дурень! — сказав він ображено. — Я до нього серйозно, а він...

І пішов до своєї кімнати.

Треба йти до онука. Він дуже любив хлопчика, який ріс на його руках, тож думка, що медалі вкрав Олежко, була для нього нестерпна. Тому ще раз підійшов до шафи, обнишпорив усі кишені, перетрусив білизну — медалей не було.

«Та що ж це таке?»

Враз пригадав, як позаминулого тижня, коли він повернувся з чергової зустрічі з піонерами, вони з Олежком склали медалі. Він обережно знімав, онук складав до скриньки.

«А вони срібні? З чистого срібла?» І підносив до очей, наставляючи проти сонця.

«Господи, тільки не це!»

А десь на грані свідомості: «Це. Тільки це».

«А може, він просто взяв подивитися? Дитина ж. Погрався та й забув покласти на місце...»

Онук щойно прокинувся.

— Не спиш?

Олежко блимнув на діда. Обличчя хлопчика було таке безтурботно-спокійне, що старому стало аж ніяково, що міг подумати щось лихе на онука.

Та медалі ніде не лежали.

Присів поруч на ліжку і подивився на 12-річного онука.

— Що тобі снилося?

Онук наморщився, намагаючись пригадати хоч один сон. Потім розпустив гладенького лоба.

— Нічого.

— Так нічого й не снилося? А медалі?..

В Олежкових досі безхмарних очах метнулась тривога. Він зробив такий рух, наче хотів пірнути під ковдру, а вуха взялися вогнем.

Він!

— Де ти їх поклав?

— У мене їх немає, — прошепотів уже не до діда — до стіни Олежко.

— А в кого ж?

— Не знаю.

— Так ти їх не брав? Чого мовчиш?

— Ні.

Хоч вуха вже палали вогнем.

— А я збирався сьогодні піти з тобою в кіно. А воно ось що виходить... Думав, ти мене любиш хоч трохи.

Важко пішов до дверей.

— Дідуню!

Олежко уже звівся на лікоть, благально дивився на нього.

— А ти мене не лятимеш?

— Ні.

— Вони в Сашка.

— В якого Сашка? Навіщо ти йому їх віддав?

— На контакти. Він їх розплавить.

— Розплавить?.. Мої медалі? Ходім!..

Сашко сидів коло захаращеного столу і щось паяв.

— Сашко, де медалі? Давай їх сюди!

І по тому, як у Сашка забігали очі, зрозумів — сталося неоправне...

Те, що він поклав на столик, важко було назвати медалями. Сплавлений шмат металу, суціль вкритий темною плівкою.

«А де ж медалі?» — спитав. І лише коли Сашко вийняв зі столу колодочки та простягнув їх на тремтячій долоні, зрозумів, що медалей більше немає.

Не сказавши нічого, мовчки вийшов з квартири.
Звично запекло в тім'ї. Там щось набухало, боляче підіймаючи череп... І не витримавши, розплакався. Вперше в житті.
(909 сл.) (За А. Дімаровим)

2) Виконання учнями завдань тестового характеру.

1. Чому дорослі дивувалися із головного героя, коли він був ще дитиною?
  - А Він був дорослим не за роками;
  - Б він був сильним і сміливим;
  - В він дуже гарно вчився;
  - ✓ Г він ніколи не плакав.
2. Коли головний герой уперше розплакався?
  - А У 70 років;
  - ✓ Б на сьомому десятку;
  - В під час війни;
  - Г коли ховав дружину.
3. Що перше побачив чоловік, коли підвівся з ліжка?
  - А Скриньку;
  - Б свого сина й невістку;
  - ✓ В святковий костюм;
  - Г медалі.
4. Звідки в чоловіка була маленька палехська скринька?
  - ✓ А Дружина подарувала на 50-річчя;
  - Б подарували з нагоди Дня перемоги;
  - В подарували на зустрічі ветеранів у школі;
  - Г купив на свято.
5. Що зазвичай лежало у скриньці?
  - А Рідкісний набір з медалей;
  - ✓ Б 5 медалей;
  - В документи;
  - Г речі дружини, які він ревно беріг.
6. Яке лихо спіткало старого?
  - А Зникли окуляри;
  - Б до нього погано ставилися діти;
  - В почав усе забувати;
  - ✓ Г зникло три медалі.
7. Чому здогадка про те, що медалі міг узяти Олег, стала для дідуса нестерпною?
  - ✓ А Він дуже любив Олега;
  - Б він дуже не любив Олега;
  - В хотів подарувати медалі музею;
  - Г не любив, коли хтось торкався нагород.

8. Про що свідчили зміни, що відбулися з Олегом після дідового запитання про медалі?
- А Олег не любив дідуся;
  - Б Олегу було байдуже;
  - ✓ В Олег злякався, відчуваючи свою провину;
  - Г Олег злякався, що дід не поведе його в кіно.
9. Що сталося з медалями?
- ✓ А Сашко їх розплавив;
  - Б Олег їх загубив;
  - В Сашко продав медалі;
  - Г Олег обміняв медалі на транзистор.
10. Визначте проблеми, порушені в тексті.
11. Визначте тему та ідею тексту.
12. Чого навчає А. Дімаров читачів?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати розгорнуту відповідь з теми «Складне речення. Складносурядне речення».

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

УРОК № 25

Тема.	Складнопідрядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому.
Мета:	дати учням наукове поняття про складнопідрядне речення (СПР); навчити знаходити СПР у тексті, визначити головну і підрядну частини, розвивати вміння розрізняти сполучники і сполучні слова; виховувати культуру мовлення.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Слово вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 66–68; [2] с. 96, 98–99, 101–102.)

Складнопідрядними називаються такі речення, в яких одне просте речення (підрядне) підпорядковується другому (головному) і з'єднується з ним сполучником підрядності (або сполучним словом) та інтонацією.

Головним називається підпорядковуюче, пояснюване речення, а залежне, пояснююче, — *підрядним*. **Н а п р и к л а д:** *Сонця не було ще видно, хоч деякі шпилі вже рожевіли.* (М. Коцюбинський) У цьому складнопідрядному реченні головне речення *сонця не було ще видно*, а підрядне — *деякі шпилі вже рожевіли*; підрядне пояснює головне речення в цілому і з'єднується з ним сполучником *хоч*.

Підрядне речення може пояснювати один член, групу членів головного речення або головне в цілому. **Н а п р и к л а д:** 1. *Всі катери, баржі й шхуни, що причаїлись у порту, здавалися маленькими шкаралупами проти цієї плавучої фортеці.* (П. Панч) 2. *Як тільки зійшло сонце, заспівали пташки.*

Схеми цих речень: 1. [, (що),]. 2. (Як тільки), [ ].

У більшості видів складнопідрядних речень підрядне речення щодо головного може займати будь-яке місце.

Якщо підрядне речення стоїть на початку складнопідрядного речення або в кінці його, то воно відокремлюється від головного комою; комами з обох боків відокремлюється підрядне речення, якщо воно стоїть у середині головного. **На приклад:** Як тільки випав сніг, *Микита і Таня вперше пішли до школи.* (О. Копиленко) *Підрозділи спинилися перепочити на тому місці,* де був колись у селі майдан. (О. Копиленко) *Все, що здобуте кров'ю і потом, у нашій славі ожило.* (А. Малишко)

Сполучники підрядності (*що, щоб, якщо, наче, коли, хоч, бо, тому що, через те що* та ін.) тільки приєднують підрядне до головного, але членами речення не бувають. **На приклад:** *Невдовзі Ліна вже знала, що звати цю дівчинку Василюк.* (О. Гончар) *Пізно восени те бадилля зрубували, щоб не маячило воно перед вікнами.* (І. Цюпа)

Сполучними словами в складнопідрядному реченні бувають відносні займенники *хто, що, який, чий, котрий* у різних відмінкових формах та прислівники *де, коли, куди, звідки, як* та ін. **На приклад:** *Рясні дощі, що тривали кілька днів, геть розмили сірі кучугури снігу.* (Ю. Збанацький) Сполучні слова приєднують підрядне речення до головного і одночасно є членами підрядного речення. У поданому реченні сполучне слово *що* — підмет.

У головному реченні можуть бути вказівні слова, зміст яких розкривається підрядним (займенники *той, такий*, прислівники *так, там, туди, тоді*). Вказівні слова є членами головної частини. **На приклад:** *Хто не хилиться в битві хоробрій, той одвічно для бою живе!* (А. Головка) *Гора була така, що з неї спускалися цілий день.* (О. Гончар) У першому прикладі вказівне слово *той* є підметом головного речення, у другому прикладі *така* є іменною частиною складеного присудка головного речення.

Увага! Від вказівних слів і сполучників у складнопідрядних реченнях слід відрізняти парні сполучники *чим — тим, якщо — то* та ін. Ні перша, ні друга частини парних сполучників не є членами речення. **На приклад:** *Чим чорніший пар, тим більша паляниця.* (Нар. тв.) *Якщо пісня вийде в люди, то племінь серця не згашу.* (А. Малишко)

Складнопідрядні речення вимовляються так: у кінці першого речення тон підвищується і робиться пауза, а на другому тон знижується. **На приклад:** *Ми за мир у [→]всьому світі, / бо у нас одна [→]мета.*

2. Ознайомлення учнів з практичними прийомами розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів.

Лише три слова — *що*, *коли* і *як* — можуть бути і сполучниками, і сполучними словами.

1) *Що*:

- а) коли *що* можна без усякої шкоди для змісту вислову замінити займенником «*який*», «*яка*» тощо — то це сполучне слово (займенник);
- б) сполучне слово *що* може бути логічно наголошеним, на сполучник логічний наголос ніколи не падає.

Н а п р и к л а д: *Я знаю, що ви скажете.* (Залежно від того, де зробити логічний наголос, *що* в цьому реченні може бути і сполучником, і займенником).

2) *Коли*:

- а) якщо *коли* приєднує підрядне часу, умови — це сполучник;
- б) якщо *коли* приєднує підрядне означальне, з'ясувальне, — це сполучне слово.

Н а п р и к л а д: *Це була ^{яка?}пора, коли _{коли?}цвіли вишні* (сполучне слово). *Коли _{коли?}зійде сонце, стихне вітер* (сполучник).

3) *Як*:

- а) коли *як* приєднує підрядне часу, умови, порівняльне, — це сполучник;
- б) якщо *як* приєднує підрядне з'ясувальне, способу дії, — це сполучне слово.

Н а п р и к л а д: *Розкажи, як ^{про що?}за горою сонечко сідає.* (Т. Шевченко) *Як* — сполучне слово, у реченні є обставиною.

3. Практична робота.

- Прочитайте речення. Знайдіть у них головні та підрядні частини, вкажіть місце підрядних частин по відношенню до головних. Сполучники обведіть кружечком, а сполучні слова підкресліть. Поясніть постановку розділових знаків.

Мати любила, щоб снопи були гарними, як діти. Наступила та незручна тиша, коли один мовчить, а другий не говорить. Якби до пізнього вечора залишився тут, то ми побачили б усіх борсученят. (*З тв. М. Стельмаха*) Все свідчило про те, що дід був у місті. (*Ю. Збанацький*) Ніхто не бачив, як я переставляв на ділянках таблички. (*Ю. Збанацький*) Я не знав, як почати з нею розмову.

Він не обернувся й тоді, коли поїзд уже пішов повним ходом.
(З тв. Ч. Айтматова)

4. Творче конструювання.

- 1) Додайте до головних речень підрядні. Утворені речення запишіть. Назвіть сполучники й сполучні слова.

У попелі хмарин дотлівало сонце. Вже вечір ворухив на леваді чуби туманів. А за березами важніли хмари, не знаючи... А тим часом хурделиця плела навколо холодні сіті, замітала під повіки, вибивала з них сльози.

- 2) Побудуйте кілька складних речень так, щоб в одному випадку слова були сполучниками, а в іншому — сполучними словами. Підкресліть граматичні основи, визначте головну і підрядну частини.

- 3) Перебудуйте прості речення на підрядні, визначте їх будову та вид зв'язку.

Третьої днини по приїзді знявся в одному з шатрів гамір. Він не втихомирився за два дні.

Стежкою можна пройти до шляху. Її давно вже протоптали в ліску.

Повернувшись додому, Андрій знову цілком віддався своїй роботі.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Що нового ви дізналися на уроці?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 13; [2] § 11.
2. Виконати вправу: [1] 113; [2] 128.

УРОК № 26

Тема. Основні види складнопідрядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні.

Мета: удосконалити і систематизувати знання учнів про складнопідрядне речення; дати поняття про основні види СПР та навчити знаходити їх у тексті,

визначити межі головної і підрядної частин; розвивати вміння аналізувати і порівнювати виражальні можливості СПР та інших синонімічних конструкцій у текстах різних стилів; виховувати вміння працювати в групі, почуття відповідальності за справу.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, картки для роботи в групах.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Бліц-опитування.

— Які складні речення називаються складнопідрядними? Наведіть приклади.

— Назвіть відмінності у будові та змістових відношеннях між частинами СПР і ССР.

— За допомогою яких сполучників і сполучних слів з'єднується підрядна частина з головною у СПР?

— Яке місце щодо головної частини може займати підрядна? Наведіть приклади.

— Чим відрізняються сполучні слова від сполучників?

— Яку роль у СПР виконують вказівні слова?

— Назвіть особливості інтонації СПР.

2. Перевірка домашнього завдання.

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Колективна робота.

(Цей етап уроку є його інтерактивною частиною і проводиться із застосуванням методу «Ажурна пилка».)

Блок - теорія

Види підрядних частин

Картки	Вид	Семантика	Засоби зв'язку	Приклади
I група	1. Означальні	Підрядна частина пояснює в головній	Сполучні слова: <i>хто</i> ,	<i>Угорі озвалися журавлі, що</i>

Продовження таблиці

Картки	Вид	Семантика	Засоби зв'язку	Приклади
		іменник або іншу частину мови в значенні іменника. (У головній частині можуть бути вказівні слова — <i>той, такий, весь</i> і под.)	<i>що, який, чий, котрий, де, коли, куди, звідки.</i> Сполучники: <i>щоб, ніби, наче</i> і под.	<i>взяли літо на крила і летіли з ним у далекий вирій.</i> (М. Стельмах)
	2. З'ясувальні	Підрядне речення поширює і пояснює значення найчастіше дієслова-присудка або іншої частини мови, без чого головне речення було б семантично неповним	Сполучні слова: <i>що, хто, який, чий, де, куди, звідки, коли.</i> Сполучники: <i>що, щоб, мов, ніби, чи, наче, неначе</i> і под.	<i>Не хочу я, щоб знов пекла мене війна в журбі.</i> (Гр. Тютюнник)
II група	3. Обставинні <i>Ступеня і способу дії</i>	Підрядна частина виражає ступінь вияву ознаки або спосіб дії головної частини. Відповідає на питання <i>як? якою мірою? наскільки? у який спосіб?</i> (У головній частині можуть бути вказівні слова: <i>так, такий, настільки</i>)	Сполучники: <i>щоб, що, як, чим, наче, неначе, ніби.</i> Сполучні слова: <i>скільки, наскільки</i>	<i>Сьогодні я такий веселий, що молодіти хочу знов.</i> (В. Сосюра)
	<i>Місця</i>	Підрядна частина виражає місце або напрям дії, про які йдеться у головній частині. Відповідає на питання <i>де? куди? звідки?</i> (Головне речення може мати вказівні слова: <i>там, туди, скрізь</i>)	Сполучні слова: <i>де, куди, звідки</i>	<i>Посадили ми сосновий бір на тому самому місці, де колись курілись піски.</i> (Ю. Збанацький)

Продовження таблиці

Картки	Вид	Семантика	Засоби зв'язку	Приклади
III група	<i>Часу</i>	Підрядна частина вказує на час здійснення того, про що говориться у головній частині. Відповідає на питання <i>коли? відколи? як довго? з якого часу?</i>	Сполучники: <i>коли, як, після того як, з того часу як, як тільки, щойно, ледве, тільки що.</i> Сполучні слова: <i>відколи, поки, доки, аж поки, аж доки</i>	<i>Тоді, коли, сонце торкнулося верхішечки дерев, спалахнуло листя...</i> (М. Коцюбинський)
	<i>Умовні</i>	Підрядна частина вказує, за якої умови можливе те, про що говориться в головній частині. Відповідає на питання <i>за якої умови?</i>	Сполучники: <i>як, якщо, якби, коли б, якщо... то, якби... то, як... то, коли... то</i>	<i>Як будеш, земле, ти щасливою, то буду в щасті жити і я!</i> (П. Сингаївський)
IV група	<i>Причини</i>	Підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній. Відповідає на питання <i>чому? з якої причини?</i>	Сполучники: <i>бо, тому що, через те що, тим що</i>	<i>Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки.</i> (Ю. Бедзик)
	<i>Мети</i>	Підрядна частина вказує на мету дії, про яку йдеться в головній частині. Відповідає на питання <i>для чого? з якою метою?</i>	Сполучники: <i>щоб, для того щоб, аби</i>	<i>Щоб бути вічно молодими, ми світ будемо новий.</i> (В. Сосюра)
V група	<i>Порівняльні</i>	Підрядна частина пояснює головну через порівняння. Відповідає на питання <i>як?</i>	Сполучники: <i>як, мов, наче, неначе, немовби</i>	<i>Хліб пахне солодко, як пахнуть меду соти.</i> (Л. Забашта)

Закінчення таблиці

Картки	Вид	Семантика	Засоби зв'язку	Приклади
	<i>Допустові</i>	Підрядна частина вказує на факт, всупереч котрому відбувається дія, про яку йдеться в головній частині. Відповідає на питання <i>незважаючи на що?</i>	Сполучники: <i>хоч; хоча; дарма що; незважаючи на те, що; нехай; нащо</i>	<i>Хоч зима, але віє весною.</i>
	<i>Наслідкові</i>	Підрядна частина вказує на наслідок дії, про яку йдеться в головній частині. (Питання поставити неможливо)	Сполучник <i>так що</i>	<i>Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли. (Гр. Тютюнник)</i>

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Практична робота.

- 1) Укажіть речення, зайве за типом підрядної частини. Аргументуйте свій вибір.

Богдан підвів голову, ковшем підставив руки під шум, що вже мав перші краплини дощу, засміявся і тихенько заспівав щедрівку.

А Богданові згадався інший, зимовий млин, і скрипкові ворота, і та хатина, де він сподівався знайти свою Яринку.

Він забрів у сухий ліс, у якому вмирало сонце.

Ось, піднімаючи снопа, випросталось чорнобриве дівчисько, що коси в самого сонця позичало.

На узліссі дрімливі берези притримують досвітню спідничку неба, щоб не заросилась вона.

(З тв. М. Стельмаха)

- 2) Побудуйте СПР за поданими схемами. Встановіть значення підрядних частин у цих реченнях.

I група [... *такий* + іменник], (*що* ...).
 [... іменник], (*де* ...).

II група [... *так* + дієслово], (*що* ...).
 (*хто* ...), [*той* ...].

- III група** [... дієслово], (*що ...*).
 [... прикметник], (*хто ...*).
- IV група** [*той ...*], (*з ким ...*).
 [... *такий* + іменник], (*щоб ...*).
- V група** [... *такий* + прикметник], (*ніби ...*).
 [... іменник], (*коли ...*).

3) Визначте види підрядних речень.

Щоб багато знати, треба багато читати. (*Нар. творч.*) І де ті люди, щоб до них прихилитись? Ми зайшли до хати так, щоб ніхто не помітив. Я хочу, щоб був мир на землі. Скільки хвиль у бурхливому морі, стільки співів у серці моїм. (*Леся Українка*) Чим сильніше буяла весна, тим частіше в душу Святослава заповзала тривога й неспокій. (*С. Скляренко*) Упав додолу перший лист, хоч гай ще диха молодо. (*Д. Луценко*) Ні козаки, ні поляки не могли похвалитися перемогою, хоч уже вечоріло. (*Д. Панч*)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Гра «Відчуй себе вчителем».

— Розповідаючи про види підрядних речень, учень навів такі приклади:

- 1) підрядне обставинне часу: *Світанком, пообшивавши степи і села, обезсиліла, уляглася хуртовина* (М. Стельмах).
  - 2) підрядне обставинне порівняльне: *...З-за неспокійного обрїю підвелося розпатлане, мов після похмілля, сонце і витрусило на сніги хирляві тіні* (М. Стельмах).
  - 3) підрядне місця: *І тільки б знати, що немарно, в світі цім топтав дорогу, сиву од століть...* (Б. Олійник).
- Яку оцінку ви б поставили за цю відповідь і чому саме?

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 14; [2] § 11.
2. Виконати вправу: [1] 124; [2] 126.

УРОКИ № 27–28

Тема: *Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний стислий переказ розповідного тексту.*

Мета: *розвивати культуру писемного мовлення, мислення, сприяти збагаченню словникового запасу*

школярів; удосконалювати навички самостійної роботи, вміння застосовувати здобуті знання на практиці; виховувати повагу до культурних надбань українського народу.

Обладнання: текст переказу, аудіозапис пісні «Їхав козак за Дунай».

ХІД УРОКІВ

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1. Прослуховування аудіозапису пісні «Їхав козак за Дунай».
2. Запитання до учнів.
  - Який настрій виник у вас після прослуховування пісні?
  - Що ви можете сказати про її автора?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Читання тексту переказу вчителем.

Пісня, що завоювала Європу

На початку минулого століття вчені були неймовірно здивовані: як далеко помандрувала одна із шотландських народних пісень — вона прижилася на Україні і стала тут народною, широко знаною під назвою «Їхав козак за Дунай». Але коли дослідники глибше проаналізували цю загадку, то виявили зовсім інший факт. З'ясувалося, що пісня народилася-таки на Україні, а залетіла аж до Шотландії, ставши там народною. І — не тільки до Шотландії — вона звучала часто французькою, польською, чеською, болгарською, угорською та іншими європейськими мовами. А ще з'ясувалося, що в цієї пісні є автор. Його ім'я — Семен Климовський. Щоправда, деякий час дослідники сперечалися, чи він, бува, не вигаданий. Але швидко знайшлися документальні свідчення того, що Семен Климовський — реальна особа. І вже згодом видатний український історик та збирач народної творчості, перший ректор Київського університету Михайло Максимович писав у передмові до книги українських народних пісень: «Сія пісня складена козаком Семеном Климовським, якому, напевно, належить і чимало інших, що лишилося невідомим, як і взагалі ми не знаємо творців народних пісень. Климовський жив близько 1724 року, написав... поему про правду і великодушність благодійників, яка зберігалась в імператорській бібліотеці... Пісня сія

переходить з одного пісенника в інший зі сторонніми наростами, які ледве чи можна приписати Климівському». «Їхав козак за Дунай» справді обросла численними варіантами на Україні, а про закордон то вже нічого й казати. При перекладі іншими мовами вона пристосовувалася до умов життя того чи того народу, вбираючи все те в себе, щоб шотландець, француз або чех чули з неї відлуння своєї рідної історії. Отака надзвичайно щаслива доля судилася цьому творові українського козака.

Що ж ми знаємо про Семена Климівського?

Вчені висловлюють припущення, що він здобув освіту в якійсь школі, оскільки дуже добре знався на літературі, філософії, музиці. Відомо також, що колишній козак Харківського полку Климівський заснував на Харківщині село Припутні, що в нього була там величезна пасіка, він любив спостерігати за життям бджіл, знаходячи в ньому багато подібного до життя людей. А ще відомо, що до нього на пораду завжди приходили односельці, які високо цінували його мудрість.

Дослідники знайшли філософський трактат Семена Климівського, який він свого часу послав російському цареві Петру I. В ньому говорилося про ті несправедливості, що панують у державі, про те, що на кожному кроці в ній пригнічується правда. Автор давав цареві конкретні поради у керівництві імперією. І найголовніша з них — «бути смиренним перед народом». Тобто Климівський пропонував Петрові I погамувати своє хворобливе владолюбство і прислухатися до думки народу. На той час це була справді нечувана зухвалість. Такий вчинок, як ми знаємо, дозволив собі за рік чи два до появи трактату Климівського гетьман Павло Полуботок, що кинув в обличчя сатрапові слова правди про його «благодійні» вчинки на Україні.

І ось майже ті самі слова читає Петро I (а історики довели, що він справді читав трактат харківського козака) у своєму палаці. Які почуття вони в нього викликали? Висловлюють припущення, що розгніваний цар наказав заслати зухвалого козака подалі від людських очей, кудись у глушину. Ось так і міг опинитися Климівський посеред безлюдного степу, де й поставив собі хату. А по якомусь часі біля нього почали селитися люди, й виросло село, яке сам поет називав щасливим, бо в ньому панували мир, спокій і злагода. Все тут трималося на авторитетному слові Климівського. Очевидно, на той час поет ще не мав багато літ, бо за підрахунками дослідників він дожив майже до кінця XVIII століття. Точна дата його смерті невідома, невідомо й де він похований. Темрява таємничості покрила земні сліди Семена Климівського.

Зате сьогодні завдяки численним дослідженням ми добре знаємо, як ішла його невмируща пісня до людей, ставши справді народною, як легко здолала вона кордони держав, перелетіла в Європу й завоювала інші землі й мови. Її перекладали найкращі поети того часу, варіації на тему «Їхав козак за Дунай» творили найвідоміші композитори. Тільки перелік цих славетних імен забрав би тут чимало місця. Досить навести лише один промовистий факт. Двічі до української пісні звертався великий німецький композитор Людвіг ван Бетховен. Він створив свої знамениті варіації на її тему.

1837 року приїхав до Російської імперії німецький письменник Георг Коль — шукав сліди автора пісні «Їхав козак за Дунай». Він побував і в Україні, вивчав нашу мову, записував фольклор. Потім з-під його пера вийшла цікава книга про культуру й побут українського народу. Коль дуже дивувався: у рідному краю автора геніальної пісні люди так мало знають про нього. Отак і став через кілька десятиліть по своїй смерті Семен Климовський легендою.

(761 сл.)

(За М. Слабошпицьким)

2. З'ясування значення вжитих у тексті переказу слів.
3. Визначення теми та головної думки тексту.
4. Визначення стилю тексту, з'ясування стильових ознак.
5. Самостійне складання учнями плану прослуханого тексту.
6. Повторне читання вчителем тексту переказу.
7. Самостійна робота учнів над переказом у чернетках.
8. Редагування написаного.
9. Написання контрольного переказу.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— У чому, на ваш погляд, секрет популярності пісні «Їхав козак за Дунай»?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчити пісню «Їхав козак за Дунай» С. Климовського напам'ять.

Їхав козак за Дунай

Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.

Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче;
З ким ти мене покидаєш —
Тільки подумай!

— Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.

— Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

Свиснув козак на коня
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.

Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні —
Поплач обо мні!

УРОК № 29

- Тема.** Складнопідрядні речення з підрядними означальними. Синонімія СПР з підрядними означальними і простих речень.
- Мета:** дати уявлення учням про СПР з підрядними означальними; удосконалювати навички визначати головну і підрядну частини; розвивати вміння здійснювати заміну СПР простими реченнями з дієприкметниковими зворотами і навпаки; виховувати любов до рідного краю, повагу до малої батьківщини.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, текст переказу.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

II. ОГолошення теми й мети уроку**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

1. Пояснення вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 76; [2] с. 109–110.)

Складнопідрядними реченнями з підрядними означальними називають такі речення, в яких підрядне характеризує ознаку предмета або явища, названого в головному реченні іменником чи іншим словом, вжитим у значенні іменника. Підрядні означальні відповідають на питання *який? яка? яке?* Наприклад: *З чорних хмар, що повисли над Десною, раптом повалив лаптий сніг.* (І. Цюпа) Підрядні означальні з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучних слів *що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як* та сполучників *що, щоб, мов, наче, неначе*. У головному реченні означуваний іменник може мати при собі вказівний займенник *той, такий*. Наприклад: *Мій Києве! Нема таких туманів, які б не розійшлися над тобою.* (М. Рильський) *Любив я дуже ті дні, коли дома у нас збиралися гості.* (С. Васильченко)

Складнопідрядні речення з підрядними означальними і прості речення з поширеними відокремленими означеннями, які виражені дієприкметниковими зворотами, часто бувають синонімічними, тобто однаковими чи близькими за значенням. Вони можуть замінити одне одного, тобто виступати як граматичні синоніми. Синонімія виникає при заміні підрядного означального речення дієприкметниковим зворотом або, навпаки, при заміні дієприкметникового звороту означальним підрядним реченням.

Наприклад, порівняймо:

Хліба, що їх змив дощ, яскраво зеленіли. (О. Гончар)

Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли.

Заміна можлива тоді, коли:

- 1) присудок підрядної частини стоїть у теперішньому або минулому часі;

2) підрядна частина приєднується до головної за допомогою відносних займенників *який, котрий*, що стоять у називному відмінку;

3) відносний займенник стоїть у знахідному відмінку без прийменника, а присудок виражений перехідним дієсловом.

При заміні складнопідрядних речень відбуваються такі зміни:

1) у підрядній частині опускаються сполучні слова *який, котрий, що*;

2) у головній частині опускаються співвідносні слова (якщо вони є);

3) дієслово-присудок перетворюється на дієприкметник відповідного виду, часу і стану;

4) дієприкметник, утворений від дієслова підрядної частини, узгоджується у роді, числі та відмінку з пояснюваним іменником головної частини;

5) підмет підрядної частини перетворюється на додаток в орудному відмінку, якщо дієслово-присудок замінюється пасивним дієприкметником.

Заміна не відбувається:

1) якщо підрядна частина з'єднується з головною за допомогою сполучників *що, щоб, мов, немов, мовби, наче, начебто, ніби, нібито* та сполучних слів *хто, чий, де, куди, звідки, коли, як*;

2) якщо від дієслів-присудків підрядної частини не утворюються дієприкметники тих чи інших видочасових форм;

3) якщо дієслова-присудки підрядної частини виражені формою майбутнього часу, оскільки дієприкметники не мають форм майбутнього часу;

4) якщо в підрядній частині дієслівний складений присудок з інфінітивом, який означає дію особи (предмета), названого підметом;

5) якщо присудок підрядної частини виражений дієсловом умовного способу.

Просте речення з дієприкметниковим зворотом можна замінити СПР так:

1) добирається за змістом сполучне слово *який* або *котрий* і узгоджується в роді, числі й відмінку з означуваним словом, від якого залежав дієприкметниковий зворот;

2) додаток в орудному відмінку дієприкметникового звороту перетворюється на підмет підрядної частини;

3) дієприкметник перетворюється на дієслово-присудок відповідного виду, часу, стану і узгоджується з підметом підрядної частини.

2. Практична робота.

- 1) Прочитайте речення, запишіть, дібравши необхідні за значенням сполучники та сполучні слова. Накресліть схеми речень.

Цікавтеся людьми, ... вас оточують. (*Іржі Томан*)
 Немає більшої честі, ... вірно служити своєму народові. (*Із журналу*)
 Благословен той день і час, ... прослалась килимами земля, ... сховався Тарас малими босими ногами. (*М. Рильський*)
 Віддаю перевагу поетам, у віршах ... оспівується рідний край. (*Із журналу*)
 У товаристві, ... поділилося на кілька груп, краще послухайте інших і помовчіть. (*І. Томан*)

- 2) Замініть, де це можливо, СПР з підрядними означальними простими реченнями з дієприкметниковими зворотами і навіпаки. Запишіть перебудовані речення.

I. Я славлю сонце над землею, що сяє тисяччю огнів. (*В. Сосюра*)
 На піщаній косі, що кинджалом врізалась в море, стояв маяк. (*А. Шиян*)
 Гафійка ловила листя, що розмітав вітер на дворі. (*М. Коцюбинський*)
 Засипав сніг стежечку, що миша протоптала. (*О. Копиленко*)

II. У хвойному лісі, затіненому зеленими кронами дерев, весна починається значно пізніше. Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, вже піднялися ранні квіти. Чудовий буває сосняк, прикрашений вересовим килимом, уранці. Втомлений нічною біганиною, дрімав, не закриваючи очей, полохливий заєць. (*З тв. В. Пархоменка*)

- 3) З простих речень утворіть СПР з підрядними означальними. Поясніть постановку розділових знаків у них.

У лісі стоять дерева. Гілки обліпив пухнастий сніг.

На високому березі виднілося красиве село. Набережну люди облицювали гранітом.

Вулиця в нашому селі рівна і широка. Її школярі обсадили бузком, тополями та кленами.

Люди готувалися до зими. Вона мала бути холодною.

3. Переказ тексту з творчим завданням.

- Прочитайте текст, перекажіть його. Випишіть СПР з підрядними означальними. Що ви знаєте про історію виникнення свого міста (села)? Складіть міні-твір, використовуючи СПР з підрядними означальними.

Білгород — Білогородка

Ірпінь — одна з тих річок, які найчастіше згадуються в літописах у зв'язку з важливими історичними подіями, бо протікає

вона за 20 кілометрів від Києва і в давні часи служила природною фортецею, що захищала підступи до князівської столиці від кочівників. Саме на Ірпені під Києвом князь Володимир Святославич у 991 році «заложив град Белгород...» А ще раніше у цьому селі був заміський князівський палац. Білгород швидко розбудовувався. Його околиці були дуже мальовничими, а в довколишніх лісах було повно звірини: ведмедів, кабанів, лосів. Між сучасними Святошиним та Гореничами розташовувалася ціла слобода мисливців, яких утримував князь. А неподалік були медоварні, звідки хмільний напій потрапляв на княжий стіл. Природний ландшафт сприяв надійному захисту міста від кочівників. Та все ж 1240 року Білгород був ущент зруйнований татаро-монголами хана Батия, які зрівняли місто із землею, тим самим намагаючись залякати захисників Києва. Після цього Білгород був довго незаселеним і поволі почав відновлюватися за часів Великого Литовського князівства. 1474 року в ньому зупинявся венеціанський посол, який пізніше писав, що це була звичайна станція, де можна було переночувати. За часів Б. Хмельницького білгородські маєтності належали Софійському монастиреві. Нині це велике село Білгородка Києво-Святошинського району.

(Із календаря)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 76; [2] § 12.
2. Виконати вправу: [1] 127; [2] 137.

УРОК № 30

Тема.	Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.
Мета:	дати поняття про СПР з підрядними з'ясувальними, їх будову, засоби синтаксичного зв'язку, розвивати логічне мислення, відчуття мови; виховувати повагу до видатних українців.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, словники.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

2. Гра «Знайди помилку».

(Учитель зачитує неправильні або неточні твердження, а учні знаходять помилки і записують або називають твердження правильні.)

- 1) СПР — це таке речення, у якому прості речення незалежні одне від одного.
- 2) У СПР на питання відповідає головне речення.
- 3) Підрядне речення з'єднується з головним сполучниками підрядності.
- 4) Підрядні речення стоять завжди після головного.
- 5) Є два види підрядних речень — означальні та обставинні.
- 6) Вказівні слова вживаються тільки в підрядній частині.

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Робота зі словником.

— Знайдіть у тлумачному словнику й запишіть лексичне значення слів *з'ясувати*, *з'ясувальний*. Дайте своє визначення СПР з підрядними з'ясувальними, виходячи із лексичного значення слів.

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Пояснення вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 78; [2] с. 114–115.)

Складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними називаються такі речення, в яких підрядна частина пояснює якийсь член головної, доповнюючи його зміст. Наприклад: *Люблю, коли хвилі юрбою шумлять.* (В. Сосюра)

Підрядні з'ясувальні частини відповідають на питання всіх відмінків. Відносяться до тих членів у головному реченні, які означають різні вияви мовлення, мислення, почуття: дієслова — *говорити*, *запитувати*, *думати*, *бачити*, *питати*, *нагадувати*, *слухати* та ін.; прикметники — *радий*, *щасливий*, *певен* та ін.; прислівники — *видно*, *потрібно* та ін.; іменники з дієслівним значенням — типу *думка*, *розмова*, *повідомлення* та

ін. Наприклад: *Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилися любити.* (Т. Шевченко)

Сполучні засоби:

— підрядні з'ясувальні речення з'єднуються з головними сполучниками *що, як, щоб, ніби, наче, мов*;

— сполучними словами — *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли.*

Наприклад: *Добре, коли людина вміє добре мріяти.* (В. Минко)

При пояснюваних словах у головному реченні може вживатися вказівне слово *той* у непрямих відмінках. Наприклад: *Що посієш, те й пожнеш.* (Нар. творч.)

Позиція підрядної частини: підрядні з'ясувальні частини, як правило, стоять після головної частини. Наприклад: *Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки.* (М. Коцюбинський)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з текстом.

- Прочитайте текст. Усно перекажіть його. Визначте тему та головну думку. Поясніть лексичне значення виділених слів. Випишіть СПР з підрядними з'ясувальними, накресліть їх схеми. Поясніть, чим з'єднані частини СПР — сполучниками чи сполучними словами.

Фундатор національної історичної науки

Можна довго намагатися вирішити загадку, чому юнак з польської родини, вихований у традиціях шляхетської культури, став *патріархом* українського визвольного руху, фундатором вітчизняної історичної науки.

Народився Володимир Антонович у м. Махнівці Київської губернії (нині Вінницька область). Закінчив Одеську гімназію та Київський університет. Спершу студював медицину, та, на силу дочекавшись закінчення курсу, він знову вступив до університету, щоб здобути фах історика. У Києві В. Антонович став найактивнішим членом гуртка «хлопоманів», намагаючись спокутувати «історичну провину» свого класу перед простим народом шляхом вивчення його історії та етнографії. У статті «Моя сповідь» (1862) він писав: «Сподіваюсь, що працею та любов'ю заслужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу, оскільки я все готовий розділити з ними». Його внеском у національне самооновлення була наукова діяльність. *Діапазон* його наукових інтересів вражає. Це і давньоруський

період, і польсько-литовська доба, і козаччина, і гайдамацький рух... Одним із найвищих досягнень Антоновича є створення ним археологічної карти Київської губернії (1895) та організація Товариства українських поступовців, яке мало примирити всі українофільські сили.

(З календаря)

2. Самостійна робота.

- 1) Спишіть, замінюючи виділені другорядні члени речення синонімічними їм підрядними з'ясувальними. Запишіть утворені вами складні речення, поставте потрібні розділові знаки.

Зразок. Учитель радив учням прочитати цю цікаву книжку. — Учитель радив, щоб учні прочитали цю цікаву книжку.

Мені батько обіцяв показати атомну станцію. Серед мертвої тиші ми почули гуркіт грому. Тепер ми добре знаємо про багатство північних морів. Сьогодні ми повторювали вивчене у восьмому класі. З літака я спостерігав рух автомашини по асфальтовій дорозі. По радіо повідомили про наближення бурі. Ми не знали дороги до села.

- 2) До поданих головних речень додайте підрядні з'ясувальні, що пояснювали б виділені слова.

На світанку ми *спостерігали*...

Сьогодні на засіданні гуртка *повідомили*...

Нашій групі *доручили*...

Люблю *дивитися* на обрій...

Немає *гірше*...

Забувається...

3. Робота біля дошки.

- Запишіть прислів'я, розставляючи розділові знаки; з'ясуйте тип СПР. Підкресліть сполучники однією лінією, сполучні слова — двома, а вказівні слова — хвилястою лінією.

Чим хто має тим гості приймає. Яка днина така і гостина. Який гість такий і калач. Чий хліб їси під того й дудочку скачи. Хто співає у того робота швидко минає. Хто бідному дає той вдесятеро придбає. Кому не порадити тому й не допомогти.

4. Конструювання речень.

- Складіть речення за поданими схемами.

1) [... дієсл.], (*чим* ...).

2) [... присл.], (*коли* ...).

- 3) [дієсл. ...], (*коли* ...).
- 4) [дієсл. ...], (*чия* ...).
- 5) [...прикм.], (*хто* ...).
- 6) [... імен.], (*що* ...).
- 7) [... присл.], (*що* ...).

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 78; [2] § 13.
2. Виконати вправу: [1] 138; [2] 142.

УРОКИ № 31–32

Тема:	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Контрольний твір у публіцистичному стилі на суспільну тему.
Мета:	удосконалювати вміння визначати межі запропонованої теми твору, прогнозувати його головну думку, добирати й систематизувати матеріал; розвивати логічне й образне мислення; формувати соціокультурну й комунікативну компетентності; збагачувати й уточнювати словниковий запас дев'ятикласників; виховувати свідому громадянську позицію.
Обладнання:	свіжі випуски газет, статті на суспільні теми.

ХІД УРОКІВ

I. ОГолошення теми й мети уроків

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Бесіда.

— Якою є нинішня суспільно-політична ситуація в нашій країні?

— Які основні теми та проблеми порушуються на шпальтах газет та на телебаченні?

— Яке ваше ставлення до ситуації в Україні?

— На вашу думку, яка роль молоді у вираженні найважливіших суспільних проблем?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Ознайомлення учнів з орієнтовними темами твору.
  - 1) «Душа болить за рідну Україну».
  - 2) «Я вірю в майбутнє твоє, Україно!»
  - 3) «Україна — країна смутку і краси».
  - 4) «Дві України: країна сьогодні і країна, в якій я хочу жити».
2. Лексична робота.
З'ясування значення бажаних для твору слів, що містяться в пасивному словнику учнів.
3. Визначення головної думки майбутнього твору.
4. Самостійне складання плану.
5. Робота над твором у чернетках.
6. Редагування написаного.
7. Написання твору.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Опитування-інтерв'ю.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Який етап роботи над твором виявився для вас найскладнішим?

— Як ви цю проблему вирішили?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Записати назви творів на актуальні суспільні та морально-етичні теми. Запропонувати план реалізації однієї з тем.

УРОК № 33

Тема.	Складнопідрядні речення з підрядними ступеня і способу дії.
Мета:	пояснити учням особливості будови та видів зв'язку СПР з підрядними ступеня і способу дії, розвивати вміння будувати такі речення; удосконалювати навички розрізнення сполучників та сполучних слів, виховувати культуру мовлення.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Опитування за варіантами.

I варіант — охарактеризувати СПР з підрядними означальними.

II варіант — охарактеризувати СПР з підрядними з'ясувальними.

III варіант — розповісти все відоме про СПР з підрядними обставинними.

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Пояснення вчителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 87; [2] с. 133–134.)

Складнопідрядними реченнями з підрядними ступеня і способу дії називаються такі речення, в яких підрядна частина вказує на ступінь вияву ознаки або спосіб дії, про яку йдеться в головній частині, і відповідає на питання *як? якою мірою? наскільки? у який спосіб?*

Значення ступеня і способу дії виражаються в складнопідрядних реченнях, у яких в головному є вказівне слово *так*, а в підрядному — сполучне слово *як*. **Н а п р и к л а д:** *Хай суд іде так, як велять йому народи.* (Ю. Яновський)

Значення ступеня або способу дії може супроводжуватися значенням наслідку. У таких складнопідрядних реченнях підрядне з'єднується з головним сполучником *що*. У головному реченні цьому сполучникові відповідають вказівні слова *так, такий, до того, настільки*. **Н а п р и к л а д:** *Надворі стало так холодно, що вода вже позамерзала.* (Панас Мирний) *Справа настільки ясна, що навряд чи потрібне обговорення.* (А. Головка)

Значення ступеня або способу дії може також ускладнюватися значенням мети (підрядне з'єднується з головним сполучником *щоб*) або порівнянням (сполучники *мов, немов, наче, неначе*.) **Н а п р и к л а д:** *У дворіку хлібозаводу ми іноді ганяли м'яча*

так, щоб не забути техніку, не втратити спортивної форми. (Ю. Яновський) Вишні цвіли так ясно, неначе вкривав їх пухнастий сніг. (Ю. Яновський)

Підрядні речення ступеня і способу дії поширюють слово або словосполучення в головному реченні.

2. Практична робота.

- 1) Схарактеризуйте СПР зі значенням міри і ступеня дії, з'ясуйте засоби вираження семантико-синтаксичних відношень цього типу. Сполучники підкресліть однією лінією, сполучні слова — двома.

Увага до нього була настільки велика, що Дорош почуває себе дуже незручно і ще нижче схиляє голову. (Гр. Тютюнник) І навоювався стільки, що не на одну людську долю вистачило б. (Є. Гуцало) Земле моя, земле, я люблю тебе, так люблю, що сльози туманять зір... (В. Сосюра) Скільки міг, стільки допоміг. (Нар. творч.) Чим більше грошей має, тим більше плаче. (Нар. творч.) Не стільки набувся, скільки нагнувся. (Нар. творч.)

- 2) Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки і замінюючи трикрапки потрібними вказівними словами.

Червоні жовтогарячі й жовті веселчині смуги були ... ясні неначе горіли тихим полум'ям. (І. Нечуй-Левицький) Боженко глянув на Савку ... грізно що той зразу ж зблід. (О. Довженко) Пішли ... сніги що за поріг не витягнеш ноги. (П. Воронько) Сонце пекло ... що й уночі степ папів. (Ю. Яновський) Буває ... що в лютому весною пахне сніг. (М. Нагнибіда) Надворі було ... ясно що й глянути було трудно не заплющивши трохи очей. (І. Нечуй-Левицький)

3. Конструювання речень.

- Складіть речення за поданими схемами.

[... не так + прислівник], як (...).

[... так + прислівник], що (...).

[... стільки], (скільки ...).

[... так ...], що (...).

[... стільки], що (...).

[... так + дієслово], (як ...).

[... так + прислівник], неначе (...).

4. Самостійна робота.

- Спишіть спочатку СПР з підрядними ступеня дії, а потім — власне способу дії. Розставте пропущені розділові знаки. Складіть схеми речень.

Так місячно хоч голки збирай. (*Нар. творч.*) Як батько сина вчить мене Тарас вrostати в землю жилавим корінням. (*Д. Луценко*) Буває так що й в лютому весною пахне сніг. (*М. Нагнибіда*) Я хочу так життя прожити віддати днів тугий налив щоб зло страшне й несамовите останній подих спопелив. (*А. Малишко*) Оксана взяла його впевнено й радісно як зриває з зеленої гілки зріле червонувато-жовте яблуко добрий господар. (*В. Собко*)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

«П'ятихвилинне есе».

— Напишіть твір-мініатюру про найважливіше в темі та сформулюйте одне запитання, яке на кінець уроку залишилось без відповіді.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 87; [2] с. 133–134.
2. Виконати вправу: [1] 159; [2] 146.

УРОК № 34

Тема:	Складносурядні речення з підрядними причини та мети.
Мета:	дати поняття про СПР з підрядним причини та мети, пояснити відмінності семантико-синтаксичних відношень у реченнях цих типів; розвивати пам'ять, логічне мислення; виховувати працелюбність, повагу до людей.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, словник, тексти для читання.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Проблемне запитання.

— За яких умов вживається слово *мета*, а коли — *ціль*? Чи можна їх вважати абсолютними синонімами?

III. ОГолошення теми й мети уроку

IV. СПрийняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Робота в парах. «Читання з позначками».

- Прочитайте теоретичний матеріал. На полях зробіть відповідні позначки: + — це мені відомо; ? — маю сумніви; — — я про це читаю вперше, це мені невідомо. Коротко сформулюйте й запишіть визначення СПР з підрядними причини та мети. Письмово складіть план висловлювання на лінгвістичну тему.

Складнопідрядними реченнями з підрядними мети називаються такі речення, підрядні частини яких означають мету дії, про яку йдеться в головній частині. Вони відносяться до всієї головної частини і відповідають на запитання *для чого? з якою метою? навіщо?* **Н а п р и к л а д:** *Щоб рибу їсти, треба у воду лізти.* (Нар. творч.) *Щоб урожаї добрі мати, треба землю глибше орати.* (Нар. творч.) Підрядна частина *щоб рибу їсти* залежить не від одного слова, а від головної частини в цілому і вказує на мету дії головної частини (*треба лізти в воду з якою метою? — щоб рибу їсти*). Те саме і в другому реченні: *треба землю глибше орати* для чого? — *щоб урожаї добрі мати.*

Підрядні мети з головною частиною з'єднуються за допомогою сполучників *щоб, аби, для того щоб*. **Н а п р и к л а д:** *Аби не витратити зайвих зарядів, мусив зробитися снайпером.* (О. Довженко)

Сполучник *щоб* — найпоширеніший у складнопідрядних реченнях з підрядним мети. Вживається він в усіх стилях української мови (є загальноновживаним). За допомогою сполучника *аби* підрядні мети з головною частиною з'єднуються переважно в розмовній мові. Сполучники *для того щоб, з тією метою щоб* вживаються переважно у науковому та публіцистичному стилях. Наприклад, у науковому: *Для того щоб подібні аварії не повторювалися надалі, треба було підібрати відповідне мастило; З тією метою щоб одержати чистий метал, оксид молибдену відновлюють воднем.*

Підрядні мети можуть стояти перед головною частиною, після неї, а зрідка й всередині. **Н а п р и к л а д:** *Та довгий ще мені пройти судилось шлях, / Щоб молодість догнати, заблукану в полях.* (М. Рильський) *Збирався подзвонити з заводу, щоб не шукали їх з онуком, і не подзвонив.* (Ю. Яновський)

Складнопідрядні речення з підрядними мети не можна визначити лише за характером сполучників, оскільки сполучник *щоб*

в українській мові використовується і в складнопідрядних реченнях інших типів.

Порівняймо три речення: *Дівчата співали так, щоб було чути на протилежному березі річки. Учні вирішили пришкільну ділянку зробити такою, щоб сусіди приїхали за досвідом. Сусіди нашій групі побажали, щоб ми знову завоювали перше місце в змаганні.*

У кожному прикладі підрядна частина з головною з'єднана за допомогою сполучника *щоб*. Чи всі вони належать до підрядних умовних?

Підрядна частина *щоб було чути на протилежному березі річки* вказує на спосіб дії, про яку йдеться в головній частині, тобто на те, як співали дівчата; розкриває зміст обставини способу дії *так* і відповідає на запитання *як?* (*співали як?* — *щоб було чути на протилежному березі річки*). Це ознака підрядної частини способу дії.

У другому прикладі підрядна частина *щоб сусіди приїхали за досвідом* розкриває зміст означення *такою* в головній частині, вказує на ознаку іменника *ділянку*, відповідає на запитання *якою?* Це ознака підрядної означальної частини.

Підрядна частина *щоб ми завоювали перше місце в змаганні* відноситься до дієслова *побажали*, яке потребує роз'яснення для завершення змісту речення і відповідає на запитання родового відмінка. Це ознаки підрядної з'ясувальної частини.

Хоч ці три підрядні частини з'єднуються з головною за допомогою сполучника *щоб*, проте жодна з них не є підрядною частиною мети.

Сполучник *щоб* в українській мові багатозначний, за його допомогою з головною частиною з'єднуються підрядні частини мети, способу дії, з'ясувальні й означальні.

Сполучник *аби* вживається:

- 1) у підрядних мети: *Щодалі доводилося все частіше звертати з колії, аби дати дорогу автомашинам.* (П. Панч);
- 2) у підрядних умови: *Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали.* (М. Коцюбинський);
- 3) у підрядних з'ясувальних: *Дівчинка, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустку з шиї.* (М. Коцюбинський)

Обидва українські сполучники *щоб* і *аби* в підрядних мети в російській літературній мові передаються російським сполучником *чтобы*. Наприклад: *Щоб зміцнити здоров'я, треба дотримуватися режиму. — Чтобы укрепить здоровье, необходимо придерживаться режима; Все вирішили не спати, аби нікому не було кривдно. — Все решили не спать, чтобы никому не было обидно.*

Складнопідрядними реченнями з підрядними причини називаються такі речення, підрядні частини котрих вказують на причину дії, про яку йдеться в головній частині. Це досягається тим, що в підрядній частині говориться про такі явища та процеси, якими зумовлюється дія головної частини.

Підрядні частини пояснюють усю головну частину в цілому. Вони відповідають на запитання *чому? через що? з якої причини?* і з'єднуються з головною за допомогою сполучників *бо, тому що, через те що*. Підрядні причини можуть стояти перед головною частиною, всередині й після неї. Наприклад: *Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька.* (Г. Квітка-Основ'яненко) *Я йому [татусеві] нічого певного на те не можу відповісти, бо й сам не знаю.* (Ю. Збанацький)

Підрядні причини зі сполучником *бо* завжди стоять тільки після головної частини: *Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу.* (П. Тичина) Українському сполучнику *бо* в російській мові за значенням відповідає сполучник *ибо*. Вони між собою відрізняються лише сферою вживання. Сполучник *бо* — загальнонавживаний, використовується в усіх стилях літературної мови. Наприклад: *Гасли вікна, бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати.* (І. Цюпа)

Сполучник *бо* може стояти на початку нового речення, оскільки причина в певних випадках висловлюється окремо від наслідку. У таких випадках сполучник *бо* набуває додаткового приєднувального значення. Наприклад: *Але для Наталки, навіть така, вона [хата] була наймилішою в світі. Бо тут минуло її дитинство.* (І. Цюпа)

Причиновий сполучник *затим що* в сучасній літературній мові не вживається. Він трапляється здебільшого в художній літературі дожовтневого періоду. Наприклад: *А більший меншого тусає та ще й б'є, затим що сила є.* (Л. Глібов) *Корови скільки є духу ревуть, затим що хазяйки не йдуть їх доїти.* (Г. Квітка-Основ'яненко)

Сполучник *тому що* у складнопідрядних реченнях з підрядними частинами причини може вживатися розчленовано і не розчленовано. У реченні *На морі ставало темно, тому що з берега насувала важка чорна хмара.* (О. Донченко) сполучник *тому що* не розчленовується і повністю входить до складу підрядної частини. При розчленуванні перша частина сполучника *тому* знаходиться в головній, а друга *що* — в підрядній. Наприклад: *Мабуть, тому, що село коло річки близько, таке все свіже, зелене та ярке...* (Марко Вовчок)

Причиновий сполучник *оскільки* найчастіше вживається в складнопідрядних реченнях у науковому та офіційно-діловому

стилях, але використовується і в мові автора в художній літературі. Наприклад: *А оскільки таких людей на світі більше, то ми й переконані, що охочі до наших билиць завжди знайдуться.* (Ю. Збанацький)

Переважно в науковому та офіційно-діловому стилях для зв'язку підрядних причинових частин з головними застосовуються сполучні вирази *завдяки тому, що; у зв'язку з тим, що; в силу того, що; з тієї причини, що* та ін. Наприклад: *У зв'язку з тим, що платина належить до благородних металів, її використовують для ювелірних виробів.* (Із журналу)

Підрядні причинові частини можуть приєднуватися до головної і за допомогою сполучника *що*, особливо тоді, коли в головному реченні говориться не про дію, а про стан. Наприклад: *Щасливий я, що народився на твоєму березі [на березі Десни], що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду.* (О. Довженко) Тут у головній частині підмет *я*, присудок *щасливий* вказує не на дію, а на стан дійової особи. До підрядної частини ставимо запитання *чому?: я щасливий чому? — що народився на твоєму березі.* Це складнопідрядне речення з підрядною частиною причини.

2. Презентація роботи.

- 1) Формулювання визначень.
- 2) Зачитування плану.
- 3) Усне повідомлення «СПР з підрядними причини та мети».
- 4) Озвучення запитань та відповіді на них.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Лінгвістичне дослідження.

- Зробіть аналіз наведених речень. З'ясуйте, чи можна їх відносити до одного типу. Поясніть, чому не можна визначити тип підрядної частини лише за характером сполучника або сполучних слів.

Я не став Одарочку переконувати в тому, що ні в чому не винен. Ми не боялися, мабуть, лише тому, що мусили тут жити. Був я тоді неймовірно радий тому, що знову зустрівся з другом дитинства. Я був за таку артіль вже хоч би тому, що Венька брав мене до ковальського діла підручним. Тато весь час наголошує на тому, що треба полюбити техніку. (З *тв. Ю. Збанацького*)

2. Практична робота.

- 1) Наведені нижче речення поширте підрядними частинами причини і мети, застосовуючи сполучники, що вживаються в науковому й офіційно-діловому стилях.

Зразок: Землю підживлюють (з якої причини? з якою метою?). — Оскільки рослини добре розвиваються при достатній кількості поживних речовин, то землю підживлюють, щоб виростити високий урожай.

Вчені винайшли універсальний клей. (Розвиток техніки вимагає надміцних сполук. З'єднувати навіть різномодні метали.) Для північних районів спроектовано клеєні житлові будинки. (Вічна мерзлота стає на перешкоді будівникам. Створити максимальні зручності для працівників Крайньої Півночі.) Удосконалюються методи склеювання металів. (Будівництво сучасних літаків потребує сотні тисяч заклепок. Підвищити міцність, зменшити вагу і знизити вартість усіх конструкцій літака.)

2) Подані речення поширте підрядними частинами мети і причини із загальноживаними сполучниками.

Я можу виїхати за місто. (Подихати свіжим повітрям. Завтра вихідний.) Треба спочатку вивчити правила. (Виконати вправу. Буде багато помилок.) Тракторист перевіряє мотор. (Завести трактор. Може щось зіпсуватися.)

3. Робота з підручником.

(Учитель пропонує учням: [1] виконати вправу 169; [2] опрацювати рубрику «Комунікативний практикум», с. 139.)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 92–93; [2] § 16, с. 139–140.
2. Виконати вправу: [1] 172; [2] 174.

УРОК № 35

Тема:	Складнопідрядні речення з підрядними місця та часу.
Мета:	дати учням поняття про СПР з підрядними місця і часу; удосконалювати вміння будувати речення таких типів; розвивати текстотвірні вміння; формувати компетенцію продуктивної творчої діяльності; виховувати вміння цінувати час.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, картки для аналізу, аркуші формату А-3, маркери.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ**

Гра «Асоціативний кущ».

— Створіть «асоціативний кущ» до слів *місце* і *час*. Які асоціації у вас виникають?

III. ОГолошення теми й мети уроку**IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

Спостереження над мовним матеріалом. Групова робота.

Учні об'єднуються у 4 групи. Кожна з них отримує речення, які треба проаналізувати за наведеними нижче питаннями, слід також дати визначення СПР з підрядними місця і часу та назвати їх основні характеристики.

Завдання для аналізу речень

Вказати:

- відношення підрядної частини до головної;
- на яке питання відповідає;
- позицію підрядної частини стосовно головної;
- засоби зв'язку;
- наявність чи відсутність у головній частині співвідносних

слів.

Скласти схему речення.

I група

- 1) І де б ми не були, нас радо зустрічали. (*В. Сосюра*)
- 2) Бійці поспішали туди, куди щойно відбули танки й артилерія.

II група

- 1) Звідти, звідки дув вітер, доносилося переможне «ура» моряків-севастопольців.
- 2) Туманом і сирістю потягло справа, де протікала річка.

III група

- 1) Коли Соломія примостилась на плоті, Остап одіпхнув його од берега і тоді скочив.
- 2) Треба зараз вертатися, поки Соломія недалеко одійшла й не забула дороги. (*М. Коцюбинський*)

IV група

- 1) До того часу, як одіграють сурми, спортсмени на параді можуть стояти вільно.
- 2) Серце Соломії неспокійно калатало, коли вона бігла назад.
(*М. Коцюбинський*)

Коментар учителя

Групи I–II

Підрядна частина *І де б ми не були*: а) відноситься не до одного слова в головній, а до всієї частини в цілому; б) означає місце дії головної частини (*зустрічали де? — де б ми не були*); в) стоїть перед головною частиною; г) з'єднується з головною за допомогою інтонації і сполучного прислівника *де*; д) не має в головній частині співвідносного слова; е) відповідає на запитання *де?*

Підрядна частина *куди щойно відбули танки й артилерія*: а) відноситься до обставини *туди* головної частини; б) означає напрям дії, про яку йдеться у головній частині (*поспішати куди? — куди щойно відбули танки й артилерія*); в) стоїть після головної частини; г) з'єднується з головною за допомогою інтонації і сполучного прислівника *куди*; д) має в головній частині співвідносний прислівник *туди*; е) відповідає на запитання *куди?*

Підрядна частина *звідки дув вітер*: а) відноситься до обставини *звідти* головної частини; б) означає напрям дії, про яку йдеться в головній частині (*доносилося «ура» звідки? — звідки дув вітер*); в) стоїть всередині головної частини; г) з'єднується з головною частиною за допомогою інтонації і сполучного прислівника *звідки*; д) має в головній частині співвідносний прислівник *звідти*; е) відповідає на запитання *звідки?*

Підрядна частина *де протікала річка*: а) відноситься до обставини місця в головній частині, вираженої прислівником *справа*; б) розкриває і конкретизує зміст обставини місця *справа* (тобто там, де протікала річка); в) стоїть після головної частини; г) з'єднується з головною за допомогою інтонації і сполучного прислівника *де*; д) не має в головній частині співвідносного прислівника; е) відповідає на запитання *де?* з уточнюючим словом *саме* (*справа де саме? — там, де протікала річка*).

Групи III–IV

Підрядна частина *Коли Соломія примостилася на плоті*: а) відноситься до всієї головної частини в цілому; б) вказує на час, коли напустила дія, про яку йдеться в головній частині (дія названа дієсловами *одіпхнув і скочив*); в) відповідає на запитання *коли?* (*одіпхнув його і скочив коли? — коли Соломія примостилася на плоті*); г) з'єднується з головною за допомогою сполучного

слова *коли*; д) має в головній частині співвідносне слово *тоді*; е) стоїть перед головною частиною.

Підрядна частина *поки вона недалеко одійшла й не забула дороги*: а) відноситься до всієї головної частини в цілому; б) означає період, протягом котрого може відбуватися дія, про яку йдеться в головній частині (треба вертатися в той період, поки Соломія ще недалеко одійшла й не забула дороги); в) відповідає на запитання *коли саме? протягом якого часу? (треба вертатися коли саме? — поки недалеко одійшла й не забула дороги)*; поєднується з головною за допомогою сполучного слова *поки*; д) не має в головній частині співвідносного слова; е) стоїть після головної частини.

Підрядна частина *як одіграють сурми*: а) відноситься до всієї головної частини в цілому; б) вказує на час, момент, до котрого може відбуватися дія, про яку йдеться в головній частині (стояти вільно можна лише до того часу, як одіграють сурми, а потім цього робити не дозволяється); в) відповідає на запитання *до яких пір? до якого часу? як довго? (можуть стояти вільно до якого часу? — доки не одіграють сурми)*; г) з головною частиною з'єднуються за допомогою сполучника *як*; д) стоїть в середині головної частини.

Висновки

Групи I–II

1. Складнопідрядними реченнями з підрядними місця називаються такі речення, підрядні частини котрих вказують на місце чи напрям дії, про яку йдеться в головній частині. Вони можуть розкривати чи конкретизувати значення обставини місця головної частини, вираженої прислівником.
2. Підрядні частини місця можуть відноситися до всієї головної частини в цілому або до окремого слова — обставини місця, вираженої прислівником.
3. Підрядні частини місця можуть стояти після головної, перед нею або всередині.
4. Підрядні частини місця з'єднуються з головною за допомогою сполучних прислівників *де, куди, звідки*.
5. Сполучні прислівники *де, куди, звідки* можуть мати в головній частині співвідносні прислівники *там, туди, звідти*.
6. Підрядні частини місця відповідають на запитання *де? куди? звідки?*

Групи III–IV

1. Складнопідрядними реченнями з підрядними часу називаються такі речення, підрядні частини яких вказують

на час або період тривання дії, про яку йдеться в головній частині.

2. Підрядні частини часу, як правило, відносяться до всієї головної частини в цілому і залежать від неї.
3. Вони відповідають на запитання *коли? як довго? з яких пір? до яких пір? з якого часу? до якого часу?* та ін.
4. З головною частиною підрядні речення з'єднуються за допомогою сполучних слів *коли, поки, доки*, а також сполучників *як, як тільки* та ін.
5. У головній частині можуть бути співвідносні прислівники часу *тоді, доти*.
6. Підрядні частини можуть стояти перед головною частиною, після неї і всередині.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

1. Дослідження-трансформація.

- Перебудуйте прості речення у складнопідрядні, замінивши обставини часу підрядними частинами часу.

Зразок. В міру розчинення цукру в воді його молекули розподіляються між молекулами води. — В міру того як цукор розчиняється в воді, його молекули розподіляються між молекулами води. — Молекули цукру розподіляються між молекулами води в міру того, як він розчиняється у воді.

Алюміній у міру розвитку його виробництва стали вважати основним конструкційним матеріалом у літакобудуванні. При терті шматка сірки об суху долоню або вовну вона наелектризується і починає притягати до себе клаптики паперу. У процесі виробництва фарб, пластичних мас, лікарських речовин, хімічних волокон сірчана кислота є необхідним продуктом.

2. Переклад українською мовою.

- Перекладіть українською мовою. Перебудуйте речення в складнопідрядні, замінивши другорядні члени (поширені обставини часу) на підрядні частини часу.

По мере совершенствования конструкций космических кораблей будет увеличиваться дальность их полета. После полета в космос Валентины Терешковой появилась возможность космических полетов для женщин. По мере развития техники сбываются самые фантастические мечты человечества. Летчик-космонавт, не пройдя сложной тренировки, не может получить практического задания.

3. Творча робота.

- Складіть зі сполучним прислівником *де* по два СПР з підрядними місця, означальними та з'ясувальними частинами.

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

1. Заповнення листа самооцінювання.

(Учитель пропонує учням оцінити свою роботу на уроці, виставивши собі від 0 до 3 балів за кожним із критеріїв.)

- 1) Я активно працював(ла) в групі ____
- 2) Я вносив(ла) вдалі пропозиції, що було враховано групою ____
- 3) Я допомагав(ла) іншим учасникам, заохочував(ла) їх до роботи ____
- 4) Я узагальнював(ла) думки інших та просував(ла) роботу групи вперед ____

2. Опитування-інтерв'ю «Мікрофон».

— Одним реченням висловіть своє враження про урок, використовуючи СПР часу або місця.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Випереджальне завдання (за групами)

Підготувати усне повідомлення на лінгвістичну тему та розробити 1–2 завдання на одну з тем.

I група — СПР з підрядними умовними;

II група — СПР з підрядними допустовими;

III група — СПР з підрядними наслідковими;

IV група — СПР з підрядними порівняльними.

УРОК № 36

Тема. *Розвиток зв'язного мовлення. Ділові папери. Автобіографія.*

Мета: удосконалювати вміння учнів оформляти ділові папери взагалі та писати автобіографію, зокрема, ознайомити з особливостями її складання і мовного оформлення; збагачувати словниковий запас; виховувати культуру ділового мовлення.

Обладнання: підручник, зразки автобіографії.

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ**

Бесіда.

- Дайте коротку характеристику офіційно-ділового стилю.
- Що ми називаємо документом?
- Які види документів вам відомі?
- Що таке біографія?
- З якою метою, на ваш погляд, пишуть автобіографію?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ**IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

1. Розповідь учителя

Автобіографія — офіційний діловий документ (стислий опис свого життя).

Вимоги до оформлення автобіографії:

- 1) Пишеться від руки на чистому аркуші паперу або на спеціальному бланку.
  - 2) Тип мовлення — розповідь (від першої особи).
  - 3) Хронологічний порядок викладу подій.
  - 4) Слова вживаються у прямому значенні, тропи відсутні.
- Ознайомлення зі зразками автобіографії.

Перш ий зразок

Автобіографія

Я, Антоненко Тетяна Павлівна, народилася 18 січня 1973 р. у м. Полтаві, в сім'ї службовців.

У 1980 році вступила до 1 класу Полтавської середньої школи № 3, яку закінчила 1990 року.

З 1990 по 1995 рік — студентка Харківського автодорожнього інституту. У 1995 році закінчила інститут і за призначенням працюю до цього часу інженером на Полтавському шляхо-ремонтно-му підприємстві.

Батько, Антоненко Павло Михайлович, лікар, зараз на пенсії.

Мати, Антоненко Людмила Олексіївна, працює бухгалтером в Ощадбанку.

Чоловік, Семенко Степан Васильович, 1970 року народження, працює інженером на Полтавському вагоноремонтному підприємстві.

Син, Семенко Максим Степанович, 1996 року народження, учень 7 класу Полтавської ЗОШ № 5 I–III ступенів.

11.06.2009

Підпис

Другий зразок

Автобіографія

Я, Остапенко Сергій Миколайович, народився 21 листопада 1994 року в м. Харкові.

Мій батько, Остапенко Микола Віталійович, працює слюсарем на Харківському тракторному заводі. Мати, Остапенко Оксана Василівна, — майстер кондитерського цеху хлібозаводу № 8.

У 2000 році я вступив до 1 класу Харківської загальноосвітньої школи № 53, де тепер навчаюсь у 9 класі.

За відмінну успішність і зразкову поведінку в 3–6 класах нагороджений похвальними грамотами. У 9 класі маю достатній та високий рівні навчальних досягнень. Захоплююся фізикою та біологією. Займаюся спортом, відвідую фотогурток. Беру участь у громадській роботі: очолюю спортивний сектор.

15.05.2009

Підпис

2. Самостійна робота

- Напишіть автобіографію, дотримуючись порядку її оформлення.

3. Зачитування та колективне редагування автобіографій.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Записати план складання автобіографії для учнів 8–9 класів.

УРОК № 37

Тема: Складнопідрядні речення з підрядними умовними, допустовими, наслідковими та порівняльними.

Мета: дати уявлення учням про СПР з підрядними умовними, допустовими, наслідковими та порівняльними; сформуванню вміння виділяти речення таких типів у тексті; удосконалити навички

конструювання СПР; розвивати логічне мислення, мовлення; виховувати повагу до чужої праці.

Обладнання:

підручник, дидактичний матеріал, наочні матеріали, виготовлені учнями.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Самостійна робота.

- Прочитайте й запишіть речення. Визначте: 1) роль підрядних частин; 2) їх значення; 3) слово чи частину, від яких залежить підрядна; 4) запитання, на яке відповідає підрядна частина; 5) засоби зв'язку підрядної частини з головною (сполучники і співвідносні слова); 6) місце підрядної частини по відношенню до головної; 7) тип складнопідрядного речення. Зробіть висновок щодо спільних та відмінних ознак складнопідрядних речень.

Зичу, щоб ти товаришів знайшов з серцями ясними, з думками молодими, з любов'ю до людей, до міст і до дібров. Поставив башту він на млиновій покрівлі, щоб увінчать себе у гордій тій будівлі. Ти [земле-мати] веселчасті мені подарувала крила, щоб я підносився від рідного гнізда у свіжу синяву. (З тв. М. Рильського)

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Презентація групами виконання випереджальних завдань.

Теоретичний блок

Складнопідрядними реченнями з підрядними наслідковими називаються такі речення, підрядні частини яких означають результат дії головної частини або наслідок, що логічно впливає зі змісту всієї головної частини. Зміст головної частини є причиною по відношенню до змісту підрядної. Наприклад: *Пішов великий дощ, так що політ нашого літака відмінили.* У цьому реченні говориться про причину і наслідок: великий дощ є причиною (про цей факт повідомляється в головній частині), а наслідок цього явища є відміна польоту літака (про цей факт повідомляється в підрядній частині).

Про причину і наслідок повідомляється і в складнопідрядних реченнях з причиновою частиною. Порівняйте: *Тому що пішов великий дощ, політ нашого літака відмінили.* Тут причина також виражається словами *пішов великий дощ*, а наслідок — *відмінили політ нашого літака*. Однак у першому випадку в підрядну частину введено слова, які виражають наслідок (тому воно й називається підрядним наслідковим): *так що політ нашого літака відмінили.* У другому випадку в підрядну частину введено слова, що виражають причину (звідси — назва цієї частини: підрядна причинова): *тому що пішов великий дощ.*

Підрядні наслідкові частини завжди стоять після головних частин і зв'язуються з ними за допомогою складного сполучника *так що*. У сучасній українській мові складнопідрядні речення з підрядним наслідковим вживаються рідко. Наприклад: *Молоді, чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве держались шапки.* (І. Нечуй-Левицький)

Складнопідрядними реченнями з підрядними умовними називаються такі речення, підрядні частини яких вказують на умову дії, про яку йдеться в головній частині. Наприклад: *Якщо буде сонячний день, то відбудеться прогулянка в море.* Підрядна частина *Якщо буде сонячний день* означає умову (*сонячний день*), за якої може відбутися дія головної частини (*відбудеться прогулянка в море*).

Підрядні умовні частини відповідають на запитання *за якої умови?* і можуть стояти перед головною частиною, після неї або всередині.

З головною підрядна умовна частина з'єднується за допомогою сполучників *якщо, коли, якби, як, раз*. Наприклад: *Якщо бажаєш стать заможним, у праці будь непереможним.* (Нар. творч.) *Коли пообіцяв, Йване, слова мусиш дотримати.* (Ю. Збанацький) *Раз у мене відстрочка, то я потрібніший тут, а не там.* (О. Гончар)

Якщо підрядна умовна частина стоїть перед головною і з'єднується з нею сполучниками *якщо, якби, коли*, то в головній з'являється співвідносно до сполучника слово *то*. Наприклад: *Коли за все візьмешся, то нічого не зробиш.* (Нар. творч.); *Коли моє не в лад, то я зі своїм назад.* (Нар. творч.) Однак спостерігається це не завжди. У літературній мові, а особливо в розмовній, вживаються складнопідрядні речення з підрядними частинами умови без співвідносного слова *то*. Наприклад: *Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш.* (Нар. творч.) *Коли весело живеться, до роботи серце рветься.* (Нар. творч.)

Складнопідрядними реченнями з підрядними допустовими називаються такі речення, в яких підрядне вказує на дію, що відбувається всупереч змісту головного речення, і відповідає на питання *незважаючи на що?* Н а п р и к л а д: *Дощу вже не було, хоч важкі чорні хмари швидко проносились над нами.* (І. Ле) *Понтони кріпляться на троси. Нехай вітри чи люті грози, не похитнуться добра кладка.* (П. Воронько)

З головним реченням підрядні допустові з'єднуються сполучниками *хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що.*

Такі СПР, в яких зміст головної частини виявляється шляхом порівняння зі змістом підрядної, називаються порівняльними. Наприклад, у реченні *Вабить, кличе далека муза мене, мов гарячка наводить примари.* (Леся Українка) зміст головної частини виявляється через порівняння її зі змістом підрядної частини.

З головною частиною підрядні з'єднуються за допомогою підрядних сполучників *як, мов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби, начебто.* Їм у головній частині може відповідати вказівний прислівник *так.* Н а п р и к л а д: *Кашель клетотів у діда в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно.* (О. Довженко)

2. Аналіз повідомлень, їх доповнення та оцінювання.

3. Виконання завдань, розроблених учнями.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Визначте типи складнопідрядних речень. Вкажіть, до чого відноситься кожна з підрядних частин. Знайдіть сполучники, сполучні та співвідносні слова. Поясніть постановку розділових знаків. Повторіть матеріал про обставини часу.

Ніколи не добереш, коли цей Сашко жартує, а коли говорить серйозно... Коли вже розповів братові, аж тоді трохи полегшало. Коли б хто дивився збоку, здавалося б, що він просто стоїть, спершись на стіну. (З *тв. В. Козаченко*) Вже коли почало сутеніти, мені здалося, що я почув далекий-далекій постріл. Після того, коли я провів за ворота своїх несподіваних гостей, мене відразу ж обсіли спогади. І ось коли «заслужений відпочинок» став дійсністю, я, не відкладаючи надовго, відразу ж подався у рідне село. І не помітив, коли на возі опинились Миконор з Досифеєм. Вичікували, коли я на день-два відлучусь. (З *тв. Ю. Збанацького*)

- 2) Складнопідрядні речення з підрядними причиновими перебувайте у складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.

Зразок: Туристи вирішили зупинитись на відпочинок, бо йти вночі гірською стежкою було б небезпечно (складнопідрядне речення з підрядним причиновим). — Вночі йти гірською стежкою було б небезпечно, тому туристи вирішили зупинитися на перепочинок (складнопідрядне речення з підрядним наслідковим).

Основні правила заміни: 1) причинові сполучники і сполучні слова опускаються; 2) підрядна причинова частина перетворюється на головну; 3) головна частина при підрядній причиновій перетворюється на підрядну наслідкову, яка за допомогою сполучника *так що* приєднується до головної.

Слідопити поспішають у поле, бо в них там теж є діло. Дядько Македон був наш найближчий сусід через дорогу, бо жив якраз проти нашого двору. Гнат правив у нас за старшого, бо в нього вже не тільки вуса посіялись, а й борода закучерявилась (*З тв. Ю. Збанацького*).

3) Складнопідрядні речення з підрядними частинами причини й умови перебудуйте в речення з підрядними допустовими.

Зразок: Якщо температура повітря нижче нуля, то вода в річці замерзне. — Хоч температура повітря й опустилася нижче нуля, проте вода в річці не замерзла.

Вода перетворюється на пару, якщо нагріти її до певної температури. Стало холодно, бо подув північний вітер. Це завдання, якщо докласти зусиль, усе-таки можна виконати.

2. Конструювання речень.

— Складіть речення за поданими схемами.

(... як), [то].

(якби ...), [ ].

(коли ...), [ ].

(якщо ...), [ ].

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Заключна бесіда.

— Чи сподобалося вам виступати в ролі вчителів?

— Що було легко зробити, а що викликало труднощі?

— Над чим ще треба працювати, які вміння вдосконалювати?

— З допомогою смайликів зобразьте свій настрій наприкінці уроку.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 95, 97–99; [2] § 17–18.

2. Виконати вправу: [1] 186; [2] 194 або з художньої літератури виписати СПР з підрядними умовними, допустовими, наслідковими та порівняльними, скласти схеми цих речень.

УРОК № 38

- Тема.** Складнопідрядні речення з кількома підрядними.
- Мета:** пояснити учням особливості будови та види зв'язку у СПР з кількома підрядними; розвивати вміння з'ясовувати тип підрядності, будувати речення за схемами; виховувати повагу до визначних постатей української історії.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, схема.

ХІД УРОКУ

- I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ**
- II. ОГолошення теми й мети уроку**
- III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ**
- IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

Пояснення вчителя з використанням схеми.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] § 20; [2] § 19.)

- 1) Складнопідрядні речення з однорідною підрядністю.

У цьому типі речень два або більше підрядних однаково пояснюють те саме слово в головній частині або всю головну частину в цілому.

Підрядні є того ж самого виду, відповідають на те ж саме питання. Наприклад: *Хто тебе любов'ю обікраде, хто твої турботи обміне, хай того земне тяжіння зрадить.* (В. Симоненко)

Схема речення (*Хто ...*), (*хто ...*), [ ].

2) Складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

У цьому типі речень два або більше підрядних по-різному пояснюють головне речення, або пояснюють в головному різні слова. Наприклад: *Коли набирають стяги епохи вітру нового і висоти, думай, що світ змінити хоч трохи повинен і ти.* (Перше підрядне часу, а друге — з'ясувальне).

Схема речення: (*Коли ...*), [ ], (*що ...*).

3) Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.

У цьому типі речень перше підрядне залежить від головного, друге підрядне — від першого підрядного, третє підрядне — від другого і т. д. Наприклад: *Над усім світом стояла така тиша, що було чути, як плакала надламана гілка.* (М. Стельмах)

Схема речення: [ ], (*що ...*), (*як ...*).

4) Складнопідрядні речення змішаного типу.

У них може комбінуватися однорідна, неоднорідна і послідовна підрядності. Наприклад: *Ми у грозах радісно зростали, щоб у дні ці сонячні прийти, де встають антени над містами і гримлять мостами поїзди.* (В. Сосюра) У цьому реченні поєднані однорідна і неоднорідна підрядності.

Схема речення: [ ], (*щоб ...*), (*де ...*) і (*...*).

Увага!

Якщо в складному реченні збігаються підряд два сполучники, то кома між ними ставиться тільки тоді, коли частину, яка починається другим сполучником, можна опустити без шкоди для будови всього речення. Якщо ж опустити її неможливо, кома між двома сполучниками не ставиться. Наприклад: *Люди зрозуміли, що якщо вони добре працюватимуть, то щось зароблять.* (Гр. Тютюнник) *Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися...* (М. Коцюбинський)

Якщо дві підрядні частини, які мають спільне слово або речення, з'єднані одиничними сполучниками *чи*, *або*, *та*, *і* (*й*), то кома між цими частинами не ставиться. При цьому підрядний

сполучник чи сполучне слово другого підрядного речення можуть бути опущені.

Н а п р и к л а д: *Біда навчить, кому подати руку і від кого прийняти чесний хліб.* (Д. Павличко) У цьому випадку два підрядних належать до спільного головного речення і з'єднані між собою сполучником *і*.

Прошло немало років, як погас вогонь війни і вичахли гармати. (Д. Луценко) У даному реченні дві підрядні частини з'єднані сполучником *і*, сполучник *як* перед другою підрядною частиною опущено. Речення складнопідрядне з однорідною підрядністю.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Прочитайте речення. Визначте вид кожного з них, складіть схеми.

Усе, що йти нам заважає, зумій одкинути в собі. (*В. Сосюра*) Хоч на споді лежатиму, та у вічі плюватиму. (*Нар. творч.*) Нема такого хліба на землі, як той, що моя мати випікала на листі горіховому в печі. (*Д. Павличко*) Як важливо, щоб уже в роки дитинства людина відчула, що праця веде її до вершини, з якої відкривається захоплюючий шлях до щастя та нових вершин. Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полями сивий дим і млосний чад пливе над степом? Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги, і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени... (*Гр. Тютюнник*)

Додаткове завдання

— Виконайте повний синтаксичний розбір третього і п'ятого речень.

- 2) Спробуйте за даними схемами визначити види складнопідрядних речень.

[ ], ( ), ( ).

[, ( ),], ( ).

[ ], ( ), ( ), ( ).

( ), ( ), [ ], ( ).

[ ], (, ( ) ,).

2. Проблемне запитання до учнів.

— Де поставити кому, якщо підрядне речення приєднується до головного сполучниками *для того щоб, після того як, з того часу як, тому що, через те що* — перед усім сполучником чи перед другою частиною — *щоб, як, щоб?* Чи зміниться при цьому характер відношень між частинами речення?

3. Констрування речень.

- За поданими схемами складіть речення, визначте залежність між частинами СПР.

[ ], (*що...* дієслово), (*як ...*).

[... дієслово], (*як ...*), (*як ...*), (*як ...*).

[*там, (де ...)*], ... іменник], (*які ...* дієслово), (*щоб ...*).

[... дієслово], [(*що (коли ...)*), (*то ...*)].

(*якщо ...*), [... іменник], (*де ...*).

4. Робота з текстом.

- Випишіть із тексту СПР з кількома підрядними. Виконайте його повний синтаксичний аналіз.

Антін Головатий — «батько» морської піхоти

Походив він із давнього старшинського козацького роду. Ще в юні літа потрапив до Підпільненської Січі і зумів зробити блискучу кар'єру. У 20-річному віці він у складі козацької делегації був присутній на коронації імператриці Катерини II. Він був одним із перших, хто зрозумів, що над Запорозькою Січчю нависла смертельна небезпека, адже її роздирали внутрішні чвари серед козацької верхівки, під'юджувані з Петербурга. Антін Головатий намагався усіма силами й засобами зберегти козацьку вольницю, тому подав у 1774 році Катерині II проєкт реформування запорозького війська на кшталт Донського. Останнє на той час було окремим підрозділом, що входив до складу російської армії. Але було вже запізно. Царський уряд уже прийняв ухвалу про насильницьку ліквідацію Запорозької Січі. Місія Головатого не мала успіху. Самого Головатого оминули репресії, йому було доручено сформувати нове, Чорноморське козацьке військо, де він став другою особою після отамана — військовим суддею. Саме Головатому належить ідея створення нового підрозділу вояків — морських піхотинців з відповідним вишколом. Він був організатором переселення ко-

заків-чорноморців на Кубань. Під час походу на Персію тяжко захворів і помер.

(З календаря)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Взаємоперевірка знань у вигляді діалогу.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 20; [2] § 19.
2. Виконати вправу: [1] 201; [2] 212.

УРОК № 39

Тема.	Узагальнення і систематизація вивченого про складнопідрядні речення.
Мета:	узагальнити та систематизувати знання учнів про СПР, удосконалити вміння ставити розділові знаки між частинами СПР; розвивати культуру усного та писемного мовлення; виховувати працелюбність, наполегливість.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, зразки синтаксичного розбору СПР.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми й мети уроку

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Практична робота.

- 1) Визначте тип складнопідрядних речень. Підкресліть сполучники, сполучні та співвідносні слова. Поясніть постановку розділових знаків.

Почалася війна... у літню пору, в той час, коли ми, ставши помічниками старших, трудилися разом з батьками в полі. Та чи

могли вони [фотографії] зберегтися в ті часи, коли на нашій землі було випалено цілі села, поруйновано міста? Коли закінчилась урочиста церемонія, мене знову оточили юні слідопити. Коли я прокидаюсь ранком, ні тата, ні мами вже немає вдома. Десь зразу після війни, коли тільки відбудовувалися, приїхала на хутір молода практикантка-агроном. Коли сказав про те дідусеві, так він три дні сміявся. (З тв. Ю. Збанацького) Наталці аж легше, коли вона одна дома залишається. [Платон] написав тоді, коли була несила мовчати. Коли він [Василько] зайшов до хати, мати зупинила прядку. Ще коли був живий Єгор, то писав, що хліба там багато-багато. (З тв. І. Цюпи) Коли в нього [Чабана] вийшли набої, він бив їх [окупантів] автоматом. (О. Довженко) Коли Карналюка виносили з операційної на койку, йому аплодувала вся планета. (О. Довженко) Незабаром, опісля того як сусід розпріг коней та пішов до хати, завітав я до господи. Скільки й пам'ятав, у нашій хаті вицокував на стіні старенький, облуплений. За цю годину чи дві, поки Зуб чаклував над годинником, він виріс у моїх очах до рівня казкового героя. (З тв. Ю. Збанацького)

- 2) Зіставте і проаналізуйте наведені нижче два речення. З'ясуйте, чи належать вони до того ж самого типу. Якого типу перше речення? а друге? Що в них є спільним, а що відмінним?

Не встигла Улита стати на ноги, а Ярема вже схопив сани на задок та хвацько кинув на бік. (Ю. Збанацький) Не встиг ще батько затулити рота, як вона [ворона] знялася із своєї сокорини й перелетіла за Десну на високий дуб. (О. Довженко)

2. Ознайомлення з порядком розбору СПР та зразками повного синтаксичного розбору речень.

- Після ознайомлення за порядком розбору СПР самостійно виконайте повний синтаксичний розбір речень.

Увечері, як тільки люди повернулися з поля, ударив дзвін. (С. Скляренко)

Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш. (Нар. творч.)
Дітям здавалося, що вже вечір і що зараз прийде мати. (С. Васильченко)

Порядок розбору складнопідрядного речення з кількома підрядними

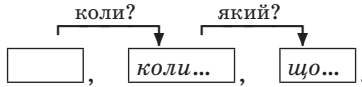
1. Характеристика всього речення за метою висловлювання та будовою.
2. Вид складного речення — складнопідрядне з кількома підрядними.
3. Кількість простих речень у складному.

4. Вид підрядності — послідовна підрядність, однорідна чи неоднорідна супідрядність.
5. Розділові знаки.
6. Кожна частина складного речення аналізується як просте речення.

Зразок розбору

Вже було за південь, коли минули ліс і виїхали на чистий степ, що легенько піднімався вгору. (О. Маковій)

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне (3 речення), сполучникове, складнопідрядне з послідовою підрядністю, коми між частинами складного.

1. *Вже було за південь*, ... — реч. головне, односкладне, безособове, непоширене, повне, неускладнене.

Головні члени речення:

присудок — *було за південь* — складений іменний, вираж. дієсл.-зв'язкою *бути* та ім. *південь*.

Другорядні члени речення:

1) *вже* — обставина часу, вираж. прислівн.

2. *...коли минули ліс і виїхали на чистий степ*,... — реч. підрядне обставинне часу, односкладне, неозначено-особове, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками.

Головні члени речення:

присудки — *минули*, *виїхали* — прості дієслівні, вираж. дієсл. дійсн. сп., мин. ч., мн.

Другорядні члени речення:

1) *ліс* — прямий додаток, ім. ч. р., II в., одн., З. в.;

2) *на степ* — непрямий додаток, ім. ч. р., II в., одн., З. в. з прийм. *на*;

3) *чистий* — узгоджене означ., якісний прикм., ч. р., одн., З. в.

3. *...що легенько піднімався вгору*. — реч. підрядне, означальне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Головні члени речення:

підмет — *що* — відносн. займ. у Н. в.;

присудок — *піднімався* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., неперех., недок. в., мин. ч., одн., ч. р.

Другорядні члени речення:

1) *легенько* — обставина способу дії, вираж. прислівн.;

2) *вгору* — обставина місця, вираж. прислівн.

Порядок розбору складнопідрядного речення

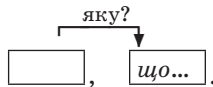
1. Характеристика всього речення за метою висловлювання та будовою.
2. Вид складного речення — сполучникове, складнопідрядне.
3. Вид складнопідрядного речення — означальне, з'ясувальне, обставинне.
4. Кількість простих речень: головне і підрядне.
5. Чим з'єднані головне і підрядне речення — сполучником чи сполучним словом?
6. Що пояснює підрядне в головному — ціле речення чи окремі члени?
7. Розділові знаки.
8. Кожна частина складного речення аналізується як просте речення.

Зразок розбору

1. Ми в світ прийшли успадкувати славу,
діла, і думи, й чесні мозолі,
батьків велику полум'яну справу,
що захистила правду на землі.

І. Нехода

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне (2 прості речення), сполучникове, складнопідрядне з підрядним означальним, підрядне речення пояснює іменник у головному, сполучне слово *що*, перед яким ставиться кома.

1. *Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла, і думи, й чесні мозолі, батьків велику полум'яну справу...* — головне реч., дво-складне, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками.

Граматична основа:

підмет — *ми* — займ., 1 ос. мн., Н. в.;

присудок — *прийшли* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., док. в., мин. ч., мн.

Другорядні члени речення:

1) *в світ* — обставина місця, ім. ч. р., II в., одн., З. в. з не-похідним прийм. *в*;

2) *успадкувати* — обставина мети, вираж дієсл., інфінітив;

3) *славу, діла, думи, мозолі, справу* — прямі додатки, ім. у З. в.;

- 4) *чесні* — узгоджене означ., виражене якісним прикм., мн., 3 в.;
- 5) *батьків* — непрямий додаток, ім., мн., Р. в.;
- 6) *велику, полум'яну* — узгоджене неоднорідне означ., якісні прикм. ж. р., одн., 3 в.

2. *...що захистила правду на землі.* — реч. підрядне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Грамаіична основа:

підмет — *що* — відносна займ., одн., Н. в.;

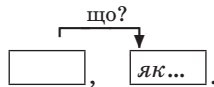
присудок — *захистила* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., перех., док. в., мин. ч., одн., ж. р.

Другорядні члени речення:

- 1) *правду* — прямий додаток, ім. ж. р., І в., одн., 3 в.;
- 2) *на землі* — обставина місця, ім. ж. р., І в., одн., М. в. з непохідним прийм. *на*.

II. З дороги видно було, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут. (*М. Коцюбинський*)

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне (2 прості речення), сполучникове, складнопідрядне з підрядним з'ясувальним, підрядне реч. пояснює дієслово, сполучник *як*, ставиться кома.

1. *З дороги видно було,...* — головне реч., односкладне, безособе, поширене, повне, неускладнене.

Грамаіична основа:

присудок — *видно було* — складений дієслівний, вираж. дієсл. зв'язкою *бути* у формі мин. ч. та присл. *видно*.

Другорядні члени речення:

з дороги — обставина місця, ім. ж. р., І в., одн., Р. в. з непохідним прийм. *з*.

2. *...як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут.* — реч. підрядне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Грамаіична основа:

підмет — *Прут* — ім., власна назва, ч. р., II в., одн., Н. в.;

присудок — *вився* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., неперех., недок. в., мин. ч., одн.

Другорядні члени речення:

- 1) *глибокий та каламутний* — узгоджені неоднорідні означ., виражені якісними прикм., ч. р., одн., Н. в.;
- 2) *у низині* — обставина місця, ім. ж. р., І в., одн., М. в. з не-похідним прийм. *у*;
- 3) *кривульками* — обставина способу дії, ім. мн., О. в.

3. Самостійна робота за варіантами.

- Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки; визначте вид підрядних речень.

I варіант

Людина! Гордо слово це звучить в палких устах невтомної людини що підкоряє гори і долини в ім'я грядущих років і століть. (М. Рильський) Безсмертний той хто все своє життя за долю людства голос піднімає. (М. Тарновський) Де степи безплідні лиш були колись хвилі Волги й Дону тут навек зійшлись. (М. Терещенко) Слава тому хто в бою за Вітчизну твердо тримає окрилений стяг. (В. Сосюра) Закутавшись з головою в палатки попадавши хто де бійці швидко поснули. (О. Гончар) Він [Сосюра] творив для того щоб його розуміли. (В. Швець) Денис на те кепкування не звернув уваги. Для того щоб його розгнівити треба ширяти розпеченим дроттям у живіт. (Гр. Тютюнник) Так як цей рік хіба коли родило. (Леся Українка) А хто ж були ті вояки одважні що їх зібрав під прапор свій Спартак. (Леся Українка) У ірїй знову полечу бо я зозулею вже стала. (Т. Шевченко)

II варіант

Тоді я веселий тоді я багатий як буде серденько по волі гуляти. (Т. Шевченко) Які пишні села в цім краю бувають весною коли зацвітуть садки. (І. Нечуй-Левицький) Вони помирились і вже тихо без сварки умовились як і що. (М. Коцюбинський) Відколи на світі пісні гомоніли такої не чуто ніколи. (Леся Українка) Від того що сонце ніколи не заглядало у це тінисте місце дощова вода нікуди не стікала тут завжди було вогко аж холодно. (Панас Мирний) Застигли хто як був вражені і заціпеніли чумаки. (Л. Смілянський) В богів не вірую тому що їх майструють темні люди. (С. Воскресенко) Труби мінометів розпеклись так що не можна було торкнутись рукою. (О. Гончар) В риболовецьку бригаду Іван Латюк потрапив одразу після того як переселенці прибули на узбережжя. (О. Гончар)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити відомості про СПР, підготуватися до тематичної контрольної роботи, виконавши тест для самоперевірки: [1] с. 112–114; [2] с. 173–174.
2. Виконати повний синтаксичний розбір речення. *Господар, у будинку якого мені довелося спинитися, виявився привітною і гостинною людиною.*

УРОК № 40

Тема.	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Сприймання чужого мовлення. Різновиди читання. Навчальне читання мовчки.
Мета:	дати учням уявлення про механізм та різновиди читання; розвивати логічне мислення, зорову пам'ять, збагачувати та уточнювати словниковий запас учнів; формувати комунікативну компетентність; виховувати повагу до культурних традицій різних народів світу.
Обладнання:	таблиця «Види читання», текст для читання мовчки, тестові завдання до нього.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Назвіть види мовленнєвої діяльності.
- Які види мовленнєвої діяльності є рецептивними, а які — продуктивними?
- Які ви знаєте види аудіювання?
- Чого ми навчаємося у процесі аудіювання?

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Пояснення вчителя з використанням таблиці.
Процес читання складається з трьох етапів:
  - 1) мотиваційного (визначення мети);
  - 2) аналітико-синтетичного (сприйняття, розуміння);

3) виконувального (прийняття рішення на основі одержаної інформації з наступним говорінням або письмом).

Розуміння прочитаного здійснюється за допомогою дії трьох механізмів: 1) здогадки; 2) смислової орієнтації; 3) еквівалентних замінів.

Здебільшого дія цих механізмів відпрацьовується підсвідомо, проте формувати й удосконалювати їх можна за допомогою спеціальних вправ.

У процесі читання вирішуються різноманітні комунікативні завдання, а саме: читати, щоб одержати знання, навчитися щось робити; одержати естетичну насолоду. Відповідно до цих комунікативних завдань реалізуються і різні види читання. Зазвичай виділяють три види читання: ознайомлювальне, вивчальне та вибіркоче. Види читання можна показати за допомогою таблиці*.

Види читання	Що потрібно усвідомити?	Характер читання
Ознайомлювальне	Чи варто це читати? Кому текст адресовано? Який зміст має кожен із розділів (абзаців) і текст в цілому?	Швидке перегортання сторінок, читання заголовків; перегляд окремих фрагментів тексту, ознайомлення з ілюстраціями; читання анотації, змісту видання
Вивчальне	Яка тема та основна думка тексту? Що в тексті головне, а що — другорядне? Яку нову для читача інформацію містить текст?	Повільне, вдумливе читання тексту або його частин; глибоке проникнення в його зміст; максимально повне осягнення нової інформації
Вибіркове	Про що говориться в тексті? Яка інформація є корисною? У яких частинах (розділах) тексту її вміщено?	Перегортання сторінок, швидке читання заголовків, змісту, окремих фрагментів тексту; повільне читання потрібних частин з метою вилучення потрібної інформації

2. Проведення навчального читання мовчки.

- 1) Пояснення щодо проведення читання мовчки.
- 2) Читання учнями тексту.

* Друкується за виданням: Глазова О. П. Рідна мова. 10 клас: Плани-конспекти уроків. — Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2003.

Різдвяна ялинка

Цікаво, що у світі існує не дуже багато країн, де б Новий рік чи Різдво святкували без прикрашеної ялинки. Вона стала неодмінним символом свята. Але коли ж люди набули такої звички — прикрашати це колюче й не дуже привітне дерево іграшками? Вважається, що започаткували таку традицію в Німеччині, і трапилося це відносно давно — ще у VIII столітті. Проте пишно прикрашати дерево вирішили трохи пізніше. Та й до хати його ніхто не заносив. Просто на Різдво німці масово висаджували в ґрунт молоді ялинки. А от рубати їх і ставити в будинках почали аж через дев'ять століть!

З приводу різдвяних ялинок існує навіть середньовічна легенда. Уперше це дерево згадується у зв'язку зі святим Боніфацієм. Якось цей монах читав друїдам проповідь про Різдво. Переконати слухачів у тому, що дуб не є священним деревом, Боніфацій вирішив просто — зрубав один із цих велетнів. Але дуб таки помстився людям: падаючи, він повалив дуже багато дерев. Цілою залишилася чомусь тільки ялинка. І тоді монах вирішив, що це є справжнім дивом, і сказав: це дерево повинно стати священним деревом, яке пов'язане саме з Різдвом Спасителя.

До речі, різні народи задовго до німців прикрашали гілки дерев до різних знаменних дат. Наприклад, давні єгиптяни у грудні, в найкоротший день року, приносили до оселі зелені пальмові гілки. Ці гілки вважалися символом перемоги життя над смертю. Римляни теж прикрашали житло зеленим листям. Тільки робили це під час зимового свята Сатурналій, присвяченого богові землеробства. Друїди чіпляли на дуби золоті яблука під час зимового сонцевороту. А за Середньовіччя на вічнозеленому дереві теж з'являлися червоні яблука, 24 грудня — на свято Адама та Єви.

Коли ж ялинки прийшли в домівки, люди сприйняли їх появу особливо радо. Це дерево не тільки залишалось зеленим серед холоду та снігу, воно також довго не осипалося і давало приємний аромат. Нарешті, німці 1561 року вимушені були самі ввести обмеження щодо вирубки дерев: уже тоді особливими правилами зазначалося, що на Різдво в кожному будинку можна ставити не більше однієї ялинки. Інакше, підраховували серйозні бюргери, їм просто не вистачить усіх ялинкових масивів, що століттями висаджували на свято їхні предки...

У XVII столітті за ялинкою закріпився статус визнаного різдвяного атрибута. Щоправда, це стосувалося тільки Німеччини та

Скандинавських країн. Прикрашали в ті часи дерево фігурками, паперовими квітами, яблуками, вафлями, цукром, золоченими горішками. А протестанти почали використовувати серед прикрас також свічки. Вони казали, що їхні вогники серед темних важких гілок надихають на релігійні думки.

Із часом люди звернули увагу на те, що прикрас набирається надто багато і вони починають переобтяжувати ялинку. І тоді знов-таки німецькі складуви вирішили замінити фрукти та інші важкі речі їхніми скляними копіями. Особливо пишався тонкою роботою майстрів-співвітчизників німецький принц Альберт. Він, ставши чоловіком англійської королеви Вікторії, започаткував моду на ялинки у Великій Британії. А в XVII столітті різдвяний звичай потрапив до Америки — його розвинули на новому місці німецькі емігранти. Причому яскраво прикрашені ялинки ставили не тільки в будинках, але й на вулицях. У Фінляндії ж казкові деревця «вийшли на вулиці» тільки в 1906 році. Тоді їх прикрасили електричними гірляндами — до речі, уперше у світі.

(493 сл.)

(З кн. «Історія речей»)

3) Виконання тестових завдань.

1. Коли і де започаткували традицію прикрашати ялинку?
  - А У Голландії у V столітті;
  - Б у Росії у XVIII столітті;
  - В у Німеччині у XVI ст.;
  - ✓ Г у Німеччині у VIII ст.
2. Ім'я якого святого вперше згадано у зв'язку з різдвяною ялинкою?
  - А Луки;
  - ✓ Б Боніфація;
  - В Петра;
  - Г Матвія.
3. Як дуб помстився людям?
  - ✓ А Падаючи, повалив дуже багато дерев;
  - Б падаючи, побив дуже багато людей;
  - В убив священника;
  - Г знищив будинок священника.
4. Який звичай існував у давніх єгиптян?
  - А Вони приносили до оселі воду з Нілу;
  - Б перед Новим роком загадували бажання;
  - ✓ В у грудні в найкоротший день зими приносили до оселі зелені пальмові гілки;
  - Г вішали на гілку золоті яблука.

5. Кому давні римляни присвятили Сатурналій?
- А Зевсу;
  - Б богу скотарства;
  - ✓ В богу землеробства;
  - Г Діонісію.
6. Коли за ялинкою закріпився статус різдвяного атрибута?
- А у XV ст.;
  - Б у XVIII ст.;
  - В у XIX ст.;
  - ✓ Г у XVII ст.
7. Чому протестанти використовували для прикрас свічки?
- ✓ А Бо вважали, що вогники серед темних гілок надихають на релігійні думки;
  - Б щоб виділитися перед католиками;
  - В бо вважали свічки талісманом здоров'я, щастя, добробуту;
  - Г щоб освітлити приміщення на свято.
8. Хто пишався роботою вітчизняних майстрів-склодувів?
- А Королева Вікторія;
  - Б імператор Фрідріх;
  - ✓ В принц Альберт;
  - Г принц Альфред.
9. Коли казкові дерева «вийшли на вулиці» Фінляндії?
- ✓ А У 1906 році;
  - Б у 1896 році;
  - В у 1725 році;
  - Г у 1936 році.
10. Визначте тип і стиль мовлення.
11. Вкажіть тему і головну думку тексту.
12. Розкажіть, які традиції прикрашання ялинки й оселі існують у вашій сім'ї.

4) Відповіді вчителя на запитання учнів.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Що на уроці для вас було цікавим, корисним?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до тематичної контрольної роботи, опрацювавши запитання і завдання: [1] с. 114; [2] с. 172–173.

УРОК № 41

Тема.	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Складнопідрядне речення». Тестування. Контрольне читання мовчки*.
Мета:	оцінити рівень навчальних досягнень дев'ятикласників з вивченої теми, з'ясувати можливі прогалини в опануванні мовної теорії; перевірити вміння читати мовчки, розуміти й відтворювати незнайоме за змістом висловлювання; виховувати інтерес до нового, невідомого, повагу до людського інтелекту.
Обладнання:	тести у двох варіантах, текст для контрольного читання мовчки з тестовими завданнями до нього.

ХІД УРОКУ

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Виконання контрольної роботи.

I варіант

Початковий та середній рівні

(За кожен правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Закінчити визначення: «СПР називається таке складне речення, ...»

- А в якому прості речення рівноправні за змістом і пов'язані сурядними сполучниками;
- ✓ Б в якому одне речення підпорядковується другому і з'єднується з ним сполучником підрядності або сполучним словом та інтонацією;
- В в якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників чи сполучних слів;
- Г в якому перше речення є головним, а решта — послідовно залежать одне від одного.

---

* Учитель також може використати видання: Жовтобрюх В. Ф. Українська мова. 9 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

2. Укажіть СПР.

А За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повітря, висікається сухий вітряк.

Б Не одне молоде серце вразила її врода, не один човен вечорами прибивався до татарського броду, та ні в один не поспішала сісти Оксана.

✓ В З пшеничного поля Данило поглянув на той обшир, який густіше проростав туманом та й зникав у тумані.

Г За порогом густою синню курилися береги, за порогом непокоїлась осіння вода, підмиваючи зоряні краї неба.
(З *тв. М. Стельмаха*)

3. Визначте, яким є подане речення.

Реєстрові козаки були невдоволені, що Польща не виплачувала їм на час умовленої плати. (А. Чайковський)

А ССР;

Б СПР з підрядним означальним;

✓ В СПР з підрядним з'ясувальним;

Г СПР з підрядним обставинним.

4. Яким є підрядне обставинне речення в наведеному СПР?

Молоді, чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве держались шапки. (І. Нечуй-Левицький)

А Підрядне умови;

Б підрядне допустове;

В підрядне способу дії;

✓ Г підрядне наслідкове.

5. Будову якого з речень відображає дана схема?

А Козак Сироватка побожний. Розмовляючи з Богом, відчував, як ніби легенький вітерець пробігав у душі.

Б Слугував йому, радився з ним і сам намагався підказати молитвами, як содіяти, щоб краще жилося козацькому люду, з якого боку заступити край од супостатів...

✓ В Сироватка тільки тоді стрепенувся, як на його грудях ізнагла прокотився якийсь згук, як на гострому зламі каменя почулося тонке гудіння.

Г Щоправда, на Січі ніхто не знає, що Лаврін Перехрест не сестринець Мокію Сироватці, а син. (З *тв. Ю. Мушкетика*)

6. Укажіть речення, в якому правильно розставлено розділові знаки в реченні з кількома підрядними.

✓ А Має початись вознесення сон-трави з-під опалого листя й сухого галуззя в лісі, вознесення пролісків, чії

пелюстки схожі на лапаті сніжинки недавньої зими, вознесіння рясту, що наче позичить собі кольору в небесної далечини. (Є. Гуцало)

- Б Проходячи мимо горобини, що стояла поміж вільх і беріз у захистку їхнього рясного віття не можна було втриматися від того, щоб не поглянути на її радісну поставу, що виражала щиру-щирісіньку втіху. (Є. Гуцало)
- В Владика Молдавський Петро Могила, що через шість років після уніатів став київським митрополитом був першим хто відбудував і зміцнив собор, перед тим плюндрований і нищений. (П. Загребельний)
- Г Подякувавши Богові, пішов він у світ, набравши з собою цілющої роси, щоб робити нещасних сліпців видющими, та допомагати людям, як навчився він тієї ночі у лісі. (О. Ольжич)

Достатній та високий рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

7. Побудуйте схему речення.

Ви скажете своєму пану, що заплати не бажаю, бо коли я що дарую, то назад не повертаю. (Леся Українка)

8. Складіть речення за поданою схемою.

↑ чому? ↓
↑ з якою метою? ↓
↑ яку? ↓

[... дієслово], (бо ... дієслово), (щоб ... іменник), (яку ...).

9. Розставте розділові знаки в тексті.

Звичаєве право потребувало тих хто б його регулював охороняв. Так якщо хтось випадково або зозла косив на чужому полі то потерпілий збирав односельців та представників сільської адміністрації для визначення збитків. Винні могли бути покарані за вироком сходу який керувався перш за все народною мораллю. (За В. Супруненьком)

10. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Весна охоче роз'ятрить вашу печаль, щоб молодими легіонами мчати, не обертаючись, уперед повз вас туди, де ще залишилися подекуди сніги й тане остання крига. (Б. Антоненко-Давидович)

II варіант

Початковий та середній рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Укажіть правильне твердження.

- ✓ А У СПР прості речення синтаксично нерівноправні й об'єднані підрядним зв'язком.

- Б У СПР між простими реченнями не ставиться кома.
- В У СПР уживаються сполучники сурядності і підрядності.
- Г У СПР підрядна частина завжди знаходиться після головної.

2. Укажіть СПР.

- А Жваво, майже підбігцем старий чабан кинувся до ягняти, взяв його на руки, приніс, поклав до вівці, і вона одразу заспокоїлася. (*О. Гончар*)
- ✓ В Ліщина вітрозапильна і цвіте весною, до утворення листя, яке перешкоджало б перенесенню вітром пилку.
- В Згори лунає розмірений стукіт, і в тому постукуванні розсудливість і селянська непоквапливість у важливому ділі. (*Є. Гуцало*)
- Г Перестало виспівувати й витьохкувати птаство всяк на свій лад, лише дятел стукотів десь недалечко по корі всохлого дерева. (*Гр. Тютюнник*)

3. Визначте, яким є подане речення.

Полонені мали надію, яка допомагала їм вижити й примножувати їхні сили. (З газети)

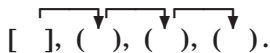
- А ССР;
- Б БСР;
- В СПР з підрядним з'ясувальним;
- ✓ Г СПР з підрядним означальним.

4. Яким є підрядне обставинне речення в поданому СПР?

На сході кусочок неба почервонів, немов десь далеко було розкидане вогнище. (С. Скляренко)

- А Підрядне умови;
- Б підрядне допусту;
- ✓ В підрядне порівняльне;
- Г підрядне мети.

5. Будову якого з речень відображає дана схема?

- А Селім — єдиний, хто пробудив Порту від сплячки, хто спробував піднести прапор пророка.
- Б Звичайно, султан знав, що то кричав не гяур.
- В Звідти, де той копає, не долетить і рів гармати. (*З тв. Ю. Мушкетика*)
- ✓ Г Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це легенда, коли б усе те діялося не перед нашими очима. (*С. Васильченко*)

6. Укажіть речення, у якому правильно розставлено розділові знаки в реченні зі збігом двох сполучників.
- ✓ А Не думай, що коли ти заступив собою Янку та зробив нам деяку послугу, то все тобі тут дозволяється. (В. Малик)
  - Б Груші терпляче стримували себе, щоб не зацвісти, бо, хоч горобці їй порозпускали хвости та крила, але не треба поспішати з цвітінням. (М. Вінграновський)
  - В Школу Єльці довелося кинути, бо, якщо досі була тільки помічницею матері, то відтепер мусила про все дбати сама. (О. Гончар)
  - Г О я знаю, що, коли б ти була на тій раді, то й ти б стала за ними проти свого батька. (І. Франко)

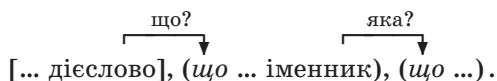
Достатній та високий рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

7. Побудуйте схему поданого речення.

Коли до тебе прилечу, засяє в сонці все навкруг, як після теплового дощу в росі важкій зеленій лузі. (Д. Павличко)

8. Складіть речення за даною схемою.

9. Розставте розділові знаки в тексті.

Більшість людей не може та й не намагається пояснити чому в тих чи інших випадках вони поведуться так а не інакше. Хоча життя іноді й трясеться на вибоїнах все ж воно зрештою завертає на найжджені дідами-прадідами колії. У пошані були насамперед ті норми які спрямовували життя в спокійне русло сприяли мирові й злагоді в суспільстві. (За В. Супруненьком)

10. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Коли двоє б'ються, майже завжди з'являється третій, який спершу приглядається до бійців, щоб згодом виступити в ролі торжествуючого пожинача плодів перемоги. (П. Загребельний)

2. Проведення контрольного читання мовчки.

1) Читання учнями тексту.

Оптичні чудеса: підзорна труба

Попри велику кількість документів, історики досі не можуть певно сказати, де і коли вперше з'явилася підзорна труба. Називали багато імен і висували багато гіпотез. Але скоріше за все підзорну трубу створили не вчені, а майстри-ремісники, майстри по склу, а точніше — майстри, які виготовляли окуляри.

У 1608 році в Міддельбурзі (Голландія) Захарія Янсен побудував підзорну трубу за моделлю, що, за його словами, прибула з Італії і на якій було написано: «Рік 1590». Якщо це правильна дата появи підзорної труби, то винахід проіснував непомітно вісімнадцять років, до 1608 року, не привертаючи до себе уваги.

Втім є й інші точки зору щодо виникнення підзорної труби. Деякі вчені вважають, що перша підзорна труба з'явилася в Нідерландах на початку XVII століття. Це дуже дивно. Річ у тому, що лінзи були відомі задовго до нашої ери. Складні лінзи з різним збільшенням, які датуються 600–400 роками до нашої ери, були знайдені у Месопотамії. Запалювальна дія лінз і дзеркал відома із сивої давнини. Наприклад, окуляри ввійшли у вжиток наприкінці XIII століття. А підзорна труба — лише у XVIII столітті. Чому ж так сталося?

Відомо, що ще в античні часи використовували збільшувальне скло. Дійшла до нас і легенда про те, нібито Юлій Цезар під час нападу на Британію розглядав у підзорну трубу з берегів Галлії британську землю. Роджер Бекон, один з найбільш відомих учених і мислителів XIII століття, винайшов таку комбінацію лінз, за допомогою якої віддалені предмети при їх розгляданні здавалися близькими.

Чи так це було насправді — невідомо. Безперечно, однак, що на самому початку XVII століття в Голландії майже водночас про винахід підзорної труби заявили три оптики — Липперсгей, Меціус і Янсен. Розповідають, що нібито діти одного з оптиків, граючи з лінзами, випадково розташували дві з них так, що далека дзвіниця раптом здалася близькою. Як би там не було, але до кінця 1608 року перші підзорні труби були виготовлені і чутки про ці нові оптичні інструменти невдовзі поширилися Європою.

У Падуї в цей час уже був дуже відомий Галілео Галілей, професор місцевого університету, красномовний оратор і відважний прихильник вчення Коперника. Почувши про новий оптичний інструмент, він вирішив власноруч побудувати підзорну трубу. Сам учений писав про це так: «Місяців десять тому стало відомо, що деякий фламандець побудував перспективу, за допомогою якої видимі предмети, далеко розташовані від очей, стають виразними, ніби вони знаходяться поблизу. Це і спричинило те, що я звернувся до пошуків основ і засобів для винаходу подібного інструмента. Незабаром після цього, спираючись на навчання про переломлення, я збагнув, у чому полягає суть справи, і спочатку виготовив свинцеву трубу, на кінцях якої помістив два оптичних скельця, обидва плоских з одного боку, з іншого боку одне скло опукло-сферичне, друге — увігнуте».

7 січня 1610 року назавжди залишиться пам'ятною датою в історії людства. Увечері цього дня Галілей вперше направив побудований ним телескоп на небо. Назву «телескоп» було привласнено новому інструменту за рішенням Італійської академії наук. Те, що він побачив, було неможливо собі уявити! Галілей побачив гори на Місяці, далекі планети наблизилися, зірки мали зовсім інший вигляд і здавалися кольоровими... Про відкриття Галілея відомо всім, але повернімося до історії телескопа.

Уже за життя Галілея на зміну старим прийшли телескопи трохи іншого типу. Винахідником нового інструмента був Іоганн Кеплер. У 1611 році в трактаті «Діоптрика» Кеплер дав опис телескопа, що складався з двох двоопуклих лінз. Відтоді розпочалося вдосконалення телескопів, яке привело до появи справжніх гігантів.

Найбільший у світі телескоп-рефлектор діяв у Радянському Союзі. Він мав діаметр шість метрів і був встановлений на висоті 2070 метрів (гора Пастухова, поблизу станиці Зеленчуцької на Північному Кавказі). Наступний за розміром рефлектор, який має діаметр п'ять метрів, знаходиться в США (обсерваторія Маунт-Паломар).

(584 сл.)

(З кн. «Історія речей»)

2) Виконання учнями тестових завдань.

1. Ймовірно, що підзорну трубу створили...
  - А вчені;
  - ✓ Б майстри, які виготовляли окуляри;
  - В склодуви;
  - Г ремісники.
2. Хто був автором підзорної труби, побудованої у 1608 році в Міддельбурзі?
  - А Галілео Галілей;
  - Б Антоні Ван Левенгук;
  - В Роджер Бекон;
  - ✓ Г Захарія Янсен.
3. Де були знайдені скляні лінзи, датовані 600–400 рр. до нашої ери?
  - А В Єгипті;
  - Б у Давній Греції;
  - ✓ В у Месопотамії;
  - Г у Римі.
4. Що розглядав Юлій Цезар у підзорну трубу під час нападу на Британію?
  - ✓ А Британську землю;

- Б Галлію;
  - В Францію;
  - Г Римську імперію.
5. Ким не був Галілео Галілей?
- А Професором;
  - Б оратором;
  - ✓ В хіміком;
  - Г прихильником вчення Коперника.
6. Яку подію ознаменувала дата 7 січня 1610 року?
- ✓ А Галілей уперше направив побудований ним телескоп у небо;
  - Б було винайдено підзорну трубу;
  - В було розроблено вчення про переломлення світла;
  - Г було винайдено бінокль.
7. Що Галілео Галілей побачив у телескоп?
- А Кратери на Місяці;
  - Б сусіднє місто;
  - В географічний об'єкт, якого не було на картах;
  - ✓ Г гори на Місяці.
8. Яка організація дала винаходу Галілея назву «телескоп»?
- А Географічне товариство Італії;
  - ✓ Б Італійська академія наук;
  - В Італійський університет;
  - Г Всесвітня обсерваторія.
9. Яка подія стала поштовхом до вдосконалення телескопів?
- А Неймовірний успіх телескопа Галілея;
  - Б вчення Коперника;
  - ✓ В вихід у 1611 році трактату Іоганна Кеплера «Діоптрика»;
  - Г винахід Меціуса та Липперсгейя.
10. Де діяв найбільший у світі телескоп-рефлектор?
- ✓ А У Радянському Союзі;
  - Б у США;
  - В в Італії;
  - Г у Великій Британії.
11. Назвіть тип та стиль мовлення тексту.
12. Визначте тему та головну думку висловлювання.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуватися до уроку за темою «Безсполучникове складне речення».

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

УРОКИ № 42–43

Тема.	Безсполучникове складне речення. Сміслові зв'язки та інтонація у безсполучниковому складному реченні.
Мета:	дати учням загальні уявлення про безсполучникове складне речення (БСР), вчити знаходити БСР у тексті, визначати його основні ознаки, смислові відношення між частинами БСР; розвивати вміння правильно будувати речення такого типу; виховувати повагу до традицій різних народів.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал.

ХІД УРОКІВ

I. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 118–120; [2] с. 175, 181–182.)

Безсполучниковим складним реченням називається таке речення, частини якого об'єднані за змістом та інтонацією без сполучників і сполучних слів.

Наприклад: *Скотилась осінь у зимову хугу, запнула синю хусточку весна.* (Т. Ганенко-Житовоз)

Схема речення буде такою: [ ], [ ].

Або — .

Більшість безсполучникових речень можна легко перетворити в складнопідрядні або складносурядні речення. Семантика безсполучникових речень багатша і ширша за семантику сполучникових. В одному безсполучниковому складному реченні є можливість зосередити відтінки різних відношень. Ці речення стислі, компактні, динамічні, дуже виразно інтоновані.

Групи безполучникових речень

- 1) З однорідними частинами (синтаксичні відношення тут можуть бути єднальними, зіставними, протиставними).
- 2) З неоднорідними частинами (можуть бути відношення причинові, наслідкові, умовні, часові, з'ясувальні, міри і способу дії). Одна частина пояснює іншу. Вищеназваний поділ є досить умовним.

У БСР найчастіше використовуються чотири типи інтонації: перелічувальна, зіставна, інтонація зумовленості, пояснювальна. Інтонація тісно пов'язана з граматичними значеннями БСР. Зі зміною інтонації змінюється і граматичне значення БСР.

Наприклад, у реченні *За дубами сонечко сяє, пташки у ліщині виспівують.* (А. Тесленко) перелічувальна інтонація зумовлює в будові речення рівнозначність предикативних частин, а пояснювальна надає тому ж реченню причинно-наслідкового значення. (*За дубами сонечко сяє: пташки у ліщині виспівують.*)

Тому інтонація стала основним засобом розпізнання типів БСР.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Визначте смислові значення між частинами БСР.

Защетагаєт соловеико — пішла луна гаєм. (*Т. Шевченко*) А ще й таку я вирізьблю картину: зі всіх дворів збігається рідня. (*Ліна Костенко*) Ще сонячні промені сплять — досвітні огні вже горять. (*Леся Українка*) Раніше встанеш — більше діла зробиш. (*Нар. творч.*) Яблуками ласують вивірки, їх носять в нори і миші. (*З газети*) Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна. (*Ліна Костенко*)

- 2) Прочитайте текст, випишіть БСР, визначте смислові відношення між їх частинами.

Говорячи про Шотландію і її острови, не можна не сказати про таке знамените традиційно шотландське свято, як Апхеліо, що і зараз відзначається в Лервікке — головному місті Шотландських островів.

Наприкінці січня влаштовується велика смолоскипова процесія і 30-футова модель корабля вікінгів проноситься через усе місто для того, щоб потім бути спаленою. Потім після цього грандіозного шоу — танці і веселощі тривають далеко за північ.

До зимових свят також належить Різдво. Будучи християнами, а християнство в Шотландії почало поширюватися з VI ст. н. е., шотландці святкують цей день 25 грудня, як і всі народи Європи. Але існує в шотландців і давній звичай, що відзначається ними нині в переддень Різдва. Звичай цей зветься Yule Log (різдвяна колода), пов'язаний він зі святом Yule, древнім скандинавським святом спалювання різдвяної колоди. Воно стало популярним тому, що частина Шотландських островів довго перебувала під владою вікінгів і їхнім культурним впливом. Древні шотландці відзначали Yule саме в ті дні, у які тепер відзначається Різдво. На Yule спалюють величезну колоду для того, щоб сонце світило яскравіше.

На Новий рік у Шотландії також відкриті двері всіх будинків: кожний може зайти в гості в будь-яку родину. Гість повинен принести із собою лише шматочок вугілля і кинути його в сімейний камін з побажанням, щоб вогонь у цьому будинку горів ще довгодовго. Тут знову простежується язичеська основа шотландського звичаю — вогонь як символ благополуччя і життя.

У лютому, особливо в молоді, популярне свято День Святого Валентина. Колірною емблемою Дня Святого Валентина вважається червона троянда. Думають, що початок цієї традиції поклав Людовік XIV, що подарував у цей день Марії-Антуанетті червоні троянди.

(З енциклопедії)

2. Творча робота.

1) З простих речень утворіть БСР.

Весело бриніли набубнявленими гілками осокори.

Задумливо погойдувала обважнілими косами береза.

Світило сонце.

Парувала земля.

У долинах рік стоять тумани.

Важкі хмари пливуть над селами і хуторами.

2) Доповніть уривки так, щоб утворилися БСР. Зважайте на типи смислових відношень між частинами, подані в дужках. Прочитайте утворені речення, правильно їх інтонуючи.

Мова наша є таємницею... (доповнення).

Людина створила мову... (протиставлення).

Святі слова, рідна мама і рідний тато, рідна мова і рідна школа тримають нас на світі... (причина).

Отже, найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова... (причина).

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Фронтальна бесіда.

- Що таке безсполучникове складне речення?
- На які основні групи поділяється БСР?
- Які смислові зв'язки властиві безсполучниковим реченням?
- Яку роль відіграє інтонація у БСР?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 22; [2] § 21.
2. Виконати вправу: [1] 226; [2] 226.

УРОК № 44

Тема:	Кома та крапка з комою у безсполучниковому складному реченні.
Мета:	навчити дев'ятикласників правильно ставити розділові знаки між частинами БСР й обґрунтовувати їх постановку, знаходити і виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила; розвивати пунктуаційну грамотність; виховувати найкращі людські якості, почуття любові та вдячності до ближніх.
Обладнання:	підручник, таблиця «Розділові знаки у БСР».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Взаємоопитування.

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя з використанням таблиці.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 124; [2] с. 195.)

Розділові знаки в безполучниковому складному реченні

Розділовий знак	Правило	Приклад
Кома	Ставиться між відносно рівноправними частинами	<i>У найвищому ярусі шуміли вершини дуба, схилилися до них розлогі клени та узорчасті ясени. (А. Шиян)</i>
Крапка з комою	Ставиться, якщо частини значно поширені, мають свої розділові знаки або далекі за змістом	<i>Біліє місяць; люди сплять. (Т. Шевченко)</i>

Вимовляються ці речення так: у кінці кожної частини, крім останньої, тон трохи підвищується і робиться невелика пауза, а на останній частині знижується.

1. [↗], [↘].   2. [↗], [↗], [↘].

2. Ознайомлення учнів з порядком синтаксичного розбору та зразком розбору БСР.

Порядок синтаксичного розбору безполучникового складного речення

1. Характеристика всього речення за метою висловлювання та будовою.
2. Вид складного речення — безполучникове.
3. Кількість простих речень, що входять до його складу, смислові відношення між ними (одночасність, послідовність, протиставлення, причина, наслідок, пояснення і т. д.).
4. Розділові знаки.
5. Кожна частина складного речення аналізується як просте речення.

Зразок розбору

Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють. (Т. Шевченко)

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне, безполучникове (3 речення), одночасність дій, коми.

1. *Тихесенько вітер віє, ...* — реч. просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Граматична основа:

підмет — *вітер* — ім. ч. р., П в., одн., Н.в.;

присудок — *віє* — простий, дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., теп. ч., неперех., 3 ос. одн., І. дієв.

Другорядні члени речення:

тихесенько — обставина способу дії, присл.

2. ...*степи, лани мріють, ...* — реч. двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними підметами.

Граматична основа:

підмети — *степи, лани* — ім., мн., Н. в.;

присудок — *мріють* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., теп. ч., неперех., недок. в., 3 ос. мн., I дієв.

3. ...*між ярами над ставами верби зеленіють.* — реч. двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Граматична основа:

підмет — *верби* — ім., мн., Н. в.;

присудок — *зеленіють* — простий дієслівний, вираж. дієсл. дійсн. сп., теп. ч., неперех., недок. в., 3 ос. мн., I дієв.

Другорядні члени речення:

між ярами над ставами — обставини місця, вираж. сполученням ім. в О. в. з прийм., мн.

3. Практична робота.

1) Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

Сонце ще не зійшло надворі було світло все ожило загомоніло. (*Ю. Збанацький*) Роботу перервано на знімальному майданчику панувала метушня та нервове чекання. (*Л. Дмитерко*) Подихав свіжий вітерець по ставку плигали маленькі хвильки і сріблом блищали на сонці. (*М. Коцюбинський*) Ніч прозора безшумна тепла ніби оксамитом обгортає людину оце м'яке степове повітря. (*О. Гончар*) Хтось про щось дізнався хтось комусь розповідав. (*С. Журахович*) Милують око високі тропічні ліси їхній верхній ярус утворюють дерева-гіганти фікус мімози деревовидні папороті різні пальми.

2) Перепишіть речення, виправляючи пунктуаційні помилки.

Поясніть постановку коми чи крапки з комою між частинами БСР.

Сонце заходить, гори чорніють; пташечка тихне — поле німіє. (*Т. Шевченко*) Реве стогне хуртовина, котить верне полем, стоїть Катря серед поля: дала сльозам волю. (*Т. Шевченко*) Місяць зійшов; ніч тепла й тиха... От і Дніпро блищить синьою хвилею; і човни по березі розкидані а там і перевіз, за малу годинку перебігти можна — недалечко. (*Марко Вовчок*) Спить маленький; матусину руку щільненько обняли рученята, дрібнії перед ним красні мрії снуються легенько, невиразні, але чарівнії. (*Леся*

Українка) Ходить вітер яром та горою, плачуть трави тужать під косою, звіробі в'януть на покосі... (М. Рильський) Сплітаючись гіллям; стоять дуби, зелені, свіжолисті, од квітів ллються пахощі, струмисті сосновий віддалік шепоче бір. (М. Рильський) Стрибають циркають і квочуть між кущами дрозди, шовкова рунь прослалась на ланах повітря — тихий мед, гаї — барвисті плями. (М. Рильський) Сто земель я ходив, і проходив сто річок перебрів, у броди порохами боїв і походів закурилися юнацькі сліди. (А. Малишко)

3) Складіть і запишіть БСР (текст), використовуючи наведені слова як підмети окремих частин. Укажіть на смислові зв'язки між частинами, поясніть постановку розділових знаків. Складіть схеми утворених речень.

1. Сонце, ліс. 2. Природа, людина. 3. Ранок, птахи. 4. Село, луки. 5. Весна, літо. 6. Жайворонок, береза.

4. Робота з текстом.

- Прослухайте та усно перекажіть текст. З'ясуйте в ньому роль БСР.

Кохайтесь, чорнобріви!..

Нещодавно в Україні з'явилося ще одне неофіційне свято — свято закоханих. Воно прийшло до нас із Європи, де відзначається католицькою церквою як день Святого Валентина. Саме 14 лютого молоді люди майже в усьому світі освідчуються один одному в коханні, дарують сердечка-«валентинки» з найніжнішими словами... Адже святого Валентина католики вважають покровителем закоханих.

Переповідають, що попри заборону імператора одружуватися, він таємно вінчав римських солдатів з їхніми нареченими.

Про його життя ходять багато легенд, хоча достовірних відомостей обмаль. Достеменно відомо, що єпископ Валентин жив в Італії за часів імператора Клавдія, який жорстоко переслідував християн. Кажуть, якимось Валентин зцілив від сліпоти дочку одного римського сановника, після чого сім'я останнього перейшла у християнство. Це викликало гнів імператора, той наказав відтяти непокірному єпископові голову. Це сталося 14 лютого 269 року. Ось така історія...

А як вона набула такої трансформації — сказати важко. Важливо, що сьогодні ми отримали ще одну нагоду сказати й почути у відповідь найпотаємніші, найбажаніші, найдорогоцінніші слова... А також відкрити своє серце тому, про кого мріємо...

Цього дня відзначають свій день ангела чоловіки-католики на ім'я Валентин.

(Із календаря)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 23; [2] § 22.
2. Виконати вправи: [1] 235, 236; [2] 242 (усно), 243 (письмово).

УРОКИ № 45–46

Тема.	Двокрапка та тире у складному безсполучниковому реченні.
Мета:	удосконалювати вміння учнів правильно ставити розділові знаки між частинами БСР; збагачувати словниковий запас школярів, розвивати культуру мовлення; виховувати повагу до визначних особистостей української науки, культури.
Обладнання:	підручник, таблиця, текст диктанту, тести.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Проблемне запитання.
— Який розділовий знак доцільний між частинами БСР *Закинув різко голову (:,—) вгорі лежало зелене шатро...* (В. Шевчук)?
2. Перевірка домашнього завдання.

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя з використанням таблиці.
(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. 127, 131; [2] с. 205–206, 210–211.)

Розділовий знак	Правило	Приклад
Двокрапка	Ставиться, якщо: а) друга частина виражає причину того, про що говориться в першій (можна поставити питання <i>чому?</i> і перед другою частиною вжити сполучник <i>бо</i>); б) друга частина доповнює або розкриває зміст першої частини (можна поставити питання <i>а що? а який? а як? і що побачив?</i>)	<p><i>Ми особливо любимо лелек, журавлів і лебедів: вони ж бо приносять довгождане літо-літечко. (Із журналу)</i></p> <p><i>На прикладі творчості Малишка підтвердила свою істинність давня теза: великі часи народжують великих поетів. (Д. Павличко)</i></p>
Тире	Ставиться: а) якщо перша частина вказує на час або умову того, про що говориться в другій (перед нею можна, як правило, поставити сполучник <i>якщо, коли</i>); б) якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій; в) якщо зміст обох частин зіставляється або протиставляється (між ними можна поставити сполучники <i>наче, а</i>)	<p><i>Хочеш добре знати себе — пробуй свої сили в різних видах діяльності. (З журналу)</i></p> <p><i>Зникає мова — зникає нація. (О. Гончар)</i></p> <p><i>Я тільки готую аеродром — літати будете ви. (О. Корнійчук)</i></p>

2. Практична робота.

1) Випишіть безсполучникові складні речення, в яких між частинами ставиться: а) кома; б) тире; в) двокрапка. Деякі розділові знаки опущено.

Є мудра настанова протягом свого життя посади дерево, збудуй дім, викопай криницю, вирости сина. На годину спізнишся за рік не доженеш. (*Нар. творч.*) На жовтій квітці декілька краплин ясне вино на золотавім лезі. (*О. Теліга*) Земля наша мати всіх зрівняє і помирить. (*Нар. творч.*) Нап'юся з живої кринички візьму доброти від землі. (*П. Сингаївський*) Почнеться день із розбитих скалок почнеться гонитва із заподіянням ран. (*Л. Галіцина*) І чую пульсують соки у тіло моє з землі. (*В. Симоненко*) Дзвенить у зорях небо чисте палає синім льодом шлях. (*Д. Павличко*)

2) Визначте типи БСР і їх значення. Поясніть вживання розділових знаків.

Надворі все так само шумів вітер, поскрипували біля хати дерева, у зачинені віконниці сипало снігом. (*Гр. Тютюнник*) Зійшли сніги, шумить вода, весною повіва; земля квіточки викида, бує травка молода; все мертве ожива. (*Л. Глібов*) Вибігши з подвір'я, ще чую: позад мене поскрипують ворота, шумують під вітром тополі. (*М. Стельмах*) Вернувся він — вже смеркло, зовсім стемніло. (*Панас Мирний*) Мені здається: завтра буде сонце. (*М. Рильський*) Прийде вечір — всі вулиці аж гудуть піснями. (*С. Васильченко*) Поливали доріженьку — вона все куриться. (*Нар. творч.*)

3) Перепишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх.

І діти постаршали за цю ніч у маленькі серця теж сіялась і сіялась велика скорбота батьків. (*М. Стельмах*) Собі ж я заспокійливо кажу за битого дають аж двох небитих. (*А. Малишко*) Стихла пісня тихо стало над степом. (*С. Скляренко*) Високо знімається чайка рибалка чекає негоди. Чайки сідають на воду буде на морі погода. (*Ю. Смолич*) Ліс це не просто сосни та дуби не одна там народилась думка повна щастя ніжності журби. (*М. Рильський*) Билось серце так б'ється у вітер корабель на пругких якорях. (*І. Нехода*) Закон бачить розгніваного розгніваний же закону не бачить.

4) Замініть складносурядні і складнопідрядні речення безсполучниковими складними й запишіть їх.

Неминуча не війна, а мир, бо сили миру незмірно більші, ніж сили війни. (*О. Корнійчук*) Несказаний жах обійняв Соломію, коли вона побачила наступаючі буруни вогняного моря. (*М. Коцюбинський*) Корируючи вогонь, Брянський рідко заглядав у таблицю стрільби, бо знав її майже напам'ять. (*О. Гончар*) Коли зійшло сонце, долини рік вже очистилися від туману. (*О. Гончар*) Залізний скрегіт прокотився вздовж вагонів, і поїзд одразу ж рушив. (*С. Журахович*)

3. Самостійна робота.

1) Виконайте повний синтаксичний розбір речень.

Радість минає швидко, біль — вічний. Відним людям багато чого не вистачає, жадібним — усього. Дерево міцне корінням — людина трудовим горінням. (*Нар. творч.*)

2) Складіть речення за схемами.

[ ]: [причина].

[умова] — [наслідок].

- [ ] — [ ] — протиставлення. [час] — [ ].
 [умова] — [ ]. [ ] — [висновок].
 [ ]: [пояснення]. [ ]; [ ]; [ ].

4. Тренувальний диктант.

Лікар, вчений, педагог

Життя і діяльність професора Василя Данилевського тісно пов'язані з Харковом: у цьому місті він народився, в Харківському університеті здобув медичну освіту. Згодом став професором університету, а 1921 року — медичного інституту. А за десять літ перед тим організував і очолив Харківський жіночий медичний інститут, трохи пізніше — Органотерапевтичний інститут, який трансформувався у Всеукраїнський інститут ендокринології та органотерапії.

Ще молодим ученим В. Я. Данилевський здобув світову славу завдяки блискучим дослідженням фізіології центральної нервової системи та відкриттю особливих центрів у корі головного мозку.

Видатний український вчений започаткував нову галузь медицини — ендокринологію, спільно з І. Сеченовим заклав основи сучасної електроенцефалографії.

В історію світової медицини Василь Якович Данилевський увійшов також як мікробіолог, що відкрив збудники багатьох інфекційних хвороб, спричинених кровопаразитами, у тому числі малярії.

(Із календаря)

5. Виконання учнями тестових завдань.

- Безсполучниковим складним, в якому зміст обох простих речень протиставляється або зіставляється, є речення:
  - ✓ А Минув рік, минув другий — козака немає. (*Т. Шевченко*)
  - Б Изот Лобода було сокиру зробить — нічим її не пощериш. (*О. Гончар*)
  - В Погуляли — купою на купі од Києва до Умані лягли ляхи. (*Т. Шевченко*)
  - Г Висипали запорожці — лиман човни вкрили. (*Т. Шевченко*)
- Безсполучниковим складним, в якому перше речення повідомляє про умову дії в другому, є речення:
  - А Пішла б же я утопилась — жаль душу згубити. (*Т. Шевченко*)
  - Б Зілля дива нарбило — тополею стала. (*Т. Шевченко*)

- ✓ В Захочеш свіжини — приходь на вечерю до нас.
(*М. Стельмах*)
- Г Зійшло сонце — ляшки-панки покотом лежали.
(*Т. Шевченко*)
- 3. Тире ставиться у безсполучниковому складному реченні:
  - А Гаряча хвиля раптово вдарила в серце у руках він тримав гарно вишиту шовковою заповоччю лляну сорочку.
(*Б. Малик*)
  - ✓ Б Климко підвівся ноги одразу загули і налилися гарячим.
(*Гр. Тютюнник*)
  - В На луках туманець при самій воді стелеться лелеки вздовж болота походжають.
(*Гр. Тютюнник*)
  - Г Дивлюсь позаду мене вода озеро.
(*М. Вінграновський*)
- 4. Крапка з комою ставиться у безсполучниковому складному реченні:
  - А В житах заблудилась дорога нагорбатились верби над нею за ними прокльовуються зорі.
(*М. Стельмах*)
  - Б Повалило снігом потонули в ньому хати і дерева невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках.
(*М. Вінграновський*)
  - ✓ В Небо над Києвом висіло похмуре беззоряне припишкле воно теж ждало чогось лихого тяжко дихалося під таким небом город був наче накритий ним здавалося все має тут задихнутися ще до ранку.
(*П. Загребельний*)
  - Г Тут уже зблискували вогні чулися людські перегуки й перемови готіло полум'я в печач роздмухувалися горни в кузнях.
(*П. Загребельний*)
- 5. Двокрапка ставиться у безсполучниковому складному реченні:
  - ✓ А Раптом моє серце тенькнуло опустилося трохи вниз і радісно завмерло невдалік від отруйного стебла воронячого ока стоять два близнюки-червоноголовці.
(*М. Стельмах*)
  - Б Море чисте спокійне небо голубе сонячне проміння скопом сиплеться в воду.
(*О. Кониський*)
  - В Не було ні хомути ні оглобелі ніхто не сіпав за віжки вказуючи шлях.
(*В. Дрозд*)
  - Г Розпочалися жнива закочуй рукава.
(*Нар. творч.*)

• Прочитайте текст. Виконайте завдання 6–8 до нього.

(1) Агал витягнув із шкіряних піхов гострого довгого ножа, прицілився й метнув у кибитку, що стояла кроків за тридцять.

(2) Ніж застряг у дошці на палець, вона тріснула й розкололась.

(3) Так, у нього рука тверда і око зірке — нехай вороги стережуться. (4) Минув ще тиждень. (5) Тепер Борисфен був на відстані триденного переходу. (6) Далі табуни й отари не йшли: тут починалися володіння скіфів-хліборобів. (7) Після обіду на вигоні біля Агалової кибитки всі зібрались на захоплююче видовисько: молоді пастухи об'їжджали коней. (За Р. Самбуком)

6. Частини синтаксично рівноправні в безсполучниковому складному реченні:

- А першому;
- ✓ Б другому;
- В шостому;
- Г сьомому.

7. Друга частина розкриває зміст першої в безсполучниковому складному реченні:

- А другому;
- Б третьому;
- В шостому;
- ✓ Г сьомому.

8. Друга частина називає причину дії, про яку повідомляє перша частина, в безсполучниковому складному реченні:

- А другому;
- Б третьому;
- ✓ В шостому;
- Г сьомому.

9. Безсполучниковим складним є речення:

- А Чорнокрилі розбишаки відлітають геть, сердито та хрипко перемовляються між собою. (*Гр. Тютюнник*)
- ✓ Б Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брови од вітру линяють. (*Т. Шевченко*)
- В Із-за лісу, з-за туману місяць впливає, червоніє, круглолиций, горить, а не сяє. (*Т. Шевченко*)
- Г На подвір'ї Сашко пригнувся під вікнами знову, прокрався до груші, почепив на сучок ножа, тихо обмів віником валянки. (*М. Вінграновський*)
- Д Біга Катря боса лісом, біга та голосить. (*Т. Шевченко*)

10. Безсполучниковим складним, частини якого є синтаксично рівноправними, є речення:

- А Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! (*М. Вінграновський*)
- ✓ Б Ось упала галузка, ось розігнулася гілка, ось з-під листка грабового вивільнилась мережана лопать папороті. (*Є. Гуцало*)

- В І мати одразу зрозуміла його: Андрій задумав убити свого брата Остапа. (*М. Хвильовий*)
- Г Перші краплі крихітними копитцями пробігли по затоці — починався дощ. (*В. Дрозд*)
- Д Після пам'ятної втечі у грозову ніч кінь дуже змінився: він став передбачливіший та обережніший. (*В. Дрозд*)
11. Безполучниковим складним, частини якого вказують на одночасність дій або явищ, є речення:
- А Діти намостили птахові м'яку постіль з вати у старій картонній коробці з-під взуття; її поставили біля Чубарикового ліжка. (*Л. Смілянський*)
- Б Лось опустил голову, принюючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до осклілого блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води. (*Є. Гуцало*)
- ✓ В Ось тільки в лісі туман тримається якнайдовше, він тут хапається за кожен виярок, сіріє в горіховій гущавині, коливається над дзеркалом озера. (*Є. Гуцало*)
- Г Командир глянув на годинник, інші глянули теж. (*О. Гончар*)
- Д Скрипне хвіртка, висунеться з неї дитяча голівка, стригне очима по вулиці. (*Гр. Тютюнник*)
12. Безполучниковим складним, в якому друга частина розкриває або доповнює зміст першої, є речення:
- А Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак. (*М. Вінграновський*)
- Б Але він не міг того зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям. (*В. Винниченко*)
- В Зовні софора трохи схожа на акацію, тільки молоді її гілки навмисне покрутять та пов'яжуть. (*О. Гончар*)
- Г Тут срібно жєбонить синя-синя долинкова вода, я нахилиюсь до неї, п'ю її спів і прислухаюсь до шелесту отави. (*М. Стельмах*)
- ✓ Д Вони були зодягнені чистенько і просто: дівчатка ходили в спідничках з блузочками, хлопці — в широчених, відпрасованих штанах. (*Гр. Тютюнник*)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 24–25; [2] § 23–24.
2. Виконати вправу: [1] 249; [2] 267.

УРОКИ № 47–48

- Тема.** *Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний докладний переказ тексту.*
- Мета:** з'ясувати рівень сформованості вміння письмово передавати текст розповідного характеру; розвивати культуру писемного мовлення, мислення; сприяти збагаченню словника, виховувати повагу до людей, що ціною власного життя виборили мир, свободу й незалежність; формувати комунікативну компетентність.
- Обладнання:** текст переказу.

ХІД УРОКІВ

I. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

1. Читання тексту вчителем.

Яшка-розвідник

Ця історія трапилася наприкінці липня 1943 року в селищі Жихор, що під Харковом. У той час у хаті родини Тимчинко квартирували німецькі офіцери, а саму сім'ю виселили в невеличку кухню. Одного дня на подвір'я привели хлопця. На вигляд йому було років 19, босий, одягнений у брудну спідню сорочку та галіфе. Йому не дозволяли розмовляти з кимось із сім'ї, навіть з дітьми, у хату не пускали, то й спав хлопчина надворі на підводі. Дружина Івана Митрофановича таємно підгодовувала хлопця, розмовляла з ним. З'ясувалося, що хлопця звали Яшка, у полон його взяли, коли той спав у лісі. Фашисти його не били, але поводитися, як з худобою, до хати не пускали. Одного спекотного серпневого дня Яшка наважився-таки зайти до оселі, скориставшись відсутністю німців. Іван Митрофанович був дуже здивований, але Яшка сказав, що йому вкрай потрібен ніж або ножиці. Отримавши ніж, хлопець швидко розпорів пояс на галіфе, вийняв якийсь папірець і простягнув його господареві. Іван Митрофанович із зацікавленням почав читати. Яшка виявився розвідником, завтра він неодмінно має повернутися до полку. Якщо хлопця не буде вчасно, його вважатимуть зрадником.

Яшка почав просити чоловіка, щоб його десь сховали і допомогли втекти. Іван Митрофанович розгубився, адже добре знав, що коли Яшку не знайдуть на подвір'ї, йому і сім'ї це так не минеться. А як хотілося допомогти хлопцеві! Тоді дядько Іван придумав таке: покликав старшу доньку, якій на той час виповнилося 17 років, велів скликати дівчат і хлопців, нібито на її день народження.

Увечері зібралось багато молоді, принесли баян, гітару. Почалося свято. Німці й гадки не мали, що перед ними майстерно розігрується вистава. Хтось пішов у справах, хтось до хати відпочивати після спекотного дня. На Яшку один із хлопців начепив картуза та майку, оточили юрбою і пішли через вулицю до хлопця, який потім сховав Яшку на кукурудзяному полі. Ще довго лунали пісні селом — то співали хлопці й дівчата, відволікаючи увагу загарбників. А Яшка тим часом біг полем до річки, де його вже чекали.

Уранці офіцери кинулися шукати бранця, але від нього уже й духу не лишилося. Німці бігали, кричали, вимагали від Івана Митрофановича, щоб той знайшов хлопця. Чоловік шукав у сараї, в хліву, позаглядував у курник, але хлопця ніде не було. З поведінки офіцерів було видно, що ті збентежені, вони швидко збирали речі, вантажили їх на підводи й увесь час кричали «Яшик!» Один гітлерівець ухопив Івана Митрофановича за комір, трусонув, як навіжений, і почав щось незрозуміле викрикувати, розбризкуючи слиною. Потім із силою жбурнув на землю, сам скочив на підводу, де його вже чекали німці, й вирушили з двору. А незабаром почали стріляти зенітки. Родина Тимчинко сховалася у погрібник. Люди не знали, скільки часу пройшло, тільки чули, як гриміло над головою, як вилітали з вікон шибки. Коли нарешті все стихло, на подвір'ї почувлися голоси. Лунала рідна мова. Іван Митрофанович підняв ляду і побачив рядянського офіцера, який стояв посеред двору й озирався навсібіч, а з хати вибіг Яшка. Він шукав своїх рятівників. Коли всі вилізли зі схованки, офіцер подякував Івану Митрофановичу та його дочці Галі за допомогу, а Яшка попросив записати адресу і пообіцяв: якщо залишиться живим, то обов'язково напише.

Лист так і не прийшов. Ні Іван Митрофанович, ні Галя так і не дізналися, як насправді звали хлопця (у нього був східний тип обличчя, і його навряд чи звали Яшею). Не знає ніхто, чи залишився юнак живим після війни. Але цю історію про молодого розвідника ще й досі пам'ятають у сім'ї мого прадіда, Тимчинка Івана Митрофановича.

(556 сл.)

(Є. Богатир)

2. Визначення теми та головної думки висловлювання.
3. Визначення стилю тексту, з'ясування стильових ознак.
4. Індивідуальне складання плану прослуханого тексту.
5. Повторне читання вчителем тексту.
6. Самостійна робота учнів над переказом у чернетках.
7. Редагування написаного.
8. Написання контрольного переказу.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Заключна бесіда.

- На які роздуми спонукає вас прослуханий текст?
- Чи є у вашій родині цікаві або повчальні історії?
- Чи знаєте ви історію своєї родини?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір «Велика Вітчизняна війна в історії моєї родини» або «Ордени та медалі моєї сім'ї».

УРОКИ № 49–50

Тема:	Особливості інтонації складного безсполучникового речення. Узагальнення і систематизація вивченого про безсполучникове речення.
Мета:	узагальнити та систематизувати знання про БСР; удосконалити вміння правильно інтонувати БСР та ставити відповідні розділові знаки; розвивати культуру мовлення; виховувати любов до природи.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, тести.

ХІД УРОКІВ

I. ОГолошення теми й мети уроків

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Виконання учнями тестових завдань.

1. Продовжіть визначення «Безсполучниковим називається таке складне речення, ... »

А в якому прості речення рівноправні за змістом і пов'язані сурядним зв'язком;

Б в якому одне речення за змістом і граматично залежить від іншого і з'єднується з ним за допомогою сполучника чи сполучного слова;

✓ В в якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників чи сполучних слів;

Г в якому перше речення є головним, а решта — послідовно залежать одне від одного.

2. Вкажіть БСР з однорідними простими реченнями.

А Правда в постолах, а кривда в чоботах.

✓ Б Хліб — батько, вода — мати.

В Хто мовчить, той двох навчить.

Г Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.

3. Вкажіть смислові відношення між простими реченнями у поданому БСР:

Щось важке упало, стукнуло — роздалася луна навкруги.

(Панас Мирний)

А Умовно-наслідкові;

✓ Б причинно-наслідкові;

В часові;

Г друге речення пояснює перше.

4. Визначте, який розділовий знак опущено в поданому БСР:

В душі Оксен непокоївся весна видалася засушливою. (Григорій

Тютюнник)

✓ А Двокрапку;

Б крапку з комою;

В кому;

Г тире.

2. Практична робота.

1) Переписуючи, поставте, де слід, тире в складних безсполучникових реченнях.

Хай не рветься лютий ворог до нашого дому наше щастя, нашу радість не дамо нікому. (*Нар. творч.*) Оглянешся на пройдені дороги струнких будов лягла мережка-тінь. (*Л. Дмитерко*)

Подивилась ясно заспівали скрипки! (*П. Тичина*) Відкрий вікно нехай із луговини війне в кімнату свіжим чебрецем.

(*М. Масло*) Я зачерпнув води крізь пальці сочиться золото

й срібло. (*М. Масло*). Вже смеркало надворі вечір хмарний наближався. Всі входили в хату обережно, сиділи поважно ніхто не всміхнеться. Проходила я по всіх кімнатах нікогісінько. (*З тв. Марко Вовчок*) Врешті війнув вітрець перед втікачами була наддунайська низина. (*М. Коцюбинський*) Народ дихне підніметься буря. Сім'я міцна горе плаче! На годину спізнишся за рік не доженеш. Моя хата скраю я нічого не знаю! Кинь ячмінь в болото вбере тебе в золото. Нема хліба їж пироги. Слово не горобець випустиш не піймаєш. (*З нар. творч.*)

2) Виконайте синтаксичний розбір речень.

Сойка — підступна птиця: вона мастак шукати дрібнептаство і їхнім же голосом веселити себе. (*М. Стельмах*) Дедалі більш видніє, степ ширшає, розпросторюється після нічної мли. (*О. Гончар*) А слово скаже — з пам'яті не викинеш. (*Ліна Костенко*)

3. Диктант.

Подивись: весна устала, Сипле пишними квітками; Подивись: веселимптаством Ожили степи з лісами; Подивись: в безкраїмнебі Сонце-велетень палає;	Подивись: земнії груди Хлібороб плугами крає. Подивись: життя устало, Дні минають золотії; Подивись — і встань до праці Повний сили і надії.
---	---

(*Б. Грінченко*)

4. Творча робота за рівнями.

I рівень — скласти 2–3 БСР про весну;

II рівень — скласти 3–4 БСР про весну, використовуючи народні прикмети;

(Березень сухий та мокрий май — буде каша й коровай. Береза раніше вільхи листя розпусить — літо буде сухим.)

III рівень — скласти текст «А вже весна, а вже красна», використовуючи БСР.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал про БСР: [1] § 22–26; [2] § 21–24.
2. Підготуватися до тематичної контрольної роботи, виконавши тест для самоперевірки: [1] с. 137–138; [2] с. 215–218.

УРОК № 51

- Тема.** *Тематична контрольна робота.* «Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні». Диктант.
- Мета:** перевірити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів; засвоєння знань та сформованості вмінь і навичок з теми, удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати увагу, слухову пам'ять, логічне мислення; виховувати естетичні почуття, любов до природи.
- Обладнання:** текст диктанту.

 ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми й мети уроку**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

Написання учнями диктанту.

Біла ніч

Біла ніч. Така ніч, яка ще в її житті не траплялась. Вгорі, мов зі скла прозорого, — небо. Мільярди зірок без кінця спливали з бездонних глибин, лягаючи на Яринчині очі. А між землею і небом, вже по цей бік тієї скляної прозорості, гойдався величезний, мов з іншого світу позичений місяць. І стільки світла лилося з нього, що болісно було дивитись очам. Щось нереальне, наче з казки було в оцій зі срібного сяйва витканій ночі. І дерева, й будинок і Медова гора — все мовби рухалось, пливло, тихенько погойдуючись; Яринка мимоволі вхопилась за дерево, що росло коло дверей, дерево враз ожило, срібним дзвоном озвалося листя, а під корою запульсував теплий сік.

Глянула Яринка вниз — весь виселок купався у сяйві. Подивилася далі — з-за високих тополь виглядало посріблене море. Воно наче спухло, здіймаючись назустріч великому місяцеві, сягне неба, а тоді опадє й велетенською хвилею накоотиться на берег. І весь простір довкола сповитий тишею, що все заніміло, щонайменше звук — і вона сніговою лавиною обвалиться на весь оцей світ.

(160 сл.)

(За А. Дімаровим)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Виписати з художніх творів по два БСР, між частинами яких ставиться кома, крапка з комою, двокрапка та тире.

УРОК № 52

Тема.	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Аналіз письмових робіт.</i>
Мета:	удосконалювати вміння учнів знаходити, аналізувати і виправляти змістовні помилки, недоліки в побудові та мовленнєвому оформленні власних висловлювань і диктантів; удосконалювати писемне мовлення, розвивати орфографічну та пунктуаційну грамотність; виховувати в учнів прагнення досконало володіти мовою, грамотно висловлювати свої думки.
Обладнання:	алгоритм роботи над помилками, дидактичний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Аналіз контрольного переказу та диктанту.
  - 1) Загальна характеристика вчителем виконання робіт.
  - 2) Огляд кращих творчих робіт.
  - 3) Аналіз найпоширеніших помилок.
  - 4) Письмовий аналіз індивідуальних помилок.

Алгоритм роботи над помилками

1. Визначити характер помилки.
2. З'ясувати причину неправильного написання.
3. Повторити відповідне правило.
4. Скласти речення зі словом, у якому допущена помилка, або речення з відповідною пунктограмою.

Можна запропонувати учням заповнити таблицю

Слово, речення в якому допущено помилку	Тип помилки	Правило	Приклад	Власний приклад речення

2. Гра «Редактор».

- Відредагуйте поданий текст і запишіть.

Прокинулось все. Обізвалася трава голосами тисячі своїх жильців-коників, метеликів, жуків, окликнулись луга сотнями перепелів, луга струшуючи срібляну росу, розляглися співами своїх солов'їв, голосним кукуванням сивих кукушок, журливим тюркотанням горлиць.

Усе рушилось. Прокинулись і люди протираючі очі, заговорили. Пішов їх глухий гомін від краю землі, і до краю; з одної сторони на другу і стрінувся з світовим клеткотом: і все слилося у одну пісню життя. Все зраділо стріваючі день, ідень зрадів росцвітаючи, ясний теплий погожий.

(За Панасом Мирним)

3. Коментоване письмо.

«І повіє вогонь новий з Холодного Яру»

Усі ми, українці, хто ближче чи далі од Холодного Яру живе, уперше дізнаємося про нього від Шевченка, услід за «Гайдамаками» читаючи вірш-пророцтво «Холодний Яр»...

Холодний Яр!.. Історична й духовна святиня української землі, заповідний край, гори та ліси, ставки, річки та болота, Мотронинський монастир, кургани та городища, Змієві вали, тисячолітній та шестисотлітній дуби, гайдамацькі криниці, села та хутори, які називають холоднороськими... Але все менше залишається тих, хто пам'ятає найдавніший час — революції і в революцію! — час повстанської боротьби у краї, коли великий дзвін Мотронинського монастиря скликав до походу проти всякого чужинця тисячі озброєних селян — і кіннотників, і піших, — які за правом спадкоємства називали себе гайдамаками, услід за гайдамаками Залізняка та Гонти. Стелеться лісом, поміж деревами, все вгору та вгору, дорога аж до Мотронинського монастиря, що став символом!.. образом!.. свідченням!.. — Холодного Яру. Побував біля церкви Мотронинського монастиря, отже, був і в Яру! А в путівниках по Черкащині Яр і монастир лише згадуються, але не можна обійти самого Яру в нашій історії...

А на стелі, пам'ятному знакові, на граніті вирізьблені слова прості й значущі: «Встановлено на відзнаку перебування в Холодному Яру в 1822, 1843 та 1845 роках геніального українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. 1968». Отже, Шевченко побував тут уперше восьмилітнім хлопчиком...

(А. Скрипник)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Складання індивідуального плану роботи над удосконаленням грамотності.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виконати 2–3 пункти власного плану роботи над удосконаленням грамотності.
2. Скласти словничок труднощів у написанні українських слів

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

УРОКИ № 53–54

Тема.	Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком.
Мета:	дати учням уявлення про складні речення із сурядним і підрядним зв'язком; формувати логічне мислення; виховувати відповідальність за доручену справу.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, схеми.

ХІД УРОКІВ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Проблемні завдання і запитання до учнів.

— Охарактеризуйте подане речення. Чим воно подібне до раніше вивчених синтаксичних конструкцій? Що ви помітили відмінного?

Я думаю про день майбутній, і люблю бачити мені, що океан людський могутньо стає грудьми настріч війні (М. Сингаївський).

— Яких знань вам бракує?

II. ОГолошення теми й мети уроків

III. СПрийняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 142–143; [2] с. 224–225.)

Крім ССР і СПР, в літературі широко вживаються речення із сурядним і підрядним зв'язком.

До їх складу може входити два, три і більше речень, при кожному з яких вживаються різні підрядні — з паралельною, однорідною чи послідовною підрядністю. **Н а п р и к л а д:** *В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед. (М. Рильський)* — складне речення із сурядним і підрядним зв'язком з одною підрядною частиною.

У складних реченнях із сурядним і підрядним зв'язком поряд можуть стояти сполучники сурядності й підрядності, кома між ними ставиться лише тоді, коли після підрядного речення немає другої частини парного сполучника (*то, так*) або сполучника *але*. Наприклад: *Закінчили обмолот пшениці, і, поки тік приготують до обмолоту жита, Левко був вільний.* (О. Десняк) *Але: Свій голос є у кожної струни, та струни всі — симфонія єдина, і як дзвенять у злагоді вони, то може все і зробить все людина.* (М. Рильський)

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- Прочитайте і спишіть подані речення. Поясніть вживання в них розділових знаків. Підкресліть головні члени речення. Накресліть схеми.

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за хатою — проти сінешніх дверей, коло вишень, — поросла полином стара погребня з одкритою лядою, звідки завжди пахло цвіллю. (О. Довженко) Тоня, звеселівши, розповідала, як юні історики просили сьогодні цю тронку для шкільного музею, а вона не дала. (О. Гончар) Стелився вечір, ніч узгір'я вкрила, та не вщухав ні на хвилину бій, аж поки стали на вершині й схилах червоні воїни у славі бойовій. (Л. Дмитерко) Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари посивілі і глоду хиляться кущі. (А. Малишко) Ранні гречки біліють, як клаптики снігу, пізні тільки вилазять, і на листочках в них мокра земля, яку вони ледве пробили. (М. Коцюбинський)

2. Творча робота.

- Складіть речення за даними схемами.

[ ], і [ ], (що ...).

[ ], і [ ], (де ...) і (де ...).

коли?
(коли ...), [ ], [а ...].

[і ...], [і ...], (якого ...).

[ ], (де ...), [але ...], (що ...).

3. Самостійна робота.

- Виконайте повний синтаксичний розбір речень з різними видами зв'язку.

Усі вдивлялись у зоряне небо, але ніхто нічого там не міг помітити, хоч журавлиний клекіт ставав усе виразнішим. (А. Шиян)
На небі раптом зашуміло й загуло, неначе сосновий ліс на вітрі, а чорна хмара так швидко росла й бігла, що можна було слідкувати за нею очима. (І. Нечуй-Левицький)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

«П'ятихвилинне есе».

— Напишіть про найважливіше в темі та сформулюйте одне запитання, яке на уроці залишилося без відповіді.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 27; [2] § 25.
2. Виконати вправу: [1] 280; [2] 280.

УРОКИ № 55–56

Тема.	Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.
Мета:	пояснити учням особливості будови, інтонування та смислових зв'язків між частинами складних речень зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком; розвивати пам'ять, мислення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати любов до рідної мови.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, текст диктанта.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Тренувальна вправа.
  - Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Виконайте його повний синтаксичний розбір.

Вільно й широко розляглися зелені поля не тіснили їх похмурі ліси не давили високі гори і далеко-далеко сягало око вздовж ланів та великих гайків що зеленими вершечками виглядали з ярів та балок. (М. Стельмах)

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням опрацювати теоретичний матеріал: [1] с. 146; [2] с. 234–235.)

Прості речення можуть об'єднуватися у складні по-різному: одні — за допомогою сполучників сурядності, другі — за допомогою сполучників підрядності або сполучних слів, інші ж — без сполучників, лише інтонаційно. Таке поєднання речень утворює складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. *Земля була суха, ранкове повітря лунке і напрочуд прозоре, спориш над дорогою зелений, а дерева над окопом плелися так густо, що дівчина йшла немов у лісі* (В. Козаченко).

I   II   III   IV
[ ], [ ], [ ], а [ ], що ( ) .

У складних реченнях такого типу всі частини речення можуть бути синтаксично рівноправними, без підрядних частин при них. Наприклад: *А тиха пристань ожива: в артілі виспіли живива, вантажать динь багряні кулі, і кавуни лежать посули, за човном човен підплива*. (А. Малишко)

I   II   III   IV   V
[ ]: [ ], [ ], і [ ], [ ] .

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Практична робота.

1) Прочитайте речення. Визначте види зв'язку в кожному з них.

Якими є смислові відношення між частинами цих речень?

Ти стоїш на землі, а здається: стоїш понад хмарами; ти сьогодні живеш, а здається: живеш з первовіку. (П. Осадчук) Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі радощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини. (В. Сосюра) Рожевий пил спадав, синіло все кругом, і коси золоті зоря вплітала в трави. (В. Сосюра) Мовчали зажурені поля, німувала посічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною і вітрами. (М. Стельмах) Хтось із філософів сказав: коли людина втрачає віру в товариша, вона втрачає віру в себе. (В. Козаченко)

2) Складіть речення за даними схемами.

[ ]: [ ], і [ ] .

[ ], [ ]: [той, (хто ...)], [той, (хто ...)] .

[ ], [ ], і [ ], (коли ...).

[ ], (бо ...): [ ] .

3) Прочитайте і скажіть, які прості речення входять у кожне зі складних. Визначте засоби зв'язку між простими реченнями у межах складних. Спишіть, вставляючи пропущені букви, розставляючи розділові знаки та розкриваючи дужки.

Над тихим світом (летіла)курилася зор..яна імла на болотах бродив долин..ий туманець, і в н..ому по груди паслися коні, що пахли туманом і молодою м..ятою. (М. Стельмах) Навколо стояли засніжені дерева тягнувся ш..рокий білий бульвар над яким уже снували тіні вечірн..ого морозу, але ще десь (не)вловимо тр..мтів у повітрі (ледве)помітний рожевий відблиск останн..ого промін..ця і сніг що пр..глушав луну кроків та гуркіт коліс оповив місто лагідною тиш..ю. (С. Васильченко) За в..ликим вікном чути тихий шум і шел..ст осін..ього листу (ні)би хтось ходить під с..рдитими холодними д..ревами але дівчина того не боїт..ся вона (з)малку звикла (не)боятися темряви. (В. Собко)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Диктант-взаємоперевірка.

Забуваємо ми, дорогий друже, що мовлення живе й розвивається століттями не тільки тому, що в одній людині виникла потреба передати свою думку іншій людині. Слово про колосок людина створила й мовить не тільки тому, що в колоску тому — хліб *насушний*, слово це спалахнуло іскринкою в *свідомості* нашій і заграло на наших устах мелодією живої мови ще й тому, що людина пережила подив і перед колоском, і перед красою і величчю *буття* свого, і перед нескитною силою рук своїх, і мудрістю думки своєї. Подив, здивування — це перший вогник, який запалив *смолоскип* думки, і воно, слово, горить-палахкотить у нашій мові, до нього, як до незгасної зірки, звернені очі й думки мислителя й художника. (І. Цюпа)

Додаткове завдання

— З'ясуйте лексичне значення виділених слів.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 28; [2] § 26.
2. Виконати вправи: [1] 288, 289; [2] 295.

УРОКИ № 57–58

Тема:	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір-роздум на суспільну тему в публіцистичному стилі.</i>
Мета:	перевірити вміння учнів писати твори на суспільні теми в публіцистичному стилі; удосконалювати навички визначення меж запропонованої теми твору; формувати вміння аналізувати соціокультурні відомості про Україну; розвивати уяву, логічне та образне мислення; виховувати повагу до рідної землі; формувати комунікативну та полікультурну компетентності.
Обладнання:	тлумачний словник.

ХІД УРОКІВ

I. ОГолошення теми й мети уроків

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Завдання і запитання до учнів.

- Поясніть лексичне значення слова *суспільний*.
- Як ви розумієте, що таке твір на суспільну тему?

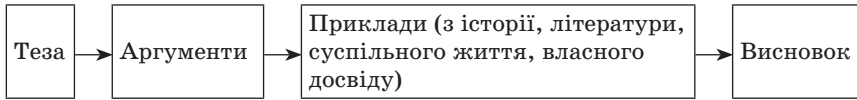
III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Слово вчителя. Підготовча робота.

Твір-роздум на суспільну тему здебільшого складається в публіцистичному стилі, основною сферою застосування якого є суспільно-політичне життя. Серед мовних ознак публіцистичного стилю — вживання суспільно-політичної лексики, емоційно-забарвлених слів, риторичних запитань, окличних речень.

Твір-роздум будується за такою схемою:

2. Ознайомлення учнів з темами творів.

- 1) «На тернистих шляхах нації».
- 2) «Душа болить за рідну Україну».
- 3) «Я вірю в майбутнє твоє, Україно!».
- 4) «Що нам потрібно відроджувати?».
- 5) «Державний суверенітет».
- 6) «В нас єдина мета — Україна свята, нездоланна ніким і ніколи».

3. Робота учнів над складанням твору на одну з тем.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

1. Заключна бесіда.

- Аргументуйте свій вибір теми твору.
- Що в роботі вам вдалося найскладнішим?

2. Складання сенкану.

- Складіть сенкан зі словами *Україна* або *Батьківщина*.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Взяти інтерв'ю у батьків та записати власні міркування на тему «Яким я уявляю майбутнє України».

УРОК № 59

Тема. Розділові знаки між простими реченнями в складному з різними видами зв'язку.

Мета: удосконалити навички постановки й аргументування розділових знаків між простими реченнями в складному з різними видами зв'язку; розвивати логічне мислення, пунктуаційну грамотність; виховувати любов до природи.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, мультимедійний проектор, екран, слайди на тему «Весна», аудіозапис музики П. І. Чайковського «Пори року. Квітень».

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.

2. Бесіда.

— Які речення називаються складними з різними видами зв'язку?

— Яка будова цих речень?

— Які види зв'язку бувають у цих реченнях?

— На які основні групи поділяються складні речення з різними видами зв'язку? Наведіть приклади.

II. ОГолошення теми й мети уроку**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] § 28; [2] § 27.)

У складних реченнях з різними видами зв'язку вживаються такі ж розділові знаки, що і в складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових складних реченнях. Найчастіше в таких реченнях становиться кома. *Наприклад: Мати вірила: земля усе знає, що думає чи говорить чоловік, вона може гніватись і бути доброю.* (М. Стельмах)

У реченнях, які складаються з кількох простих, поруч можуть стояти два сполучники або сполучник і сполучне слово. Між ними ставиться кома, якщо речення, котре приєднується другим сполучником, можна опустити. *Наприклад: Брати Блаженки шепотілися між собою, що, коли треба буде, вони стануть один до одного спинами.* (О. Гончар) (Порівняйте: *Брати Блаженки шепотілися між собою, що вони стануть один до одного спинами.*) *Але: Верхів'ями дерев сичав вітер, а коли густа темрява оповила ліс, почав сіяти дощ.* (К. Гордієнко)

Між двома сурядними реченнями, з'єднаними сполучниками *і* (*й*), *та* (*і*), якщо вони мають спільне підрядне, кома не ставиться. *Наприклад: Коли він торкався смичком до струни скрипки, все на світі зникало і залишалася тільки музика.* (В. Собко)

У реченнях зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком вживаються двокрапка і тире. *Наприклад: І досі ще тривожні*

й неспокійні у людства сни, бо знає світ: закінчуються війни, але існує стан війни. (М. Ткач)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Спишіть. Визначте будову і значення складних речень. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть сполучники, які використовуються для поєднання частин складних речень.

Він належить вічності

Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять своє безсмертя.

Він був поетом, якого ми до того не мали: поетом для всіх, поетом народним, поетом гноблених, але не скорених. Народжений матір'ю кріпачкою і сам кріпак, він став борцем, революціонером титанічної сили, його боялись царі, його жахались і смертельно ненавиділи кріпосники. Коли можновладні самодержавні кати, ті, що наповнили рудники Сибіру окутими в кайдани декабристами, ті самі, що зацькували Пушкіна і юного Лермонтова, налившись новою злобою, з послідовністю холодних убивць ввігнали криваві свої пазури в гарячу молоду клекоотливу душу Шевченка, коли перед ним — «с запрещением писать и рисовать!» — лягла несходима ніч муштри й солдатчини, мабуть, ті вінценосні кати вважали, що в супроводі жандармів відправлено його в таку безвість, звідки не буде вже йому вороття.

А він повернувся.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе могутній волелюбний дух українського народу. В тій невеликій книжці, що ім'я їй «Кобзар», клекооче ціле море горя народного, в ній — невольницький поклик до помсти і порив до свободи, мудрий розум гуманіста і ніжна чарівна краса української пісні...

(О. Гончар)

- 2) Прочитайте і вкажіть, з яких частин складаються дані речення і які прості входять до їх складу. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте граматичну основу кожного речення.

Де плуг пройшов там тирса не росте де зорано там не гніздиться стрепет. (М. Рильський) А я дивлюсь на непохитні стіни і хочеться про цих людей сказати не тільки шахту але всю країну

вони руками вмілими кріплять. (*Л. Дмитерко*) Квітень виправдував свою назву весело гомоніли струмки сніг розтанув у полях зазеленіла озимина. (*Ю. Збанацький*)

2. Самостійна робота.

- Виконайте повний синтаксичний розбір речень з різними видами зв'язку.

Як у нашому селі крицю варять ковалі, як у небі голубому закурличуть журавлі,— так і знай: не за горами із пахучими вітрами, з солов'їними піснями йде весна по всій землі. (*Б. Олійник*) Весняне сонце не було пекучим, воно приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільготно. (*О. Гончар*)

3. Коментоване письмо.

- Запишіть речення під диктовку, поясніть постановку розділових знаків у них.

Місяць уже вкладався спати, а спокійна земля з хвилюванням прислухалася і прислухалася, як журавлі на своїх крилах несли їй весну. А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, на білих хмарах, і вони забриніли, мов скрипка. (*З тв. М. Стельмаха*) Заблищали зорі в небі, як очі в добрих діточок; зароїлися вони, мов живі; одна з них зірвалася — і огневий слід переписав небо; загорілося зарево за горою, де сходив місяць. (*Панас Мирний*)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Творча робота.

— Прослухайте чарівну музику П. І. Чайковського «Пори року. Квітень», перегляньте слайди і складіть 3–4 речення (твір-мініатюру) про весну, вживаючи складні речення з різними видами зв'язку.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 28; [2] § 27.
2. Виконати вправу: [1] 291; [2] 304.

УРОК № 60

Тема. Синонімія сполучникових і безсполучникових складних речень.

- Мета:** удосконалювати вміння учнів аналізувати й порівнювати виражальні можливості складних речень з різними видами зв'язку і синонімічних їм конструкцій; розвивати логічне мислення, мовлення; виховувати любов до природи рідного краю.
- Обладнання:** підручник, дидактичний матеріал, текст переказу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Тренувальні вправи.

- Запишіть речення, розставляючи розділові знаки; накресліть схеми речень.

Іноді Федорові здавалось ніби голос морської стихії слабшав спадав що ось-ось із хвилини на хвилину мав і зовсім затихнути але то тільки здавалось. (*Ю. Збанацький*) Величезна виховна сила школи народжується там де в людини перед якою тільки відкривається життя є улюблений учитель. (*В. Сухомлинський*) Всіма опанував піднесений настрій бо ніщо сьогодні вже не загрожувало життю і страшне пекло бою відгуркотіло чистий серпневий ранок лежав до ясних горизонтів на яких не було жодної хмарки. (*О. Гончар*)

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розповідь учителя.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал: [1] с. –; [2] с. –.)

Сполучникові складні речення (ССР, СПР) і БСР часто бувають синонімічними. Створюється можливість заміни одних речень іншими: сполучникових на безсполучникові і навпаки.

Н а п р и к л а д:

1. Поспішиш — людей насмішиш. (*Нар. творч.*) Якщо поспішиш, то людей насмішиш.
2. Чітко чуть, як в мерзлу землю дрібно б'ють копита. (*М. Бажан*) Чітко чуть: у мерзлу землю дрібно б'ють копита.

Отже, взаємозаміна сполучникових і безсполучникових речень можлива, тобто синонімічними реченнями є:

- 1) БСР зі значенням переліку дій, що відбуваються одночасно або послідовно, і ССР з одиничними або повторювальними сполучниками *і, та*;
- 2) БСР зі значенням протиставлення, зіставлення та ССР з протиставними сполучниками;
- 3) БСР з тире і СПР з підрядними часу, порівняльними, допустовими, мети, означальними;
- 4) БСР з двокрапкою і СПР з підрядними причини, з'ясувальними, порівняльними.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Замініть безсполучникові складні речення на сполучникові (складносурядні і складнопідрядні). Запишіть їх і поясніть уживання сполучників.

Світало, тремтіли роси на вікні. (*П. Воронько*) Ти посадиш деревину — знадобиться у віках. (*М. Рильський*) Уже скотилось із неба сонце — заглянув місяць у моє віконце. (*Леся Українка*) За тучами, за хмарами та зливами я бачу: сходить ясний день над нивами. (*П. Тичина*) І гори ніби почали коливатися: то сніг на них танув і стівав униз потоками. (*О. Іваненко*) На виноградниках зараз веселий гомін, біля річки в цей час галасує малеча... Увечері на вулицях людно, сигналять машини, в клубі пускають кіно. (*О. Гончар*)

- 2) Замініть сполучникові речення безсполучниковими і запишіть, поясніть постановку розділових знаків. Порівняйте сполучникові і безсполучникові складні речення. Визначте різницю у відтінках змісту, що виражається цими реченнями. Підкресліть граматичні основи.

Ще сонце не зійшло, а місяць над рікою примарний і тонкий прорізав вишину. (*В. Сосюра*) Коли я у Київ приїду і вийду на кручі Дніпра, полетять в запилені груди цілюща ранкова пора. (*П. Воронько*) Так і живе людина — глухарем, хоча не втратила і на відсоток слуху. (*В. Соколов*) Якщо любиш кататися, то люби й саночки возити. (*Нар. творч.*)

2. Робота з текстом.

- Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Перекажіть його, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.

Находить літо

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас досягають суниці, досягають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що впала з зірок.

Це теж, прихилиючи небо до землі, говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли сунички засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячи нахиляють голівки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить по ньому, пахне суницею. Я тепер лягаю і встаю, накупаний цими пахощами, — літо, літечко!..

Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі. А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..

(М. Стельмах)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Запитання до учнів.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Якими є особливості речень з різними видами зв'язку?

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити відомості про складне речення з різними видами зв'язку: [1] § 27–29; [2] § 25–28.
2. Підготуватися до тематичної контрольної роботи, виконавши тест для самоперевірки: [1] с. 151–152; [2] с. 254–255.

УРОК № 61

Тема:	<i>Тематична контрольна робота. «Складні речення з різними видами зв'язку». Тестування*.</i>
Мета:	з'ясувати рівень засвоєння теми; перевірити, як учні вміють розпізнавати вивчені мовні явища, аналізувати та класифікувати їх; розвивати логічне мислення, вміння узагальнювати та систематизувати матеріал; виховувати любов до мови.
Обладнання:	тестові завдання у двох варіантах.

* Учитель також може використати видання: Жовтобрюх В. Ф. Українська мова. 9 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

Виконання учнями тестових завдань.

I варіант

Початковий та середній рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Складним із різними видами зв'язку є речення:

- А Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувались у яр, Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. (*М. Вінграновський*)
- Б Я довго лежу і слухаю, як дзвонить у такт дзвонів степу моє серце. (*Г. Косинка*)
- ✓ В Михайло якраз натрапив на ту розмову чи суперечку, встрияв у неї й почав доводити інспекторові, що він не має права ляяти учнів, і сказав щось образливе для самого інспектора. (*Олена Пчілка*)
- Г Проте маленька пташина, ця пухнаста кулька життя, що майже цілком уміщалася в моїй жмені, виявилась завзятою і не хотіла без бою віддаватись. (*Б. Антоненко-Давидович*)

2. Визначте складне речення зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком:

- А Я так захопився літніми принадами, що перестав співати й забув навіть, що стою у церкві. (*Б. Антоненко-Давидович*)
- ✓ Б Мати, що якраз готувала сніданок, мимоволі задивилась на ранкове світило: нічого кращого в світі немає за схід сонця! (*О. Гончар*)
- В Пам'ять наша — глибокий чарівний колодязь, на дні якого затонуло сине небо. (*Є. Гуцало*)
- Г Я дивився у велике широке вікно, крізь яке було видно не тільки західну частину міста, але й дальні, осяяні ясним весняним сонцем гаї та діброви понад річкою Ворсклою, і укладав собі літні плани. (*Б. Антоненко-Давидович*)

3. Складним із безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком є речення:
- А А малі хлопці йшли з рукавицею, в якій повно зерна: пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху. (*Р. Кобальчинська*)
  - ✓ Б За коліями, супроти депо, біля колодязя під дашком стояла черга з цеберками і коромислами, і той, хто тяг воду, довго крутив корбу: колодязь був глибокий. (*Гр. Тютюнник*)
  - В Вишку стало розхитувати, і була загроза, що впаде і хату Чабанісі розвалить. (*О. Гончар*)
  - Г Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. (*Гр. Тютюнник*)
4. Чотири частини має складне речення:
- А Букет півоній, які мати несла в руці, поширював п'янкий запах — власне, в руках її наче вигойдувався букет тонких пахощів. (*Є. Гуцало*)
  - ✓ Б В темряві подеколи траплялись ягоди, вони проходили мимо дивною сповільненою ходою, і їм здавалося, що вони ступали по дні великої прозорої річки. (*Є. Гуцало*)
  - В І хоч зараз гудки вже відмінено, проте Віруньці й досі вони часом озиваються в душі, адже під спів цих гудків привело її кохання на Зачіплянку. (*О. Гончар*)
  - Г А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимий смичком провів по синьому піднебесі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипки. (*М. Стельмах*)
5. Правильно розставлено розділові знаки в реченні:
- ✓ А Над ними зумлили комарі, біля нас спросоння коли-неколи схлипувала річечка, а над усім світом протікала зоряна імла. (*М. Стельмах*)
  - Б Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду, крило заболіло, запекло наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. (*М. Вінграновський*)
  - В Обережні й лякливі, сарни належали лісовій гущавині, належали таємниці і я звідав таке відчуття, наче ця заказана таємниця постала переді мною наяву, тепер я можу приглянутись до неї пильніше. (*Є. Гуцало*)
  - Г Загадка — це чарівний світ поетичної таємниці і в цьому світі мороз поєднаний з весною, що виступає прекрасною руйначкою всіх його мистецьких та господарських звершень. (*Є. Гуцало*)

6. Визначте складне речення, побудоване за схемою:

[ ], й [ ], ( ) .

- А Вишнево-яблуневі садки, ще сьогодні зранку такі змерзлі, подобрішали, потеплішали, й село звеселіло, людські обличчя погіднішими стали. (Є. Гуцало)
- ✓ Б Я слухав рідну пісню, рідну мову, й вона лилась струмком, у якому переплелися запахи калини, чебрецю, лепехи. (Ю. Мушкетик)
- В Огонь пішов по жилах хлопця, й він ясно одчув у собі, ніби од сну пробудившись, одчув творця, художника. (С. Васильченко)
- Г Зелене безгоміння в полі, на обрії завмерла не хмара, а кінь із вершником, що тримає перед собою голубого списа. (Є. Гуцало)

Достатній та високий рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

7. Розставте розділові знаки в реченні.

Після того як промчить прошурхоче велосипедистами нічна зміна в бік заводів і зморена денними клопотами Зачіплянка на решті поринає в сон і висне над нею з просторів неба місяць зеленорогий собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші серед світлої акацієвої ночі що більше навіть на ніч не схожа, а на якусь сказати б анти ніч. (Є. Гончар)

8. Накресліть схему речення.

Вишнево-яблуневі садки, ще сьогодні зранку були такі змерзлі, подобрішали, потеплішали, і село звеселіло, людські обличчя погіднішими стали. (Є. Гуцало)

9. Складіть речення за даними схемами.

1) [ ], [ ], проте [ ], ( ), ( ) .

2) [ ], і [ ], ( ), ( ), [ ] .

10. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Землю вкриває асфальт і бетон, небо затягується димами і ревом моторів, і кудись шалено, в метушливій тривозі летить життя, засмоктує і не залишає для душі тієї чистої години, коли можна замислитись над собою і подумати про головне. (Є. Сверстюк)

II варіант

Початковий та середній рівні

(За кожную правильну відповідь учень отримує 1 бал.)

1. Складним із різними видами зв'язку є речення:
  - А При такому відношенні мені зоставалось тільки одсунути шапку на відповідне місце, криво посміхнутись і, спотикаючись, бігти за нею на вулицю, куди вона мене тягнула з гомоном і сміхом.
  - Б І, завважте собі, вона скрізь і завжди сміялась, ця дівчина з волоссям, як положена бурєю золота пшениця.
  - В Що б їй не трапилось, вона перш усього сміялась, ніби була утворена зовсім по другому методу, ніж усі люди.
  - ✓ Г Біля будки вартовий; він нічого не говорить нам, але здається, що між нами була довга розмова, після якої краще всього нам одійти собі геть. (*З тв. В. Винниченка*)
2. Визначте складне речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком
  - ✓ А Вовка закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився в неї зубами, але вітер відірвав його від неї. (*М. Вінграновський*)
  - Б Наступний день видався зранку туманно-морозним, небо заволочило хмарами. (*Є. Гуцало*)
  - В І от хмарами урочисто, густо обізвалася мідь, вона злякала на позолочених церковних хрестах гайвороння і всюди-всюди порадувала босоного школярство. (*М. Стельмах*)
  - Г Добре було б, якби отакий співучий разок намиста впав із неба на землю, прямо мені під ноги. (*Є. Гуцало*)
3. Складним із безсполучниковим і підрядним зв'язком є речення:
  - А Ягорове подвір'я порожне, щітка в глині стирчить, ніким не торкана, і душу хлопцеві опікає смуток якоїсь гіркої непоправної втрати. (*О. Гончар*)
  - ✓ Б В'юниться стежка поміж очеретами, іде Єлька туди, куди сама стежка веде. (*О. Гончар*)
  - В Протягом усєї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться. (*Є. Гуцало*)
  - Г Кияни, що зі своїх валів спостерігали за цим дикунським розгулом розбою та грабіжництва, здригнулися від думки, що й сам Київ може одного дня поділити долю Нижнього міста. (*В. Малик*)
4. Шість частин має складне речення:
  - ✓ А Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, було велике, рівно обведене коло червоного сонця у вікні;

воно світило, мов крізь морок, і хлопчик став пригадувати, де він. (Гр. Тютюнник)

- Б Низькі чорні хмари, здавалося, стояли нерухомо, але по тому, як вони час від часу засмолювали негусті дрібні зорі і як ті зорі знову ненадовго з'являлися, Климко здогадувався, що хмари біжать. (Гр. Тютюнник)
  - В Коли ступила між дерева, коли побачила, як по їхньому гіл्लю згори донизу ллється наче якесь аж туманне сонячне проміння і як у тому промінні мінливо зблискує листя, коли почула вогкий, густий, прілий запах лісу, — всміхнулась, і вже, здається, весь день ота усмішка не сходила з її уст. (Є. Гуцало)
  - Г Поза центральною вулицею, де світять чотири газові ліхтарі на все місто, скоро зайде ранній осінній вечір, лягає непроглядна тьма, яку не можуть здолати кволі вогники гасівок, що тьмяно поблискують крізь вікна старосвітських одноповерхових будиночків. (Б. Антоненко-Давидович)
5. Правильно розставлено розділові знаки у складному реченні зі збігом двох сполучників:
- А Шерхит очеретів сповнював душу, і коли Яким зрізав ножем першу очеретину, він став заспокійливим гулом. (В. Шевчук)
  - ✓ Б З того вечора я часто приходив до дядька Себастьяна, і, коли він мав час, ми разом читали якусь книгу, газети чи гомоніли про всяку всячину. (М. Стельмах)
  - В З часу втечі з полону Добриня рідко згадував свого колишнього господаря, навіть зринала було думка, що вже ніколи з ним не зустрінеться, що він або загинув під час облоги Києва, або якщо вижив, пішов далі з Батиєм. (В. Малик)
  - Г Мати брала пучками ягоду, несла до вуст, і, коли роздушувала черешню, то в кутиках уст спалахував сік. (Є. Гуцало)

6. Визначте складне речення, побудоване за схемою:

[$\overline{\quad}$], ($\downarrow$), [$\quad$], а [$\quad$].

- А Дурманом віяло з густих заростей, які двома застиглими хвилями означали нічну вулицю, танучи в повітрі, а з обійсть долинав дух матіоли. (Є. Гуцало)
- Б Серце Єльки зайшлося жалем до цих закурених курявою степів, незграбно-великих, беззахисних створінь, які ще вчора спокійно паслися десь на балках. (О. Гончар)

- В Зелені стебла жита тягнуться догори так, наче прагнуть напитися не тільки сонячного проміння, а й закропитися живлющими жайворонковими піснями. (Є. Гуцало)
- ✓ Г Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава, їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. (Є. Гуцало)

Достатній та високий рівні

(За кожну правильну відповідь учень отримує 2 бали.)

7. Розставте розділові знаки в реченні.

Ось я перехилиюся через цямрини що пахнуть вогким деревом пильно вдивляюся вниз а з самісінької глибини колодязя з його немислимо глибокого дна так само проглядається моє дитинство й ми дивимось одне одному в очі мовчимо ніби у своєму мовчанні теж хочемо зрозуміти якусь загадку проникнути в таємницю. (За Є. Гуцалом)

8. Накресліть схему речення.

Таємниці природи всюди, тільки розпізнати їх зумій, і неодмінно збирати їх треба до схід сонця, коли зілля ще в росі, коли воно чисте. (О. Гончар)

9. Складіть речення за даними схемами.

1) [ ], але [ ], ( ), ( ).

2) [ ], [ ], і ( ), [ ].

10. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

Так Добриня з Янкою йшли три доби: вдень вони спали, а вночі, прокладаючи шлях по зорях, поволі, бо зовсім знесилили від голоду, просувалися на північний захід — до Волги, до Чорного лісу, де Добриня сподівався знайти якийсь притулок і захисток. (В. Малик)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Опитування-інтерв'ю.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

— Закінчіть речення.

«Найскладнішим у контрольній роботі для мене було...»

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Записати три речення з безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком або скласти пейзажний опис, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

УРОКИ № 62–63

Тема.	Складне синтаксичне ціле, його ознаки. Засоби зв'язку в ССЦ. Абзац.
Мета:	систематизувати й удосконалити знання учнів про будову мінімального за обсягом тексту, що іменується складним синтаксичним цілим (ССЦ), або надфразною єдністю; вчити логічно, чітко будувати висловлювання, текст, надаючи синтаксичним конструкціям стилістичної довершеності; розвивати культуру спілкування; виховувати мовну культуру; формувати комунікативну компетентність.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, картки «П'ять кроків до успіху», ватман, маркери, кольорові картки та картки з номерами для груп.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Поясніть значення словосполучення «лінгвістика тексту».
- Що необхідно для того, щоб самостійно створити висловлювання?
- Доберіть синоніми до слова *висловлювання*.
- Якими є основні ознаки тексту?
- Чим текст відрізняється від речення?

II. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Запитання до учнів.

- Що ви очікуєте від вивчення розділу «Лінгвістика тексту. Складне синтаксичне ціле»?

(Учні й учитель записують очікувані результати в зошити та на ватмані.)

IV. СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Лінгвістичне дослідження.

(Робота здійснюється в групах. Теоретичний матеріал вивчається із застосуванням методичного прийому «П'ять кроків до успіху».)

Пам'ятка «Як здійснювати “кроки”»

1. Ознайомся з теоретичною базою першого «кроку», вивчи запропонований матеріал.
2. Продумай і запиши заголовок до «кроку».
3. Виконай практичне завдання.
4. Сформулюй і запиши висновок, попередньо обговоривши його в групі. Тільки після цього переходи до наступного «кроку».

(Групи виконують усі «кроки», а представляють результати своєї роботи шляхом жеребкування. У ході презентації представники інших груп можуть доповнювати, виправляти, розширювати відповіді однокласників.)

Крок 1

(назва «кроку»)

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>Для того щоб правильно, точно і зрозуміло викласти думки, необхідно не лише вміти будувати речення, а й поєднувати їх між собою в ССЦ, тобто вміти самостійно створювати зв'язний текст. ССЦ — це завершене висловлювання, яке складається з кількох речень, об'єднаних між собою за змістом та синтаксично, і служить для вираження зв'язних думок. ССЦ ґрунтується на спільній темі висловлювання, яке поступово розкривається в кожному з наступних речень. І речення ССЦ є своєрідним зачином висловлювання, всі інші послідовно розкривають його зміст</p>	<p>Прочитайте речення і дайте відповіді на питання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Це завершене за змістом висловлювання? 2) Зі скількох частин воно складається? 3) Як об'єднані між собою ці частини? 4) Які засоби синтаксичного зв'язку наявні у висловлюванні? <p><i>Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Часом тихо зронить вирізьблений свій лист. Ось налетить вітер і почне безжально зривати осінню красу зажуреного клена, оголить його і гулятиме серед голого гілля.</i> (О. Копиленко)</p>
<p>Ваш висновок:</p>	

Крок 2

(назва «кроку»)

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>Основні засоби синтаксичного об'єднання речень у ССЦ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) займенники <i>він, ви, ти, хто, це, його, у нього</i> та інші в наступних реченнях, що замінюють відповідні іменники в попередніх реченнях; 2) єднальні й протиставні сполучники <i>і, та, а, але, проте</i> та ін.; 3) частки <i>тільки, лиш (лише), і, не, от, мов, ніби</i> та ін. 	<p>Які засоби синтаксичного об'єднання речень у ССЦ застосовані в наведеному висловлюванні?</p> <p><i>Нічна тайга прокидалася. Звідусюди долітало до слуху Тихозорова таємниче шарудіння. І в кожному притишеному шелесті ввижалася хлопцеві ведмежа хода. Але страху не було. Павлусь розумів, що вогонь не дозволить жодному хижаківі напасти на нього. Проте він боявся заснути.</i> (О. Донченко)</p>
Ваші міркування:	

Крок 3

(назва «кроку»)

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>Основні засоби синтаксичного зв'язку речень у ССЦ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) лексичні повтори, що підкреслюють значеннєву вагу виділених слів у тексті; 5) видові форми присудків; 6) структурна неповнота окремих речень при новому опорному реченні. <p>Засобів об'єднання речень у ССЦ багато. Вони не є обов'язковими для кожного ССЦ.</p> <p>У ССЦ можуть об'єднуватися як прості, так і складні речення. ССЦ може бути менше абзаца, може збігатися з ним, а може об'єднувати і кілька абзаців</p>	<p>Які засоби синтаксичного об'єднання речень у ССЦ застосовуються у наведеному висловлюванні?</p> <p><i>Я виходжу спозарання з дому. На небі немає ні хмаринки. Дівчата вже поливають молоді деревця парку. Блищить на сонці срібний дощ з їх ліжок. Чотири дівчини стоять біля фонтана. Вода ллється у відра срібним струменем.</i> (О. Довженко)</p>
Ваше спостереження:	

Крок 4

(назва «кроку»)

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p><i>Абзац</i> (нім. Absatz, букв. — уступ) — це пов'язана за змістом</p>	<p>Прочитайте. Поясніть доцільність виділення абзаців у тексті.</p>

Закінчення таблиці

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>частина писемного тексту від одного відступу до іншого. Речення, які охоплені абзацом, як правило, тісно пов'язані за змістом і є відносно завершеною мікротемою. За допомогою абзаца виділяються найважливіші за змістом і композицією частини тексту, які можуть складатися з одного або кількох речень</p>	<p><i>Генерал Федорченко, років п'ятдесяти п'яти. З ним молодший його син Алік. Генерал не відривається од вікна. Він у цивільному. Могутній, з обличчям грубим і вольовим, на якому відбилися великі події нашої доби.</i></p> <p><i>Йому тісно в пасажирській кабіні. Хочеться бачити степи, відчувати простори. Він виходить у світлу кабіну пілотів і зупиняється. Він не бачить уже під собою ні Київщини, ні Харківщини, ні Запоріжжя, тільки цілу планету, окутану легким блакитним маревом.</i></p> <p><i>Усіх, кого він любить, увесь народ, що десь працює під ним унизу, він обіймає, пролітаючи над ним, — неначе низько йому кланяється.</i></p> <p><i>Тільки цього ніхто не прочитає з його суворого обличчя.</i></p> <p><i>Він весь у полоні могутнього потоку спогадів, асоціацій, нових знань і величезних завдань, яким присвячене сьогодні його життя.</i> (О. Довженко)</p>

Ваш висновок:

Крок 5

(назва «кроку»)

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>Іноді мікротеми не виділяються в абзаци, хоча межі між ними легко виявити. Це залежить від задуму автора, стилю висловлювання. Абзацами є окремі репліки в діалозі. У художньому творі абзац може означати опис нового стану в розвитку дії, характеристику нового героя. У науковій практиці може означати опис нового явища природи чи</p>	<p>Поділити текст на абзаци. Пояснити критерії поділу.</p> <p><i>Пахне луг... То вечірній туманець повився над покосами чи й досі висить димок від багаття? Блаженським напиналом напнувся, над усеньким лугом, а отам, коло лісу, начебто густіший і темніший. А де лелеки, що прилетіли на болото? Вдивляєшся поміж кущів, поміж осоки — ніде не видно, тільки вечірні сутінки. А луг пахне</i></p>

Теоретична база	Завдання на осмислення добутих знань
<p>суспільного життя; аналіз наступного етапу його розвитку, приклади, цитати, наукові докази, логічні висновки й узагальнення.</p> <p>Проте абзац у тексті виконує і стилістичну функцію. Якщо абзац складається з кількох речень і нерідко збігається із ССЦ, то він стилістично нейтральний</p>	<p><i>дедали сильніше, і груди не в змозі вмістити, увібрати всю його терпку свіжість, бо замалі. Дихаєш і наче оновлюєшся, вдруге народжуєшся. Коли збираєтесь додому, ще раз дивишся на болото — нема лелек. Мабуть, поки вечеряє, то познімались і полетіли на лісові озера. Або до гнізд своїх уже порозлітались, бо пора, пора... Тихо в лузі, уже й димок розсмоктався, тільки туманець сивіє. З матір'ю повертаєтесь до села. Намагаєшся ступати босими ногами по стежці, бо трава постуденіла, наче від роси. Бліденькі зірочки, мов розсипані білі равлики, лежать на небесній скатертині. Скільки їх? Уже й не полічиш... О, ще одна зайнялась, а досі ж не було. І як вони займаються? От не було, не було, і раптом з'явилась нізвідки. Чудно та й годі. (Є. Гуцало)</i></p>
<p>Ваше відкриття:</p>	

2. Презентація результатів групової роботи.

3. Оцінювання групової роботи

(Учитель пропонує учням самим оцінити свою роботу на уроці, виставити собі від 0 до 3 балів за кожним з критеріїв.)

1. Я активно працював(ла) у групі — ...
2. Я виносив(ла) вдалі пропозиції, що були враховані групою — ...
3. Я допомагав(ла) іншим учасникам, заохочував(ла) їх до роботи — ...
4. Я узагальнював(ла) думки інших та просував(ла) роботу групи вперед — ...

Загальна кількість балів:

(Кілька учнів за бажанням називають і обґрунтовують власні оцінки.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.

- 1) Прочитайте фрагмент (уривок) тексту. Використовуючи знання про текст, виділіть у ньому складні синтаксичні цілі, абзаци і дайте їм визначення. Своє твердження аргументуйте.

Сірко згадав про Яна, про відвідини його родини, про синів, які там навчалися, і, врешті, про незавидне становище самої Польщі, султанової данниці, і він твердо поклав собі, що, як тільки трохи підготує Кіш до зими, навідає круля і візьме, як обіцяв матусі й зведенці-сестрі, небожа Якуба на Січ і в Капулівку, хоч якось полегшивши їхнє горе. Адже обидві так і не відають, де поділися хлопці після Чорної Долини.

З низького неба сипався колючий сніжок, який тихо дзвенів у віконця.

Зима того року була напрочуд ласкавою, теплою та малосніжною, а дні траплялися навіть весняні. Освітлені сонцем, вони піднімали високо над землею світле небо і топили сніги, злизуючи їх на покрівлях хат, землянок, бурдюгів, куренів та льохів, на печищах, полях-царинах, рівнинах та луках по всій Правобічній Україні.

Сірко всю дорогу дякував долі за теплу погоду, їдучи з кавалькадою вершників-супровідців до Варшави і назад. Приймали його приязно, з балюнком, клавесином, скрипачами — як найдорожчого родака! Собеський з родиною жив по-королівськи, містеччани та хлопи животіли хай і вбого, проте стало, бо мали свою державу, свою армію, своїх амбасадорів, свої закони й порядки, дотримувалися звичаїв і ладу своїх дідів.

Отож по-королівськи приймав Ян Собеський «партикулянта» Сірка й супровід. Не обійшовся господар без докору гостеві за те, що той не послухав його поради та не згодився стати бодай польним гетьманом при потрібному королівстві Польщі, Литви й Русинії як рівних у сув'язі.

Польща була державою!..

(За А. Химком)

- 2) Прочитайте. Визначте тип зв'язної мови (опис, оповідь, роздум). Назвіть засоби зв'язку між реченнями тексту. Які синтаксичні одиниці формують зв'язний текст? Визначте зв'язок, яким об'єднані в одну синтаксичну одиницю частини останнього речення. Яку роль виконують у зв'язному тексті видові і часові форми дієслів?

Наметове місто, вибудоване раніш уявою Порфира Кульбаки, нарешті стало реальністю. На високому пагорбі над Дніпром

кинула якір їхня «Бригантина», далеко видніючись своїми білими та червоними шатрами. А вогнище палахкотить увечері якраз на тому місці, що його визначила Марися Павлівна під час оглядин, — на самім пагорбі, на видноті палахкотить, як дозор бекетний. Вечори теплі, сині, зоряні, десь далеко чути гуркіт комбайна, а біля вогнища тихо, школярчата, зачаївшись, слухають мову чиюсь, що ллеться плавко та супокійно, і в злагоді з нею невтомно січе й січе десь у темряві трав'яний музикант, цвіркунець чи коник, настроївши свою скрипку так, щоб смичка не випускати вже ціле літо.

(О. Гончар)

- 3) Прочитайте уривок тексту, в якому знято розподіл на ССЦ. Визначте, з яких ССЦ складається цей текст і як їх слід було б виділити. Своє твердження доведіть.

Лист до сестри

Дорога моя сестричко! Давно вже не писав я тобі. Все не було часу й охоти. Тепер прийшло мені до голови, що якби щось сталося, то пропали б відомості, які б ти хотіла мати. Отже, не відкладаючи, почну. Колись мій батько мав родовід, кажуть, гарно опрацьований. Мені ніби пам'ятається, що висів він у нас у Могилові на стіні. Але як батька не стало — наша бабуня закинула його, мовляв, родовід — це дурниця. Отож про рід Мосендзів маю відомості лише ті, які мені оповідала мама.

(За Л. Мосендзом)

Додаткове завдання

— Визначте тип, стиль і жанр мовлення. Дайте йому назву за основною думкою.

2. Робота з підручником.

(Учитель пропонує учням виконати вправу: [1] 302; [2] 328.)

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Робота в парах.

На основі теоретичного матеріалу коротко сформулюйте перелік істотних ознак ССЦ. Як співвідносяться абзац і ССЦ? Підготуйте аргументи для доведення кожної із тез.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 30–31; [2] § 29–30.
2. Виконати вправу: [1] 310 або 311; [2] 342.

УРОКИ № 64–65

Тема.	Будова ССЦ. Види і засоби міжфразного зв'язку. Актуальне членування: дане і нове.
Мета:	удосконалити вміння учнів знаходити ССЦ в тексті, визначати його істотні ознаки; пояснити види міжфразного зв'язку, розподіл тексту на мікротеми; членування речень у висловлюванні на дане і нове; розвивати вміння співвідносити ССЦ з абзацом; виховувати культуру мовлення.
Обладнання:	підручник, тексти для аналізу, картки для роботи в групах.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Бесіда.
  - Що називається ССЦ?
  - Яка особливість ССЦ, що складається з одного речення?
  - Що спільного та відмінного між ССЦ та абзацом?

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ**III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ****IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ**

1. Робота в групах за картками.
(Використовується інтерактивний метод «Ажурна пилка».)
(Див. с. 200–201.)
2. Презентація роботи груп.
3. Самоаналіз роботи в групах.
(Див. уроки № 62–63.)

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Практична робота.
  - Прочитайте науковий текст. Визначте, яким видом зв'язку поєднані речення в ССЦ.

Картка для групи I

Речення, ССЦ, розділи тексту пов'язуються між собою міжфразним зв'язком, який організовує їх у змістову і структурну єдність. Міжфразні зв'язки розподіляються на такі види:

- контактний, коли пов'язувані складові тексту знаходяться поряд, наприклад, перше і друге речення кожного ССЦ;
- дистантний, якщо складові тексту знаходяться на певній відстані, наприклад, перше і шосте речення;
- ланцюжковий (послідовний), коли певний елемент попереднього речення стає вихідним пунктом у наступному реченні;
- паралельний, якщо речення граматично рівноправні;
- ретроспективний, коли здійснюється опора на вже сказане, наприклад, у шостому реченні — на зміст першого;
- перспективний, якщо вказується, про що йтиметься далі.

Засобами міжфразного зв'язку служать:

- лексичні і контекстуальні синоніми (*Марічка — вона, Іван — легінь*);
- повторення слів (*Марічка — Марічка*);
- слова із часовим, просторовим значенням, вставні слова (*по-перше, по-друге, отже* та ін.); слова (*тоді, пізніше, згодом; праворуч, ліворуч, посередині*);
- сполучники, частки, що виражають логічні зв'язки між висловлюваними думками (*і, та, тому що, так що, але, лише*).

Картка для групи II

Залежно від комунікативного спрямування та інформативної мети висловлювання речення поділяється на дві основні частини: дане (тема, відоме) і нове (повідомлюване, рема).

Дане — частина речення, яка містить відому інформацію і зумовлюється ситуацією спілкування.

Нове — частина речення, що містить основний зміст висловлювання, те нове, що повідомляється.

Розподіл речення на дане і нове (актуальне членування) не має прямого зв'язку з поділом його на члени речення: до нового можуть входити підмет і другорядні члени речення.

Речень без нового немає, а без даного є, тобто все речення може бути новим. Наприклад: *Іде дощ* становить лише нове, бо є нерозчленованим цілим, хоч і його можна розподілити на

Д   Н

дане і нове: *Дощ іде*.

Отже, простеження за граматичними зв'язками у ССЦ дає змогу чіткіше бачити його будову, види зв'язків між реченнями.

Картка для групи III

Будова ССЦ залежить від типу і стилю мовлення: розповідь, опис, роздум реалізуються у розмовному, художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому стилях. Для ССЦ характерним є послідовне розгортання подій у часі.

ССЦ, яке складається з декількох речень, має початок (зачин), середню частину та кінцівку (розв'язку).

Більші за ССЦ тексти розповідного типу мають складнішу будову: експозицію, зав'язку, розгортання подій, кульмінацію, розв'язку.

Будова описових ССЦ здебільшого така: у першому реченні дається загальна характеристика предмета опису, а кожне наступне речення характеризує певну його частину, фрагмент, рису описування предмета.

Картка для групи IV

ССЦ типу роздуму складається з тези, аргументів та висновку.

У текстах різних стилів типи мовлення рідко трапляються в чистому вигляді, частіше ССЦ становлять органічне поєднання різних типів. У таких ССЦ і ССЦ типу роздуму найбільш самостійне, важливе і залежне від інших речень міститься на початку. Його зміст уточнюється, розгортається в наступних реченнях. Інколи таку ж головну роль виконують речення, що знаходяться в кінці ССЦ, коли в ньому підсумовується сказане в попередніх реченнях. Саме тому при побіжному ознайомленні з текстом потрібно звертати увагу на ці речення. Вони іменуються самозначними.

Яловець високий

Вічнозелене дерево заввишки до 12 м. Листя лусковидне, жіночі шишки фіалково-чорні. Вид, чисельність та ареал якого скорочується. Кавказько-малоазійський вид. Ростає в Україні лише в Криму — від Балаклави до Карадагу. На Південному березі Криму, передовсім у Сімеїзі, Форосі, мисі Ай-Тодор та найповніше на мисі Март'ян, збереглися залишки ялівцевих лісів Криму. Зрідка трапляються дуже старі, віком понад 1000 років екземпляри (поблизу Судака).

Ростає на кам'янистих місцях, на відкритих теплих схилах. Цвіте у квітні. Повільне зростання та дуже погане поновлення у природі є однією з причин прогресуючого скорочення його ареалу. Цінний для науки вид. Занесений до «Червоної

книги України». Культивується у Никітському ботанічному саду з 1813 року.

(Із календаря)

Додаткове завдання

— Трансформуйте науковий текст у художній і запишіть його. Чи змінився при цьому вид зв'язку між реченнями?

2. Самостійна робота.

- Визначте дане і нове у кожному реченні ССЦ. Вкажіть вид зв'язку між реченнями. До якого типу мовлення належить цей текст?

Ви сьогодні вчитеся, я раджу вже тепер виявляти інтерес до справи, якою вам займатися потім. Конча потреба кожної сучасної людини — збагачуватися інформацією. Чим розумніша і культурніша людина, тим більший обсяг нової інформації вона вбирає в себе. У наш час інакше не можна. Знання поновлюються кожних 11–12 років, вони, на щастя, не за сімома печатами: усім доступні науково-популярні журнали і фільми, кожен може піти у туристичний похід, відважитися на мандрівку. Допитливість живиться інформацією, інформація тренує і виховує смак допитливості.

Як багато вам може дати мистецтво, його справді неосяжні обрії! Лише не лінуйтеся.

Одне слово, пізнайте животворну силу самоосвіти!

(М. Амосов)

3. Робота в групах.

Завдання для груп

I група — Скласти оголошення як зразок ССЦ.

II група — Написати тетраграму як приклад ССЦ.

III група — Записати 2–3 гасла звернення до однокласників.

IV група — Пригадати й записати прислів'я, фразеологізми як зразок ССЦ.

4. Захист творчих робіт.

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Опитування-інтерв'ю.

(Застосовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

- Закінчіть речення.

З цих уроків я виніс (винесла) ...

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал: [1] § 32; [2] § 31–32.
2. Виконати вправу: [1] 320; [2] 357.

УРОКИ № 66–67

Тема:	Лінгвістичний аналіз тексту. Тренувальні вправи.
Мета:	удосконалити вміння учнів оцінювати і використовувати виражальні можливості ССЦ різних типів і стилів; вчити конструювати невеликі тексти на певну тему; розвивати культуру усного й писемного мовлення; виховувати любов, повагу і бережливе ставлення до рідної мови.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, тексти для аналізу та редагування.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Фронтальна бесіда.
  - Яка головна роль міжфразних зв'язків?
  - Що є спільним, а що відмінним між контактним і дистантним зв'язками?
  - За якими ознаками розрізняються ланцюжковий, паралельний, ретроспективний види міжфразних зв'язків?
  - Від чого залежить розподіл висловлення на дане і нове?
  - Що означають поняття «дане» і «нове»?
  - Чи можуть бути висловлення без даного чи нового?
  - Що дає розподіл речень висловлення на дане і нове?

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКІВ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Практична робота.
  - Прочитайте текст. Визначте його головну думку та тему. Відредагуйте та запишіть текст. Поясніть, чим викликані недоліки в його змісті.

Мандрівка в гори

Минулого літа я і двоє моїх друзів відпочивали у мальовничому селі Кваси, що на Рахівщині в Закарпатті. По обидва боки села, що простяглося уздовж гірської річки Біла Тиса і залізниці, піднімаються вгору гори. Ми залюбки після сніданку вирушали в гори і блукали по них до вечора. Найвищі вершини цієї місцевості — Менчул, Близнюки і Східниця, яка більш висока і сягає двох кілометрів. Я з друзями побували на найвищих вершинах. Внизу гори порослі лісом, а їх вершини безлісні. Хіба що трапляються зарослі можжевильника. Із здивуванням ми виявили, що в червні і навіть в липні тут можна натрапити на снігові шапки, які не встигли розтанути. З вершини Менчула гостра вершина Говерли видається зовсім поряд. Одна з вершин Близнюків з північного боку обривається кількасотметровим урвищем. На прямовисній стіні цієї гори ростуть едельвейси.

2. Аналіз текстів.

Орієнтований план аналізу

- 1) Сформулюйте тему та основну думку тексту.
- 2) Визначте його стиль, тип мовлення.
- 3) Схарактеризуйте будову.
- 4) Із скількох ССЦ побудовано текст?
- 5) Визначте засоби міжфразного зв'язку.
- 6) Охарактеризуйте розподіл речень на дане і нове в ССЦ.
- 7) Які мовні засоби використано для досягнення виразності висловлюваної думки?
Схарактеризуйте мовні особливості стилю тексту:
  - а) лексичні;
  - б) морфологічні;
  - в) синтаксичні.
- 8) Виділіть індивідуально-авторські мовні засоби, які створюють характерні особливості тексту.

Текст 1

Іван Огієнко в книзі «Українська література» сказав так: «Наша мова українська, чарівна наша мова, всім світом вже признана за одну з найзвучніших, наймелодійніших мов. Серед слов'янських мов наша мова найбагатша на лексику, найвиразніша. Синоніміка нашої мови найбагатша, і ми маємо деколи на один вираз десятки слів, от, скажімо, на вираз *говорити* ми маємо: *говорити, казати, балакати, мовити, гомоніти, гутарити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетали, жибоніти, верзти, плести, герготати, бормотати* —

і кожне слово має свій власний відтінок. Наша мова донесла чистою силою старовини і тому без знання нашої мови нема знання мов слов'янських.

Культура кожного народу закодована в його мові. Без знання державної мови неможливо нині стати повноцінним громадянином, патріотом України, високоінтелекгентною людиною. Ми навіть не усвідомлюємо, що подальше відродження української мови залежить від того, чи зможемо ми усвідомити свою самоцінність, досягти належного рівня національної свідомості, наскільки Україні вдасться стати європейською державою. В народі кажуть, що саме в молитві закодовано розуміння будь-якого явища.

(Із журналу)

Текст 2

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що еси Ти і Бог-Любов, і Бог-Надія. Тож стояла ти на чатах коло віттаря нашого національного храму й не впускала туди злого духу виродження, злого духу скверного, злого духу ганьби. І висвячувала душі козацького роду. І множила край веселий святоруський і люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душі Божим сяйвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Божого знамення.

Мово моя! Дзвонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі. Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. Тож зцілювала ти втомлених духом, надавала силу, здоров'я, довгий вік, навіть безсмертя тим, що пили ТЕБЕ. І невмирущими ставали ті, що молилися на дароване тобою Слово.

(К. Мотрич)

3. Самостійна робота.

- Прочитайте речення. Чи становлять вони зв'язне висловлювання? Яке слово в цих реченнях є ключовим? З'ясуйте стилеві ознаки й жанрову належність синтаксичних конструкцій.

Слово старше за гроші. Хто мовчить, той двох навчить. І від солодких слів буває гірко. Не говори, що знаєш, але знай, що

говориш. Слово до слова — зложиться мова. На слові зірвався — увесь світ дізнався. Де багато слів, там мало мудрості. Слово без діла нічого не варте

(Нар. творч.)

Додаткове завдання

— Виберіть вислів, який найбільше сподобався. Складіть невеликий діалог дискусійного характеру, розкриваючи зміст вислову з урахуванням адресата, ситуації мовлення, комунікативного завдання.

(Робота здійснюється в парах.)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКІВ

Творчий диктант.

- Доповніть речення таким чином, щоб утворився текст. Доберіть до нього заголовок, який виражав би тему висловлювання.

Рідною мовою належить вважати мову...

Українська мова повинна бути рідною для кожного,...

Знати, берегти і примножувати багатства мови — ...

Людина, ..., віддаляє себе від культурно-історичного досвіду і досягнень свого народу, його культурно-духовних надбань. Для неї вмовкає українська пісня, душа, легенда, перед нею зачиняються двері...

Не будучи носієм цих надбань, такий «українець»...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал: [1] § 30–33; [2] § 29–33.
2. Виконати вправу: [1] 331; [2] 367.

УРОК № 68

Тема.	<i>Тематична контрольна робота. «Лінгвістика тексту. Складне синтаксичне ціле». Читання мовчки*.</i>
Мета:	з'ясувати ступінь засвоєння учнями знань і сформованості вмінь та навичок з вивченої теми; перевірити рівень оволодіння вмінням швидко, сві-

* Учитель також може використати видання: Жовтобрюх В. Ф. Українська мова. 9 клас. Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

домо читати, відтворюючи з пам'яті прочитане, оперувати словами з тексту; розвивати вміння лаконічно висловлювати думки; виховувати спостережливість, уважне ставлення до слова.

Обладнання: контрольні завдання за варіантами, текст для контрольного читання мовчки і тестові завдання до нього.

ХІД УРОКУ

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Виконання тематичної контрольної роботи.

I варіант

1) Відредагуйте і запишіть текст.

Київ зазнав повітряної атаки в перші ж години гітлерівської агресії. У перші дні фашистської окупації Києва загинув у вибухах і пожежах Хрещатик з прилеглими вулицями, підірваний шпигунами. А згодом шпигуни підірвали у Києві пам'ятник світового значення — Успенський собор Києво-Печерської лаври. Тепер цей собор відбудували. Вже восени 1943 року, тікаючи з Києва під ударами радянських військ, гітлерівці спалили університет, багато житлових і громадських будівель. За час окупації гітлерівці знищили в Бабиному яру, в концентраційних таборах у Дарниці, на Сирці, в інших містах Києва понад 200 тисяч військовополонених та мирних громадян, а 100 тисяч киян вивезли до Німеччини. Гітлерівці розстріляли також гравців київського «Динамо».

2) Виконайте лінгвістичний аналіз тексту.

(Див. уроки № 66–67.)

Євфросина

Тут гостей чекала Ігорєва дружина, Євфросина, гарна донька галицького князя Ярослава. Одягнена була в домашнє вбрання, у вишивану сорочку з широкими рукавами, в довгий киптар без рукавів, підбитий білими горностаями. І в спідницю, перетикану золотими нитками. На ногах мала зелені гостроносі чобітки, на голові золотий діадемок, прибраний жемчугом та ізмарагдами, весільний дарунок від батька, який вона залюбки носила. Була це

єдина оздоба княгині. Бо й на що тих оздоб, коли її великі чорні очі горіли куди краще від найдорожчого каменя-самоцвіта, а цвіла вона — як та пишна рожа.

(За Б. Лепким)

3) Складіть ССЦ на тему «Мово рідна, слово рідне...» за одним із наведених початків:

А Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі, я почув зворушливу легенду. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині, а довкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники, вишиті її сухими, живлавими руками. (За С. Носанем)

Б Кожне слово мусить нести на собі якнайповніше смислове й емоційне навантаження, без якого руйнується зміст. Ще старогрецький мудрець сказав: «Відомо, що і слово, коли воно багатозначне, виразне, спроможне не гірше за скульптора чи художника відбити свій предмет...» (П. Панч)

II варіант

1) Відредагуйте текст і запишіть.

Україна — це наша рідна країна, це земля, де ми народились, де ми живемо. Для всіх, хто живе в Україні, вона — Батьківщина-мати. Її серце — древня та славна столиця — могутній Київ. Серед пам'ятників старовини — Золоті ворота, Софійський собор, Печерська лавра, пам'ятник князю Володимиру та інші. Чільне місце серед них посідають Золоті ворота. Ці ворота мали оборонне значення і були символом незалежності й могутності Київської Русі. Золоті ворота були могутньою фортифікаційною спорудою, яку не зміг взяти штурмом ніхто. Не подужавши їх розбити таранами, татари зруйнували їх тоді, коли у 1230 році захопили Київ. Проте і в напівзруйнованому вигляді вони служили в'їздом до центральної частини міста до середини XVIII століття.

2) Виконайте лінгвістичний аналіз тексту.

Лисавета Гулевичівна

І вона, Лисавета, висока, схудла, почорніла, стояла, заломивши попечені руки, з обсмаленим вузлом волосся на голові. Без хустини, яку десь загубила; стояла біля купи врятованих нею книг і невидючим поглядом озирала вогненне коло, дивилась, як могутні язики полум'я злітали високо вгору, немов погрожуючи підпалити саме небо...

На неї посипались вогненні шмаття. Затріщало волосся на голові.

Тепер їй змащували опіки, про неї піклувалися, ледь вгадуючи в цій почорнілій, виснаженій за добу, розтріпаній жінці поважну багатійку Києва Єлизавету Гулевичівну.

Тепер їй усе байдуже. Освічена жінка, вона розуміла, які не-оціненні історичні скарби горять на очах.

(За С. Плачиндою)

3) Складіть ССЦ на тему «Мово рідна, слово рідне...» за однією з кінцівок:

- А Не може бути суверенною держава без державної мови!
- Б Любов до своєї країни починається з любові до мови.

2. Проведення контрольного читання мовчки.

1) Читання учнями тексту.

Календар у житті людини

Практично всі релігії зберегли спогади про золотий вік, коли на Землі і на Небі панувала гармонія. У році було рівно 360 днів. Вони групувалися в 12 сонячних місяців по 30 днів в кожному і в 12 місячних — по 30 ночей в кожному. Усі космічні механізми були налаштовані з ідеальною точністю, і події завжди відбувалися у визначений час.

Але одного разу, як розповідає легенда, Земля не послухалася Небесного володаря, і розгніване Сонце прокляло всі 360 днів року, щоб непокірна Земля стала безплідною.

Гіркі сльози Землі хлинули проливним дощем, і на них відгукнулася Мудрість. Вона виграла у Місяця цілих 5 днів і присвятила їх Сонцю — не стане ж воно проклинати присвячені собі дні! З тих часів Землі повернулася родючість, але сонячний рік триває в середньому 365 днів, а місячний — лише 355. Через це у світі почалася плутанина.

Красива легенда має конкретну наукову основу. Колись орбіти планет були ідеально круглими. Коло, як відомо, без залишку ділиться на 360 градусів — взагалі, все гармонійно. Але орбіти планет змінили форму кола на еліпс, який ні на що рівно не ділиться.

Початкова гармонія Золотого віку у світі із фізичними параметрами, що змінилися, уже неможлива. Але здатна відтворити її хоча б у календарі — якщо покладе в її основу давні сакральні числа, котрі відображали сутність космічних законів у часі, коли планети ще не зійшли зі своїх орбіт.

Багатовікова історія людської культури нерозривно пов'язана з календарем, потреба в якому виникла за давнини, коли

людина ще не мала писемності. Спочатку відлік часу був примітивним, та з розвитком культури, зі зростанням практичних потреб людей календарі удосконалювалися, з'являлися такі поняття, як рік, місяць, тиждень. Календар дає змогу регулювати і планувати якимось чином господарську діяльність, що особливо потрібно землеробським народам, до яких і належать віддавна українці.

Слово «календар» походить від латинського слова «calendae» — календи, назви першого дня кожного місяця в Стародавньому Римі. Це система лічення великих проміжків часу. Потреба в календарі виникла з початком господарської діяльності людини і пов'язаною з цим необхідністю передбачувати настання періодичних явищ природи. Існує велике різноманіття календарних форм, уже всі вони можуть бути поділені на три групи: сонячні календарі, у яких основною одиницею є рік; місячні календарі, де основною одиницею є місяць — проміжок часу між двома однаковими фазами місяця; місячно-сонячні календарі, у яких поєднано особливості календарів двох попередніх груп. Сучасним міжнародним календарем є сонячний. Тривалість року в сонячному календарі відповідає циклові явищ природи, які пов'язані зі зміною пір року і є наслідком руху Землі навколо Сонця.

У всіх народів з прадавніх часів календар вважався священним, адже він був пов'язаний з космосом: небом, сонцем, місяцем, зірками. Потреба вимірювати час виникла багато тисячоліть тому. Критеріями виміру часу служили небесні світила, які, за легендами, були дані людям саме для цього. Періодичність появи місяця і сонця складає добу (день і ніч). Зміна фаз місяця відбувається за 28 днів (астрономічний місяць 29,53 доби). Зміна пір року (зима, весна, літо, осінь) становить рік.

Цілком вірогідно, що в далекому минулому кожне плем'я мало свій календар. А відлік часу (початок тієї чи іншої ери) починали найчастіше від якоїсь реальної події: потопу, землетрусу, війни, побудови міста, приходу до влади якогось правителя, початку Олімпійських ігор (у греків) тощо. Так, у Візантії й Римі час рахували від заснування Риму, а коли в 234 р. н. е. імператором був проголошений Діоклетіан, хронологія почала вестися в «роках Діоклетіана». Це був 10-місячний рік, який не відповідав астрономічному річному циклові, бо весняні свята щороку пересувалися: свято жнив поступово перемістилося з літа на зиму, а свято Бога Родючості — з осені на весну. Тому виникла проблема в упорядкуванні календаря.

Цікаву реформу календаря запропонував учений монах, скіф за походженням, Діонісій Малий. Він провів розрахунки для

встановлення християнського свята Паски на багато років вперед. Підрахувавши, що 532 роки тому було затемнення Сонця, яке збігалось з весняним рівноденням, він зробив висновок, що саме в цей час воскрес Ісус Христос. Знаючи за легендами, скільки років було Ісусу, Діонісій установив рік його народження. Хоча сама дата Різдва Христового була досить умовною, проте число 532 впливало з наукових спостережень: воно є добутком від множення 28 на 19. А ці числа не випадкові: через кожні 28 років числа місяців випадають на ті ж самі дні тижня. Це так зване «Коло Сонця». Через кожні 19 років повторюються всі фази місяця — вони випадають на ті ж самі числа місяця. Це називається «Колом Місяця».

Слід зауважити, що Діонісій Малий не сподівався на таке довге життя свого календаря. Він створив його тільки для розрахунку Пасхалії. Напевно, про календар скіфа-мудреця забули б назавжди, якби у VIII ст. на нього не натрапив один з англійських монахів, який вирішив відновити літочислення від Різдва Христового.

Вчені визначили, що тривалість одного року вимірюється рухами Землі навколо Сонця по еліпсоїдній орбіті і складає 365 днів. Але ця цифра є умовною. Астрономи назвали більш точну цифру: 365 днів 5 годин 48 хвилин 46,8 секунди. У Стародавньому Римі округлили до 6 годин. І до кожного четвертого року додавали ще один день — 366-й, який називали високосним. У Римі було два дні 26 лютого. Таку реформу календаря у 45 році до н. е. провів Юлій Цезар разом з єгипетським математиком Созигеном Александрійським. Тоді було закріплено традицію зустрічі Нового року 1 січня. Цей календар було названо Юліанським. Пізніше в народі він дістав просту назву — «старий» стиль.

Прогресивний для свого часу, новий календар все-таки відставав від астрономічного. Через 128 років набігав 1 день. Це уже за Середньовіччя помітили вчені. У 1567 році за ініціативою Папи Римського Григорія XIII було зібрано велику групу вчених — комісію календарної системи. Вчені встановили, що юліанський календар відстав від астрономічного на 10 днів. Таким чином, починаючи з 1582 року, Різдво, Новий рік та інші свята відзначали на 10 днів раніше. Ця реформа календаря дістала назву Григоріанського календаря, або «нового» стилю.

На українських землях з православною вірою утвердився вересневий початок Нового року. Всупереч церковній традиції виступив московський цар Петро I. 1699 рік був останнім роком святкування Нового року на державному рівні восени. Петро I 15 грудня 1699 року оголосив, що днем відзначання Нового року

слід вважати 1 січня. Саме це свято спостерігав Петро I у Німеччині, і воно йому сподобалось. Тому він своєю власною рукою підписав Указ про святкування Нового року і в Російській імперії. Старе літочислення — 7208 рік від «створення світу» Петро замінив на нове — 1700 рік від «Різдва Христового», за яким уже близько 800 років жила католицька Західна Європа.

З 1918 року наш народ почав відзначати два Нових роки: 1 січня — Новий рік, 14 січня — старий Новий рік.

Сьогодні «григоріанським» календарем користуються майже всі країни світу незалежно від віросповідання. Країни з православним обрядом користуються числами григоріанського календаря, а святкують за юліанським стилем.

(За І. Козачок)

2) Виконання учнями тестових завдань.

1. Золотий вік — це ...

- А Час, коли у Клондайку знайшли золото;
- Б час, коли навчилися плавити золото;
- В ХХ століття;

✓ Г час, коли на Землі і на Небі панувала гармонія.

2. На гіркі сльози Землі відгукнулася...

- А Гармонія;
- ✓ Б Мудрість;
- В Людина;
- Г Наука.

3. Чому неможливою стала початкова гармонія Золотого віку?

- А Люди занадто втрутилися у природу;
- Б науковці розвінчали теорії стародавніх астрономів;
- ✓ В орбіти планет змінили форму кола на еліпс, тобто змінилися фізичні параметри;
- Г у зв'язку з бурхливим розвитком науки і техніки.

4. Слово «календар» походить від слова «calendae», що означає...

- ✓ А назву першого дня кожного місяця в Стародавньому Римі;
- Б назву першого дня кожного місяця в Стародавній Греції;
- В літочислення;
- Г час.

5. Сучасним міжнародним календарем є...

- ✓ А сонячний;
- Б місячний;

- В місячно-сонячний;
Г сільськогосподарський.
6. Критеріями виміру часу у давнину служили...
- А зміни пір року;
Б землеробський цикл;
✓ В небесні світила;
Г місячні календарі.
7. Яку реформу календаря запропонував Діонісій Малий?
- А Відзначати Новий рік 1 січня;
Б відзначати Новий рік 1 березня;
В відзначив, що рік становить 365 днів;
✓ Г провів розрахунки для встановлення Великодня, установив рік народження Ісуса Христа.
8. Якою є тривалість одного року?
- А 365 днів;
✓ Б 365 днів 5 годин 48 хвилин 46,8 секунд;
В 366 днів;
Г 365 днів 6 годин.
9. Який календар було в народі названо «старий стиль»?
- А Діаклетіанський;
Б Вікторіанський;
В Григоріанський;
✓ Г Юліанський.
10. На українських землях з православною вірою початок Нового року утвердився...
- А у березні;
✓ Б у вересні;
В 1 січня;
Г 14 січня.
11. Визначте тему та основну думку тексту.
12. Як сьогодні співіснують Григоріанський та Юліанський календарі?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати діалог на одну з тем: «Що означає мати смак», «Чому мені подобаються не всі шкільні предмети», «Моя мрія».

ПОВТОРЕННЯ. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

УРОК № 69

Тема.	Слово як предмет вивчення.
Мета:	повторити відомості про слово; удосконалити вміння аналізувати вивчені в шкільному курсі мовні поняття і правила, виділяти в них подібне та відмінне; розвивати навички самоконтролю; виховувати любов до мови, бережне ставлення до рідного слова.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, схема «Слово».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Групова робота.

- З'ясуйте та поясніть лексичне значення поняття «слово».

I група — словникова стаття.

II група — інформаційне гроно.

III група — лінгвістичний твір-казка.

IV група — сенкан.

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

IV. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Пояснення вчителя з використанням схеми «Слово».

Слово — основна, базова одиниця мови; звук або комплекс звуків, що має певне значення і вживається в мовленні як самостійне ціле. (Див. схему на с. 215)

2. Робота в групах.

- Проаналізуйте слова *гуманізм, толерантний, людяно* з точки зору:

I група — морфології;

IV група — морфеміки;

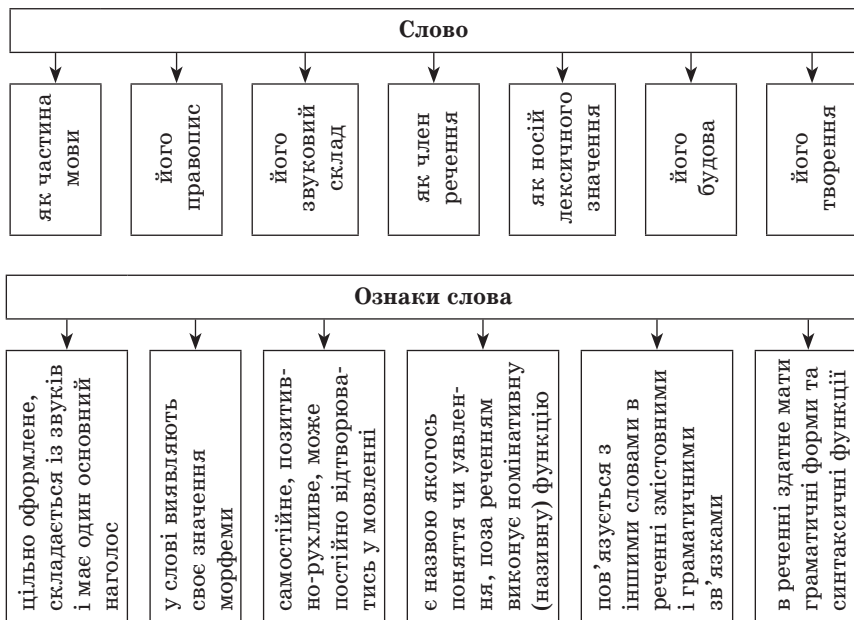
II група — лексикології;

V група — фонетики;

III група — словотвору;

VI група — орфографії.

Слово як об'єкт вивчення

3. Вправи на повторення.

1) Спишіть, вставляючи необхідні літери

Рум'яна ос..нь сх..лить віти, оріхи *жж..вкнуть* на ліщ..ні. А поки — ч..рв..нь йде пр..вітний по всіх дорогах Батьк..вщ..ни. (*М. Стельмах*) Всім серцем і піснею щ..ро я К..ів люблю з...л..тий. (*В. Сосюра*) Д..рева в саду х..тає віт..р, ж..втий лист л..тить до ніг м..ні. (*В. Сосюра*) Снопи у ш..рокому полі, як зол..та злитки л..жать. (*А. Малишко*) В..соке небо над тобою гуде од вітру, мов блак..тний дзвін. Ч..рний дощ п..ріщив у ш..бки. П..р..коч..вуючи в ущ..линах між г..рами, особливо вночі, ми щоразу зр..вались у як..сь пр..рви. В..ч..рній туман зас..вів над пот..ком, сутінки густішали по ущ..линах. (*З тв. О. Гончара*) З ш..вковиць падають г..лок л..пкі пл..ди, немов м..двяний дощ, солодкий і з..рністий (*М. Бажан*) Д..роги прост..лялись, і морщ..лися пагорби с..рдито. (*Р. Братунь*) На т..ку с..р..д простору хліб лопатили ж..нки: так ним бризкали угору, мов ск..дали на хмарки. (*М. Масло*) В..ш..ває осінь на канві з..леній золоті квітки. Квітки ож..вають, і з д..рев спадають ж..вті наг..дки. (*О. Олесь*) Щ..дра на *різноманітні* вітаміни ш..пш..на звичайна *заслужила* в..знання медиків.

2) Робота в групах.

I і II групи — Зробити морфемний та словотвірний аналіз виділених у попередній вправі слів.

III і IV групи — Виконати фонетичний та морфологічний розбір слів *червень, медвяний, бризкали*.

V і VI групи — Пояснити лексичне значення слів *ущелина, канва, привітний*; увести ці слова до самостійно складених речень.

3) Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання складних іменників.

Понад (пів)століття Максим Рильський чарував нас своїми дивними піснями. (*В. Вільний*) Пахучий пил невпинно осіда, фарбує все у матові (пів)тони. (*М. Рильський*) Дитячим щебетом починається ранок на одному з мальовничих (пів)островів. (*О. Гончар*) Дуб старий над тихим перехрестям (путь)дорогу одкривав весні. (*В. Бичко*) Осінь барвиста, мов пір'я (жар)птиці. (*Л. Дмитерко*) І біжить (гори)цвіт берегами до хат, ніби висипав хто з сита жовтих курчат. (*М. Масло*). (Думки)гадки, мов птахи нічні, налетіли, тяжкі та суворі. (*Леся Українка*) Через (пів)години дощ перестав. (*І. Нечуй-Левицький*) (Пів)яблука хлопчик з'їв сам, а решту віддав молодшому братикові. Вітер в гаї нагинає лозу і тополю, лама дуба, котить полем (перекоти)поле. (*Т. Шевченко*) Єсть люди на світі — (сріблом)злотом сяють. (*Т. Шевченко*) Хома Бубир перший прочитав, скільки заробили колгоспники на свої (трудо)дні зерна, овочів та меду. (*О. Донченко*) Де нема води, нема вологи, там змучена від спеки, без рослинності земля, там пустелі і (напів)пустелі. Над (Нью)Йорком зійшов молодик і повис на шпилі (хмаро)чоса. (*Л. Дмитерко*)

4) Від узятих в дужки чоловічих імен утворіть імена по батькові і запишіть їх попарно з власними іменами.

Ганна (Макар), Марія (Павло), Тетяна (Сергій), Надія (Костянтин), Алла (Василь), Олена (Максим), Лідія (Георгій), Катерина (Лука), Лариса (Корній), Людмила (Яків).

Іван (Микола), Олександр (Кузьма), Михайло (Тимофій), Андрій (Дорофій), Петро (Юрій), Володимир (Олекса), Гнат (Кирило), Василь (Онуфрій), Микола (Степан), Всеволод (Ілля).

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Опитування-інтерв'ю.

(Використовується інтерактивний метод «Мікрофон».)

- Закінчіть речення.

«На уроці мені найбільше сподобалося...»

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати картку-опитувальник для однокласників із розділу «Синтаксис».

УРОК № 70

Тема.	Мовні аспекти вивчення речення.
Мета:	узагальнити і систематизувати знання учнів про речення, удосконалювати вміння аналізу, систематизації вивчених мовних понять і правил, здійснювати самоконтроль; розвивати логічне та образне мислення, виховувати бережне ставлення до природи.
Обладнання:	підручник, дидактичний матеріал, текст для редагування.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Бесіда.

- Що таке речення?
- Які бувають речення за метою висловлювання, інтонацією, будовою?
- Чим можуть ускладнюватися прості речення?

II. ОГолошення теми й мети уроку

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Практична робота.

- 1) Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і розкриваючи дужки. Поставте, де треба, коми і тире.

Вивче..я рідної мови це в..лика справа. Найвищі досягне..я людської думки найглибші зна..я і найпалкіші почу..я залишат..ся невідомими для людей якщо вони не будуть ясно і точно оформле..і в словах. Усі блага і радощі ж..ття створюют..ся прац..ю. Без праці (не)можна жити. Народ вчить хто (не)працює, той (не)їсть. Назавжди запам..тай цю заповідь. (Не)роба дармоїд це трутень що пож..рає мед прац..витих бджіл. (На)вчання твоя перша праця. Йдучи до школи ти йдеш (на)роботу. (В. Сухомлинський)

2) Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові.

Воля затримав Фелікса, і вони уважно прислухались. Навкруги було зовсім тихо. Фель сказав Воля, благально подивившись на Фелікса, давай візьмемо її до себе. Фелікс сам був не від того, але мусив перше зважити. Кричатиме одповів Волі, з нею ніде не сховаєшся, ба, як верещить. Я її заспокою сказав Воля і підійшов до дівчинки. Та, побачивши хлопців, замовкла. Ходімо сказав Фелікс мама твоя спати лягла! (Ю. Яновський) Ти не турбуйся говорю я мамі. Моя ти рідна, в мене добре все. (Р. Гамзатов) Але що се? Тихо й смутно забринів старечий голос Ти прийшла, кохана доню? Сядь, спочинь, моя дитино... Он наша Генуя панок старенький показує мені удалину. Ось я йду обізвався зима. Осінь шарпнула шати кривавії, аж до ніг їй упали розсипавшись, непокрита, нічим не захищена, застогнала Іди, бо вже час... (Леся Українка) Не кидайсь хлібом, він святий! в суворості ласкавій, бувало, каже дід старий малечі кучерявій. Вологи, вологи! в огні шепочуть прив'ялі діброви. (М. Рильський)

3) Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Спишіть, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви та розділові знаки.

(В, у) природі бувають напрочуд красиві явища. (Не)вимовно красиві! І (не)кожному на віку щастить бачити отакий як сьогодні кр..шталевий ліс. Все д..рева куці навіть зів'яла папороть поміж ними засвітилося (в, у) синяві ранку взялося блиском і притаїлось ч..каючи сонця.

Ось бризнуло й сонце... Десь високо на греб..ні гір на самих в..рщечках закипають золоті краплини. Здаєт..ся там (от)от почне перел..ватися через край розтопл..на лава. І раптом вона ніби зруйнувавши всі перешкоди ринула вниз пойнялася райдужними хвилями і заграла переливами чарівних барв. (За Я. Башем)

Додаткове завдання

— Виконайте повний синтаксичний розбір останнього речення.

2. Робота з текстом.

- Прочитайте фрагмент оповідання В. Земляка «Лелечий суд», в який введено зайві речення, а деякі слова написано неправильно. У процесі читання виправте помилки. У кожному реченні виділіть голосом опорні слова. Яке їх смислове навантаження?

Якось восени я йшов полем і побачив: на великому лузі зібралось багато лелек. Вони утворили коло, а в колі тім з опущеною

головою стояв один, красень, і слухав стрекотливу, тривожну мову своїх побратимів. Осінь — це пора року. Завмирають земля, природа. Коло то звужувалося, то знову розширювалося, одні поступалися місцем іншим. Сонце випромінювало тепло. Була саме пора відльоту лелек, і вони, певно, так я думав, зібралися на цей луг із навколишніх сіл і гаїв, щоб звідси разом вирушити в далеку путь. Спочатку я гадав, що в центрі стоїть їх ватаг, але не вдовзі відкинув цей здогад. По якомусь не вловимому знаку всі лелеки піднялися, а він залишитися, він навіть побоявся підвести голову. Вони зробили над ним прощальне коло і полетіли... Його покинули, йому заборонили летіти з ними і він залишився в самоті... (За В. Земляком)

Додаткові завдання

— Відредагуйте текст і запишіть, давши йому заголовок за основною думкою. Вкажіть, які речення пов'язані між собою паралельним зв'язком, які — ланцюжковим? Відповідь обґрунтуйте правилом.

— Продовжіть тему власним роздумом про те, чому лелеки не взяли з собою птаха. Після цього звірте створений роздум із текстом оповідання.

— Виконайте повний синтаксичний розбір одного складного речення (на вибір).

3. Робота з підручником.

(Учитель пропонує учням: [1] опрацювати теоретичний матеріал, с. 176; виконати вправу: [1] 344, [2] 379.)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Творче завдання учням.

- Складіть кросворд, шараду або ребус.

I група — «Текст».

II група — «Звертання».

III група — «Відокремлені члени речення».

IV група — «Вставні слова».

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська мова. 5—12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук та ін.— К.: ВТФ «Перун», 2005.
2. *Бондаренко О. А.* Українська мова. На допомогу вступникам вузів.— К.: «Вища школа», 1974.— 216 с.
3. *Горпинич В. О., Горяний В. Д.* Українська мова: Підручник: у двох частинах.— К.: Вища школа, 1993.
4. *Жовтобрюх В. Ф.* Зовнішнє оцінювання (підготовка). Українська мова: Тренувальні завдання.— Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007.
5. *Жовтобрюх В. Ф.* Українська мова. 9 клас: Комплексний зошит для контролю знань (для шкіл з українською мовою навчання).— Х.: Вид-во «Ранок», 2009.
6. *Забейворота І. М.* Уроки розвитку зв'язного мовлення. 7—9 класи.— Х.: Видав. група «Основа», 2008.— 152 с.
7. *Заболотний О. В., Заболотний В. В.* Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Генеза, 2009. — 240 с.
8. *Мацько Л. Л., Сидоренко О. М.* Українська мова: Збірник диктантів (для учнів середніх шкіл усіх типів) / 2-ге вид.— К.: Либідь, 1996.— 240 с.
9. Нестандартні уроки з української мови та літератури. Випуск 1. / Упоряд. К. Ю. Голобородько.— Х.: Видав. група «Основа», 2006.— 304 с.
10. *Олійник О. Б.* Українська мова: Підручник для 8—9 кл. середньої школи.— К.: Альфа, 1997.— 432 с.
11. Освітні технології: Навч.-метод. посібник / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко та ін. / За заг. ред. О. М. Пехоти.— К.: АСК, 2001.— 256 с.
12. *Пентиліук М. І., Гайдаєнко І. В., Ляшкевич А. І., Омельчук С. А.* Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. укр. мовою. — К.: Освіта, 2009. — 336 с.
13. *Пономарів О. Д.* Сучасна українська мова.— К.: Либідь, 1987.
14. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / Автори-укладачі Н. П. Наволокова, В. М. Андреева.— Х.: Видав. група «Основа», 2008.— 117 с.
15. *Русанівський В. М., Пилинський М. М., Єрмоленко С. Я.,* Українська мова: Посібник для 10—11 кл.— 6-те вид.— К.: Освіта, 1992.— 255 с.
16. *Скуратівський Л. В.* Пізнавальні завдання з української мови: Посібник для вчителя.— К.: Радянська школа.— 1987.— 143 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Зб. вправ: Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона.— К.: Вища школа, 1995.— 284 с.
18. Сучасний український орфографічний словник / Укладач В. Ф. Жовтобрюх.— Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006.
19. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник / За ред. О. Г. Пометун.— К.: АСК, 2004.— 192 с.
20. Українська мова: Практикум / О. М. Пазяк, О. А. Сербенська — К.: Либідь, 1990.— 244 с.
21. Український правопис / 4-те вид., випр. й доп.— К.: Наук. думка, 1994.
22. *Чукіна В. Ф.* Граматика української мови в таблицях і схемах.— К.: Логос, 1998.— 140 с.
23. *Ющук І. П.* Практикум з правопису української мови.— К.: Освіта, 1994.— 253 с.

ДОДАТОК

ЗАХОДИ ПРЕДМЕТНОГО ТИЖНЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ*

---

* Друкується за виданням: Тюріна Т. М. Тиждень української мови та літератури у школі. 5–12 класи. — Х.: Вид-во «Ранок», 2008.

ІНТЕГРОВАНІЙ УРОК

(УКРАЇНСЬКА МОВА/РОСІЙСЬКА МОВА)

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Мета: повторити та узагальнити знання, отримані на уроках української та російської мов, наголосити на відмінностях у фонетиці та лексико-граматичній структурі обох мов; навчити бачити помилки в усному і писемному мовленні та виправляти їх, працювати над попередженням таких помилок; розвивати вміння зіставляти, порівнювати, робити висновки, вдосконалювати усне мовлення; виховати любов до рідної мови, повагу до інших мов, потребу пізнавати нове, культуру мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель української мови. Доброго дня, дорогі діти!

Учитель російської мови. Здравствуйте, ребята. Садитесь.

Учитель української мови. Українська мова належить до багатих і розвинених мов. Павло Тичина назвав її «співучою і барвистою», Максим Рильський — «чистішою від сльози». А Олесь Гончар писав: «Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців — скількома епітетами супроводяться визначення української мови».

Учитель російської мови. А Николай Гоголь говорив о русском языке, что «в нем тоны и оттенки, все переходы звуков от самых твердых до самых нежных и мягких; он беспределен и может, живой, как жизнь, обогащаться ежеминутно».

У двері хтось стукає. Заходить учень з іншого класу.

Учень. Вибачте, Тетяна Миколаївна і Євгенія Валеріївна! Я хочу зробити об'яву.

Одинадцятого квітня в нашому інституті відбудеться конкурс «Самий кращий читець». Бажаючі прийняти участь у цьому міроприємстві повинні на протязі неділі написати заявку на участь у конкурсі. Спішіть! Любий учень може стати самим кращим!

Учень виходить.

Учитель української мови. Мовлення людини — це її духовний, інтелектуальний портрет. Чи можна стверджувати, що мовлення, яке ви щойно почули, притаманне духовно багатій та ерудованій людині?

Учні висловлюють свої думки.

Учитель російської мови. Ошибки, допущенные учеником, вызваны неумением различать лексические и грамматические средства украинского и русского языков, необоснованным перенесением особенностей одного языка на другой. Поэтому на сегодняшнем уроке мы будем говорить о том, чем отличаются украинский и русский языки на разных речевых уровнях, исправляя и предупреждая ошибки.

Учитель української мови. Саме про з'ясування особливостей української мови в порівнянні її з російською писав у праці «Рідна мова в українській школі» відомий учений-мовознавець Іван Огієнко.

Записи ми будемо робити в зошитах з української мови.

II. Основний зміст роботи

Учитель української мови. Запишіть у зошити тему уроку. А тепер візьміть аркуші, які лежать на партах (*аркуші розкладають до початку уроку*). На них записане

щойно почуте вами повідомлення учня. Проте, якщо ви помітили, учень припустився орфоепічної помилки в усному мовленні.

Давайте пригадаємо, що таке орфоепія.

Учні відповідають.

Яке ж слово неправильно наголошувалося?

Учні відповідають, що орфоепічна помилка була допущена у слові «одинадцятого».

А зараз послухаймо лінгвістичне повідомлення на тему: «Орфоепічні норми української літературної мови. Літературний наголос».

Спробуймо дати відповіді на такі запитання:

1. Скільки значень має термін «орфоепія»?
2. Які чинники впливають на порушення літературної вимови?
3. Як називається наука про наголос?

Учень (*приблизний текст повідомлення*). Однією з найважливіших ознак української літературної мови є орфоепічна унормованість, тобто наявність цілої системи правил вимови, наголошування та інтонування.

Українська літературна вимова склалася на базі говірок середньої Наддніпрянщини, зокрема полтавсько-київського діалекту.

Правила орфоепії склалися завдяки діяльності українських письменників, культурних та громадських діячів, науковців уже в другій половині XIX століття і підтримуються носіями літературної мови в наш час.

Знання орфоепічних норм та їх дотримання є одним із суттєвих показників загальної культури людини.

Отже, *орфоепія* — це сукупність правил вимови, наголошування та інтонації, а також — розділ мовознавчої науки, що вивчає і систематизує норми літературної вимови.

Щоб добре засвоїти правила літературної вимови, слід усвідомлювати, які причини призводять до їх порушення, чого треба уникати в своїй вимові.

Порушення норм української літературної вимови відбуваються здебільшого під впливом таких чинників:

1. Вплив певної місцевої говірки. Так, на Слобожанщині нерідко можна почути м'який звук [р'] на місці нормативного твердого [чотир'ма], [буквар'].
2. Вплив іншої мови, з якою українська перебуває в безпосередньому контакті. Зокрема, це стосується впливу російської мови. Дуже поширеним, наприклад, є так зване «акання», тобто вимова [а] на місці [о] в ненаголошеному складі. Говоримо [галава] замість [голова], [папрасити] замість [попросити]. Також під впливом російської мови часто доводиться чути м'яку вимову звука [ч]: [ч'асто], [ч'істий], [ч'есний].

Практичну допомогу в засвоєнні норм орфоєпії може надати орфоепічний словник.

Слід також відзначити, що в процесі мовлення склади в словах вимовляються неоднаково, один з них виділяється у вимові. Таке фонетичне виділення одного зі складів називається словесним наголосом, або *акцентом*. Звідси назва науки про наголос — *акцентологія*.

Правильне, нормативне наголошування слів є необхідною ознакою високої культури мовлення, а отже, і високої загальної культури мовця. Прикро буває чути наголошування такого типу: український замість український, нівий замість новій, бюлетень замість бюлетень.

Правила наголошення слів відображені в різноманітних словниках, якими необхідно користуватися, вдосконалюючи своє усне мовлення.

Учні відповідають на запитання, які записані на дошці.

Учитель російської мови. Правильность ударения — один из признаков культуры речи. Существует множество похожих слов, которые отличаются ударением в украинском и русском языках. Попробуем проверить ваши знания при помощи «немого» диктанта.

Мы по очереди будем демонстрировать карточки. А ваше задание — записать слова по-украински и по-русски, поставив ударение.

Вчителі демонструють картки з такими предметами, цифрами чи поширеними визначеннями тих чи інших понять: сантиметр, олень, верба, кропива, 11, 14, колесо, нерідний батько (отчим), дитина жіночої статі (дочка),

дієслово, яке вживається на позначення почуття ненависті (ненавидіти), прикметник, що вживається на позначення маленької ваги (легкий), прикметник, який вказує на приналежність Україні (український), іменник, є синонімом до слова «друг» (приятель).

Учителі перевіряють роботи учнів, оцінюють їх.

Учитель російської мови. Іменно слово приятель напам'яло мне строки из романа А. Пушкина «Евгений Онегин»:

Онегин, добрый мой приятель,
Родился на берегах Невы,
Где, может, родились и вы
Или блистали, мой читатель.

Учитель української мови. А ось як відтворив ці рядки у своєму перекладі М. Рильський:

Онегін, приятель, зазначу,
Родивсь на берегах Невы,
Де, може, народились ви
Чи вславилися, мій читачу.

Друга частина складного речення ускладнена звертанням «мій читачу». У якому відмінку стоїть звертання?

Учні відповідають.

Кличний відмінок завжди існував у живій українській мові, а з 1993 року повернувся у новий правопис. Повернімося до повідомлення учня. Виправте граматичну помилку, пов'язану з правилом вживання кличного відмінка.

Учні виправляють.

Ми повинні привчати себе звертатися один до одного в кличному відмінку. Чи завжди це вдається, переконаємося, погравши в лінгвістичний волейбол.

Учитель кидає м'яч учневі, звертаючись до нього у кличному відмінку. Учні по черзі виконують завдання вчителя, передаючи м'яч.

Наталю, привітайся, будь ласка, зі мною.

..., запропонуй спіймати м'яч своїй однокласниці.

..., зроби комплімент дівчині.

..., побажай вчителю удачі.

- ..., запроси однокласника в гості.
- ..., запитай у вчителя, яка його улюблена книга.
- ..., поцікався у однокласниці, як вона провела вихідні дні.
- ..., запропонуй допомогу товаришеві.
- ..., запитай, в якому вузі вирішив продовжити навчання.

Учитель російської мови. Спасибо, Наташа. Ребята, обратите внимание, я назвала имя Наташи в именительном падеже. Дело в том, что в русском языке обращения выражаются существительными в именительном падеже. Но всегда ли так было? Или, может, существовала форма обращения? Послушайте, что об этом узнала ваша одноклассница. Обратите внимание, в каком стиле она делает сообщение. Что характерно для этого стиля речи?

Учениця. Существовала еще одна особая звательная форма, которую иногда называли падежной. Она не выражала отношения к другим словам, а лишь указывала лицо или предмет, к которому обращаются с речью.

Звательную форму мы можем встретить, читая произведения русских классиков. Помните, как обращалась к старику золотая рыбка в сказке А. Пушкина? «Чего тебе надобно, старче?». Не старик или старичок, а именно старче.

В современном русском языке такого падежа не существует, вместо него для выражения обращения употребляется форма именительного падежа.

Учні визначають стиль повідомлення, називають його характерні ознаки.

Учитель української мови. Однією із особливостей наукового стилю мовлення є термінологія, як ви правильно відзначили.

Що означає лінгвістичний термін *омонім*?

Відповіді учнів.

Учитель російської мови. Существует понятие межъязыковые омонимы.

Учитель української мови. Тобто *омоніми міжмовні*.

Учитель російської мови. Это такие слова, которые совпадают в разных языках, хотя имеют совершенно

разное лексическое значение. Например, *луна*. Лексическое значение этого слова в русском языке такое: «небесное тело, спутник Земли». Помните пушкинские строки: «Луна, как бледное пятно, сквозь тучи мрачные желтела».

Учитель української мови. «Луна» українською — це російською «ехо». Згадайте, як писав Т. Шевченко: «Защebetав соловейко — пішла луна гаєм».

Учитель російської мови.

Посмотрите внимательно на текст объявления, прозвучавшего в начале урока. В нем есть слово, которое имеет межъязыковой омоним. Найдите его.

Учні називають слова «неділя» і «неделя», з'ясовують їхнє лексичне значення у різних мовах.

Учитель української мови.

Яку позначку я винесу на поля ваших зошитів, коли побачу там слова «об'ява», «слідуючий», «любий» і чому? Знайдіть інші лексичні помилки.

Проблема чистоти української мови була актуальною у різні часи. Послухайте, будь-ласка, висловлювання і скажіть, про який твір ідеться і хто його автор?

«Це справді філологічна п'еса, в ній багато власне мовознавчої уваги до слова, до емоційних барв та відтінків. Чуйне вухо драматурга сприймало найтонші звукові нюанси слова, і, найбуденніше, воно звучало поезією слова або, навпаки, соковитим ляпасом».

Учні називають п'есу М. Куліша «Мина Мазайло».

Учитель української мови.

Пропонуємо вам подивитися уривок із цієї п'еси і відповісти на запитання.

1. Які слова допомагають запобігти невинуватих повторень, точно передати думку співрозмовникові?
2. Яка мовна проблема, окреслена в цьому уривку, актуальна і сьогодні?

Учні інсценують уривок з п'еси М. Куліша «Мина Мазайло».

Рина та Уля сидять і про щось розмовляють. Заходить Мокій.

Рина (до брата). Ти, здається, знайомився колись. Моя подруга — Уля Розсоха.

Уля (виправляє). Розсохіна.

Рина (з натиском). Розсоха.

Мокій незграбно подає руку.

Рина. На хвильку, Моко. Улі страшенно вподобалось українське слово — бразулійний, а я не знаю, що воно означає. Яка його тьма?

Мокій. Бразулійний — темно-синій. (До сестри) Більш нічого? (Взявся йти).

Рина (до Улі). Бразулійний — темно-синій, розумієш, Улю? (До брата.) Уля каже, що воно звучне таке, свіже — Бразулійний. Бразулійний.

Мокій (до Улі Стримано). Ви де чули чи вчитали це слово?

Уля (розгубилася). Я?.. Я не зна... Воно мені просто взяло і сподобалось...

Рина (перехопила). Улі ще одно подобалось слово... «Бринить», ти казала? ... Що таке «бринить», Моко?

Мокій (м'якше). А, «бринить». По-руськомому — «звучить». Та тільки одним словом «звучить» його перекласти не можна. «Бринить» має декілька нюансів, відтінків. По-українськомому кажуть: орел бринить. Це означає — він високо, ледь видко — бринить. Можна сказати — аеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить. Це як випаде, а тоді зверху, в повітрі, ледь примітний такий, бринить. Або кажуть — думка бринить. Це треба так розуміти: тільки-тільки береться, вона ще неясна — бринить. Спів бринить. Це, наприклад, у степу далеко ледве чути пісню... (З гумором) Губа бринить. Так на селі й кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче.

Уля. А знаєш, Рино? Мені справді сподобалось це слово.

Мокій (до Улі). А вас справді цікавить все це? Українська мова і ... взагалі?

Уля. Взагалі страх як цікавить!

Рина. Як стане коло української афіші: читає-читає, думає-думає, чи справжньою мовою написано, чи фальшивою...

Мокій. А знаєте, я сам такий. Побачу ото неправильно написану афішу, вивіску або таблицю — і досади тобі на

цілий день. А які жажливі афіші трапляються, як пере-
кручують українську мову...

Уля. Серйозно?

Мокій. Ах, Улю. Як ще ми погано знаємо українську мову. А яка ж вона поетична, милозвучна, що вже багата... Та ось вам на одне слово «говорити» аж цілих тридцять нюансових: говорити, казати, мовити, балакати, гомоніти, гуторити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетати, жебоніти, верзти, плести, бурмотати, патякати, варнякати, мимрити, цокотіти...

Ах, Улю! Мені вже давно хотілось вам сказати...

Уля (*трепетно*). Що?

Мокій. Улю! Давайте я вас ...українізую!!!

Учні відповідають на питання.

Учитель української мови. Так, без синонімів наша мова не була б такою багатою.

Пропоную вам виконати таке завдання: розташуйте сло-
ва-синоніми за збільшенням ознаки або сили дії.

Учні сприймають завдання на слух.

Летіти, гнати, мчати, бігти; жвавий, швидкий, скорий, прудкий, шпаркий, хуткий; бити, шмагати, сікти, шпарити, лупцювати, періщити, хльостати; розгардіяш, хаос, безладдя, нелад, непорядок; заметіль, сніговиця, хурделиця, хуртовина, завірюха, буран, хуга, віхола.

Учитель російської мови. Ребята, на каком бы языке мы с вами не говорили, нам необходимо следить за его чистотой, соблюдать культуру речи.

Я предлагаю вам сейчас написать небольшой рассказ о нашей школе, придерживаясь норм русского языка. На эту работу вам отводится 5 минут.

Учитель перевіряє завдання.

А сейчас давайте представим, что нас посетила делегация из Японии. Гости понимают только русский язык. Поэтому экскурсовод, в роли которого выступит ваш одноклассник, расскажет о своей школе на русском языке.

Учитель української мови.

Дотримуючись Закону про мови, ми синхронно перекладаємо українською мовою.

Учень-екскурсовод робить паузу після кожного речення. Учні колективно перекладають.

Оцінювання роботи учнів.

III. Підбиття підсумків уроку

Учитель української мови бере зерна пшениці, пересипає з руки в руку.

Учитель української мови. Ці маленькі зернинки — пшениця. Зернинка до зернинки — ось і колосок. Хвилюється колосом пшенична нива, колір якої на прапорі України. А пишний пшеничний коровай на вишитому рушнику символізує гостинність.

Учитель російської мови бере в руку житні зернинки.

Учитель російської мови. Это маленькие зерна ржи. Из них тоже вырастет колос. Колос — это жизнь. Ведь из этих маленьких зернышек выпекают вкусный, питательный ржаной хлеб.

Учитель української мови. Ми перемішаємо зерна. У тлумачному словнику прочитаємо, що така суміш називається суржи́ком. З якою метою ми провели такий експеримент?

Учитель російської мови. К какому выводу мы пришли?

Учні говорять, що ще одне лексичне значення слова суржик — це мовна мішанина, і роблять висновок про його негативну роль. Відповіді учнів свідчать про те, чи досягнута мета уроку.

Учитель російської мови. Смешение языков — это признак низкой культуры. И поэтому нужно стремиться к чистоте, точности, грамотности речи. Ведь, как сказал К. Паустовский, языку мы учимся и должны учиться непрерывно до последнего дня своей жизни.

Учитель української мови. «Плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян!» — закликав нас М. Рильський. Пам'ятайте слова В. Сухомлинського: «Говорити скаліченою мовою — все одно, що грати на не

налаштованій скрипці». Тут доречно згадати рядки із вірша сучасного поета Олеся Лупія «Говоріть».

Обминайте чужинні слова кострубаті,
Що до нашої мови зухвало повзуть.
Говоріть, почувайтеся наче на святі,
І натхненні слова радість вам принесуть.

IV. Домашнє завдання

З української мови — підкреслити на аркушах помилки у тексті повідомлення учня, винести на поля відповідні позначки; записати текст літературною мовою; з російської мови — перекласти текст на російський мову.

КОМБІНОВАНИЙ УРОК ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

«У ПОШУКАХ ЗАПОВІДАНИХ СКАРБІВ» (ЗА ВІРШЕМ А. МАЛИШКА «ВЕЧОРИ, ЯК СИВИ КОТИКИ»)

- Мета:** поглибити знання учнів про віршовану і прозову мову, вивчені художні засоби (порівняння, епітети), дати загальне початкове уявлення про метафору; розвивати інтерес до вивчення поетичних творів; вміння виразно їх читати, аналізувати, знаходити і розрізняти у поезії художні засоби; розширювати лексичний запас учнів; виховувати любов і повагу до рідного слова та культури.
- Обладнання:** підручник, малюнки учнів, карта, кросворди, чисті аркуші паперу, епіграф записаний на дошці над картою, костюм для козака, чорна скринька, картки із запитаннями та завданнями, тексти колискових пісень, «фанти» для гри «Оплески — епітет», творче завдання «Таємничий пароль» для кожного учня, музичне оформлення.

ХІД УРОКУ

Багатство — не у володінні скарбами,
а в умінні ними користуватися.

Наполеон I

I. Мотивація навчальної діяльності школярів.

Учитель (вітається з учнями, показує рукою на глечик, що стоїть на вчительському столі). Діти, звідки цей дивний

гличик, тільки-но вчитель бере гличик до рук, звучить «Козацький марш», з'являється козак.

Хто ви і звідки?

Козак. Добридень, друзі! Я — козак,
Що значить — вартовий, вояк.
Проте в турецькій, бачте, мові
«Козак» тлумачиться не так.
Про нього кажуть — волоцюга,
А ви в мені знайдете друга.
По світу довго я блукав,
Нащадків гідних відшукав,
Щоб передати ті скарби,
Що заповідані в Січі.
Ця карта (*показує на карту*) допоможе всім
Знайти дорогу до скарбів.

II. Оголошення теми й мети уроку.

Учитель. Отже, сьогодні на уроці нам необхідно здійснити подорож і відшукати заповіданий предками скарб. На нашому шляху виникне багато перешкод. І треба буде докласти чимало зусиль, щоб їх подолати. Я думаю, що знання з теорії літератури, вміння виразно читати вірші, аналізувати їх, стануть нам у пригоді.

Як справжні мандрівники-шукачі, ми будемо вести щоденники, куди записуватимемо все, що відбуватиметься з нами дорогою. Давайте відзначимо дату, коли ми вирушаємо в путь.

Учні записують число і тему уроку у робочі зошити з української літератури — «щоденники».

III. Основний зміст роботи

1. Актуалізація знань.

Козак. Перед нами шлях широкий,
Міст хиткий та яр глибокий.
Тільки разом зможем ми,
Друзі, досягти мети.

Учитель. Так, дійсно, подорож складна, і до кінця дістанеться лише той, хто пройде всі випробування. Сьогодні, як і завжди, ми — одна команда. Чи готові ви до подорожі?

Діти відповідають.

Давайте перевіримо, наскільки ви готові. Вдома вам необхідно було підготувати виразне читання поезії А. Малишка «Вечори, як сиві котики». Кожен із вас буде читати по рядку з вірша, намагаючись це зробити якомога краще.

Учні виразно читають вірш А. Малишка «Вечори, як сиві котики».

2. Бесіда.

Козак разом з учителем проводить бесіду з учнями, за кожен правильну відповідь дає фішку.

- 1) Чи сподобався вам вірш? Чим саме?
- 2) Що вам відомо про автора цього вірша?
- 3) Які ще вірші Андрія Малишка ви читали?

Учитель звертає увагу козака на виставку малюнків, які діти підготували до вірша «Вечори, як сиві котики». Учні коментують свої роботи, зачитують рядки, що проілюстрували. Козак відзначає відповіді учнів фішками.

3. Гра «Збудуй міст».

Учитель (*показує на карту*). Перед нами чарівна КРАЇНА СЛІВ з незвичайними мешканцями. Але бурхлива річка не дає нам рухатись вперед. Далі пройде лише той, хто збудує міст. Міст з прислів'їв про слово.

Козак. Так, так. У нас на Січі люблять влучне слово. А які прислів'я знаєте ви?

Учні записують прислів'я на аркушах, називають їх, а вчитель і козак кріплять їх на карту у вигляді мосту. За кожне прислів'я козак дає фішку.

Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш.

Слово — не стріла, а глибше ранить.

Давши слово — держись, не давши — кріпись.

Вода все сполоще, а злого слова — ні.

Слово старше, ніж гроші.

Рана загоїться, але слово — ніколи.

Розумній голові досить два слова.

Слово до слова — зложиться мова.
 Слово — не полова, язик — не помело.
 Не кидай словами, як пес хвостом.
 Козак (показує чорну скриньку).

Що за річ така цікава,
 Загадкова, таємнича?
 Мабуть це не випадково,
 Мабуть, ще одна задача.

4. Робота з картками.

Учитель. Для того, щоб продовжити пошуки, нам необхідно виконати завдання, що містяться у цій чорній скриньці. Прошу найсміливіших вийти і витягти картки.

Учні виходять по одному і, обравши картку, виконують завдання за окремим столом.

Картка № 1

Поясніть, навівши приклади, чим прозова мова відрізняється від віршованої.

Картка № 2

Що таке рима? Відповідь проілюструйте.

Картка № 3

Доведіть, що твір А. Малишка «Вечори, як сиві котики» написаний віршованою мовою.

Доки учні працюють з картками, решта класу грає в «Неслухняні рими». Після закінчення гри озвучуються результати роботи з картками.

5. Гра «Неслухняні рими».

Козак. Щось я, друзі, заморився,
 Як то кажуть, з ніг вже збився.
 Треба трохи відпочить
 Та багаття запалить.

Учитель. А запалимо ми його лише тоді, як ви «приборкаєте» неслухняні рими. (Пропонує учням, скласти вірш, використовуючи подані рими: українська — материнська; звичний — вічний.)

Можливий варіант виконання

Мова

Мова моя українська —
Батьківська, материнська!
Тебе я знаю з пелюшок,
Просту, домашню, звичну.

Ти ніжна, лагідна, мов шовк,
Як небо й сонце — вічна.

6. Виразне читання поезії.

Учитель. Пропоную перевірити стан нашого дорожнього знаряддя, ще раз виразно прочитати вірш (учні читають).

7. Бесіда за питаннями.

- 1) Як Андрій Малишко змальовує у вірші український вечір?
- 2) Як ви думаєте, чому вечір зображено в образі домашнього kota?
- 3) Який художній засіб застосовує поет? (Діти називають порівняння, дають визначення.)
- 4) Які означення можна дібрати до слова кіт? (Діти добирають означення: пухнастий, м'який, теплий, лагідний, ніжний, спокійний, ласкавий.)
- 5) Як називаються слова-означення, які ми дібрали? (Діти називають епітет і дають визначення поняття.)

Козак відзначає відповіді учнів фішками.

Козак. Ми багаття запалили
Й дуже добре відпочили.
А тепер рушаймо далі
За чарівними скарбами.

8. Лірична перерва.

Учитель. Подивіться на карту. Перед нами океан невідомості. Щоб він зник з нашого шляху, нам треба дізнатися про щось нове. Повернімося до вірша.

Отже, домашній кіт став уособленням вечірньої пори. Це не випадково. Мати Андрія Малишка гарно співала, і, мабуть, майбутній поет запам'ятав мамині колискові пісні. А головним героєм цих пісень дуже часто був кіт. Давайте прочитаємо їх.

Діти читають колискові (тексти колискових заздалегідь розкладені на партах).

* * *

Ой ти, коте рябку,
Та вимети хатку,
А ти, коте сірий,
Ти вимети сіни,
А ти, котку рудю,
Та вимети грубу,
А ти, кішко, не ворчи,
Піди сміття одімчи.
А ти, волохатий,
Біжи кругом хати.
Тільки, котку, не мурчи,
Дитиночки не збуди,
А ти, коте муругий,
Прийди до нас удруге,
До нашої хати
Дитя колихати.
А ти, коте чорний,
Та сідай у човен.
Та й поїдеш на лужок,
Наламаєш квіточок
Забавляти діточок.
Поїдеш у долину
По червону калину
Забавляти дитину.

Бігав котик пелехатий

Бігав котик пелехатий,
Бігав котик кругом хати
З великою ломакою
За сірою собакою.
Та вкрав у баби квітку,
Та й поніс до Галі,
Положив на лаву.
Стала Галя бити:

— Не вчись, котик, красти,
А вчися робити —
Бери ціп та йди на тік
Жито молотити.

9. Гра «Оплески—епітет».

Учитель. Ви добре читали, тож давайте поаплодуємо собі, погравши у гру «Оплески—епітет!» Я називатиму словосполучення з різними художніми засобами і без них. Ви відповідатимете оплесками тільки тоді, коли почуєте епітет. Хто помилиться, той одержить «фант», якому в кінці гри буде присуджено ціну: сказати прислів'я на задану тему, відгадати загадку від козака тощо.

- 1) «...з ними вітру теплі дотики...»
- 2) «В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз непожата нива»
- 3) «Місяць ясененький промінь тихесенький
Кинув до нас...»
- 4) «Ще твоя думка літає легенька,
Мрії твої ще у сні».
- 5) «Від душі всієї, від всього серденька
Люблю тебе, рідна Україно-ненько»
- 6) «Там лан, як полонина...»
- 7) «Як палають в темнім борі ягідки калини,
Так любов палає в серці Нені України».

10. Розгадування кросворда.

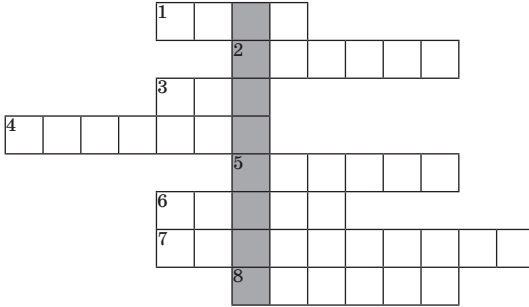
Учитель. До заповітної мрії вже не так далеко. Але на шляху з'явилися глибочезні яри. Щоб їх пройти, необхідно розгадати кросворд. Правильно відповівши на запитання, у виділеному стовпчику ви прочитаєте назву художнього засобу, який Андрій Малишко застосував у вірші «Вечори, як сиві котики», і знайдете ключ до дверей, які ведуть до скарбниці.

Козак озвучує кросворд, записує правильні відповіді на дошці, а учні працюють із заздалегідь отриманими аркушами з кросвордом.

1. Співзвучне закінчення рядків. (Рима)
2. Художнє означення. (Епітет)
3. Яка домашня тварина є головним героєм колискових?
(Кіт)
4. Мова, якій не властиве римування. (Прозова)

5. Закінчіть рядок: «Двох синів твоїх узяли...». (Фронт)
6. Воно — не горобець, вилетить — не спіймаєш. (Слово)
7. Це художній засіб, за допомогою якого один предмет зіставляється з іншим, чимось на нього схожим. (Порівняння)
8. Ім'я автора віршів «Вчителька», «Вечори, як сиві котики». (Андрій)

Козак відзначає відповіді учнів фішками.

Учитель. Отже, по вертикалі склалося слово «метафора». Це слово — той ключ, яким ми зможемо відчинити двері, що ведуть до скарбниці.

Учитель дає визначення метафори, учні записують у зошити.

Метафора — уподібнення одних предметів і явищ іншим за певними схожими ознаками. Наприклад: «За думою думаром вилітає» (Т. Шевченко). Тут плин думок уподібнюється летові рою бджіл.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Учитель пропонує дітям знайти метафори у вірші та записати їх у зошити. Козак відзначає відповіді учнів фішками.

V. Підбиття підсумків уроку

Козак. Наближається до кінця наша подорож. Давайте підрахуємо кількість фішок у кожного з вас і виявимо найбільш активних, знаючих, спритних членів команди.

Учні за допомогою вчителя та козака підраховують кількість фішок. Учитель оцінює рівень навчальних досягнень.

Учитель. Ми пройшли з вами довгий і важкий шлях, досягли мети і знайшли скарбницю. Що ж заповідали нам наші предки, які скарби? Давайте подивимось.

Козак показує дітям велику скриню, в якій знаходяться яскраві картки з афоризмами про слово та побажаннями. Кожний учень витягає картку і зачитує те, що написано.

Учитель. Так що ж, діти, є скарбом, до якого ми так довго йшли? (Учні відповідають). Дійсно, слово — це скарб, яким ми з вами володіємо. Проте пам'ятайте, що багатство — не у володінні скарбами, а в умінні ними користуватися.

VI. Домашнє завдання

Скласти невеликий вірш, використавши епітети, порівняння, метафори.

Учитель. Плекаймо в серці кожне гроно,
Прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
В сім'ї великій, вольній, новій.

Автор цих слів — Дмитро Білоус, з творчістю якого ми будемо знайомитися на наступному уроці.

Сподіваюсь, що наш гість не розчарований зустріччю.

Козак. Прощайте, браття милі!
Радий я завзятю й силі,
Тим, що тут демонстрували,
Козака ви здивували.
А безцінний скарб плекайте
І про рідну мову дбайте.

Звучить «Козацький марш».

КОНКУРСНО-РОЗВАЖАЛЬНА ПРОГРАМА

СЛОВ'ЯНОЧКА

Мета: поглиблювати знання учнів з української літератури, зокрема звернути увагу на художні твори, в яких ключовими фігурами є жінки; залучити учнів до пошукової роботи з народознавства; розвивати естетичні смаки, позитивне ставлення учнів одне до одного, почуття колективізму, відповідальності, працелюбність, наполегливість у досягненні мети; спонукати учнів до наслідування позитивного досвіду однолітків, вироблення власної життєвої позиції, прагнення вдосконалити власні уміння та навички, допомагати школярам розкрити творчі здібності й розвинути їх; виховувати поважне ставлення до дівчини, жінки-матері як берегині роду.

Обладнання: декорації до інсценізацій, магнітофон, аудіо-запис пісень О. Дзуби «Слов'яночка», Г. Татарченка, В. Крищенко «Слов'янська врода», «Чого являєшся мені у сні?» І. Франка у виконанні В. Козловського; скринька із запитаннями, стіл для журі, протоколи журі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

---

1. Конкурсно-розважальна програма «Слов'яночка» проводиться з урахуванням вікових категорій учнів: 5—6 класи; 7—8 класи; 9—11 класи.
2. Кількість учасників заходу визначається його організаторами.

3. З конкурсними випробуваннями учасники знайомляться напередодні проведення заходу.
4. Учні спільно з класними керівниками, педагогом-організатором навчального закладу, батьками повинні підготуватися до конкурсу сценічної майстерності (обрати твір для інсценізації, дібрати костюми, створити декорації).

При виборі твору для інсценізації доцільно звернути учнівську увагу на «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Кайдашеву сім'ю» І. Нечуя-Левицького, «Орису» П. Куліша, «Боярину» Л. Українки, «Роксолану» П. Загребельного, «Марусю Чурай» Л. Костенко.

———— ХІД КОНКУРСНО-РОЗВАЖАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ————

I. Слово ведучих програми

Звучить пісня Г. Татарченка та В. Кривченка «Слов'янська
врода».

На сцені з'являються ведучі.

Перший ведучий.

Я не бував за дальніми морями,
Чужих доріг ніколи не топтав —
В своїм краю під буйними вітрами
Щасливим я і вільним виростав.

Другий ведучий.

Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Свої ніким не співані пісні.

Третій ведучий.

Коли не вмів ще й букваря читати,
Ходив, як кажуть, пішки під столом,
Любить людей мене навчила мати
І рідну землю, щоб там не було.

Четвертий ведучий.

Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад не знаю їхніх і окрас,

Та вірю серцем, щирим і гарячим:
Нема землі такої, як у нас.

Перший ведучий.

Нема ніде такої вроди,

Другий ведучий.

Нема дівочої краси.

Третій ведучий.

Вона — неначе чисті води,

Четвертий ведучий.

Неначе крапельки роси.

Перший ведучий.

Доброго дня, шановні друзі!

Другий ведучий. Ми раді вітати вас на конкурсно-розважальній програмі «Слов'яночка»!

Третій ведучий. Дозвольте представити наших чарівних учасниць.

Ведучі представляють учасниць, даючи коротку характеристику кожній, наприклад: «Башликова Аліна — учениця 7-А класу. В анкеті Аліна зазначила, що покладає великі надії на цей конкурс, сподіваємося, що поетичні твори дівчини незабаром з'являться на сторінках місцевих газет та журналів...».

Перший ведучий.

Слов'янська врода перед нами

У всій своїй красі цвіте.

І райдужними кольорами

Фарбує, прикрашає все!

Другий ведучий. Для того, щоб ближче познайомитися з учасницями нашого конкурсу, надаємо їм слово.

II. Конкурсна програма

1. Знайомство.

Учасниці по черзі представляють себе.

Дівчата повинні розказати про своє ім'я (його походження, значення, риси характеру людини, що є носієм цього імені, поради присутнім щодо спілкування з людиною-носієм імені), про власні захоплення, уподобання, зазначити чого чекають від цього конкурсу; побажати

успіху усім учасницям конкурсno-розважальної програми, звернутися зі щирими словами до присутніх у залі глядачів, журі.

Журі оцінює змістовність виступу, манеру викладу, оригінальність, виставляє бали

2. Творча лабораторія.

Третій ведучий. Російська поетеса Марина Цветаєва колись сказала: «Талант! Талантом пишатися — нічого! Він — від Проведіння й від батьків! Нам залишається тільки працелюбність. Праця! Один талант не дасть нічого! Талант плюс праця, тільки!»

Четвертий ведучий. Про те, що всі наші учасниці дуже талановиті, відомо всім. А ось скільки праці вони доклали для того, щоб вдосконалити свої творчі вміння, ми зараз побачимо. Адже дівчата покажуть і розкажуть про свою творчу діяльність, розкриють деякі таємниці власної творчої лабораторії.

Учасниці конкурсу представляють свою творчу лабораторію.

Це може бути виконана пісня, гра на музичному інструменті, демонстрація власних вишивок, виробів із бісеру, живописних творів, декламування поезії тощо.

Наприкінці конкурсу журі виставляє бали

Перший ведучий. І як тут не погодитися з висловлюванням Гете про те, що хто народжений із талантом і для таланту, той знаходить у ньому своє найкраще виявлення.

Другий ведучий. Поки наші учасниці готуються до наступного конкурсу, свій танець нам дарують ... *(ведучий оголошує номер художньої самодіяльності, під час якого учасниці готуються до наступного конкурсу — показу українського національного одягу)*

3. Дефіле.

Третій ведучий. В українській народній пісні співається:

Гарна плахта, гарна плахта,
Ще й шовком заткана,
А сорочка білесенька
Ясно вишивана.

Четвертий ведучий.

Ось керсетка оксамитна,
Ось рясний віночок,
Червоненький фартушок,
В смужку поясочок.

Третій ведучий. Привітаймо наших учасниць оплесками. Вони зараз з'являться перед нами в українському національному одязі.

Звучить пісня «Чого являєшся мені усні?» у виконанні
В. Козловського.

З'являються учасниці конкурсу в українських національних костюмах. Оцінюється костюм, дефіле, відповіді на запитання ведучих

Четвертий ведучий. Шановні учасниці, вам пропонується відповісти на запитання, які ви самі собі оберете за допомогою цієї чарівної скриньки.

Один із ведучих виносить скриньку із запитаннями (див. Додаток). Кожна учасниця повинна дістати зі скриньки папірець і дати відповідь на запитання, що там записане.
Оцінки журі.

4. Конкурс сценічної майстерності «Увага! Прем'єра».

Звучить пісня «Слов'яночка» О. Дзюби

Перший ведучий. Ліна Костенко у романі «Маруся Чурай» так написала про головну героїню:

...ця дівчина не просто так, Маруся.
Це голос наш. Це — пісня. Це — душа...
Вона була, як голос України,
Що клекотів у наших корогвах.

Другий ведучий. Легендарна Либідь, Євпраксія, княгиня Ольга, Роксолана... і багато інших, що прославили Україну на весь світ. Їм присвячували поети, письменники, художники, скульптори, композитори свої найкращі твори.

Перший ведучий. А сьогодні ми побачимо прем'єри, які підготували групи підтримки наших учасниць. Головними героїнями цих творів, звичайно ж, будуть чарівні слов'янки. Зустрічайте...(оголошення виступаючих і твору, який інсценізується)

У цьому конкурсі бере участь група підтримки, тобто учні того класу, який представляє учасниця конкурсу. Школярі мають підготувати інсценізацію художнього літературного твору, головною героїнею якого є дівчина або жінка. Наводимо приклад інсценізації за твором П. Куліша «Орися»

Орися

Дійові особи

Василь
Сотник Таволга
Старий Грива
Орися
Перший парубок
Другий парубок
Третій парубок
Четвертий парубок
Перша дівчина
Друга дівчина
Третя дівчина

Сцена перша

Звучить музика, на сцені з'являються парубки.

Перший парубок. Агов, хлопці! А чи не бачив хто з вас дочку сотника Таволги, що у Війтовцях живе? Кажуть, що вона краща й над ясную зорю в погоду, й краща над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіра в діброві, і мак у городі.

Другий парубок. Та гріх таке казати, Іване! Де таки видано, щоб дівча було краще од святого сонця й місяця?

Третій парубок. Та вже, мабуть, так нас, грішних, мати на світ породила, що як споглянеш на дівочьку вроду, то здається тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Четвертий парубок. Гарна, хлопці, сотниківна! Знають її по всій Україні. Так оце Василь, товариш мій вірний, і собі поїхав до Війтовець, щоб на Орисю поглянути. Погляньте (*придивляється вдалечинь*), а то, здається, він

іде. Та щось смутний, невеселий. (До Василя) Здоров був, Василю! (протягає руку)

Перший парубок (з цікавістю). Ну що, бачив Орісю?

Василь (зітхає). Шкода, брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацвіла ця квітка. Може, хто й застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка.

Четвертий парубок. Та казав же тобі, Василю, не їдь. Хіба у нас тут мало гарних дівчат?

Другий парубок. Так, парубоче, не журись, знайдеш ти собі дівчину не гіршу за Орісю.

Третій парубок (зітхає, хитає головою). Занапастила козака...

Сцена друга

Парубки йдуть. На сцені з'являється сотник Таволга та Старий Грива, які йдуть назустріч одне одному

Старий Грива. Добридень, добродію!

Таволга. Здоров, добродію!

Старий Грива. Чого замислився? Чи не походи наші славні згадав, товаришів загиблих?

Таволга. Вдячний я тобі, Гриво, що випестив мене на руках, на коні їздити навчив. Майже всю Польщу ми з тобою пройшли.

Старий Грива. Так, сотнику, і в Криму були, і на Чорному морі. І вже на старості літ нічого я не хочу, тільки при тобі, при славному сотнику Таволзі та при дочці твоєї Орісі, вік свій дожити.

Таволга. Виростив я дочку собі на славу. Вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Треба вже й пару їй шукати. Є багато людей, і статечних, і значних, що залицяються до неї. Та не хотілося б мені оддавати її в руки сивому дідові. Зів'ялить, ревнуючи, як вітер билину в полі.

Старий Грива. Твоя правда. Але й за молодого шибайголову теж не віддаш. Бо не проживе він довго без степену та коня, поляже в полі буйною головою, а Оріся буде з діточками горювати.

Таволга. Ну то що Бог дасть, те й буде.

Сцена третя

Заходить Оріся. Вона з'являється трохи нижче сцени, тому не помічає батька й старого Гриви

Оріся (*до глядачів*). Приснився мені дивний сон. Бачила я свою покійну матір. І сказала вона мені, що не довго вже мені дівувати. Щодень вона благає Господа милосердного, щоб послав мені вірного чоловіка... (*Помічає батька й старого Гриву*) Піду до батька, попрошу, щоб дозволив із дівчатами поїхати до річки Трубайла білизну виполоскати. Тоді й думки сумні самі зникнуть.

Оріся підходить до батька, кланяється

Оріся. Добридень, панотче, здрастуйте, дідусю.

Старий Грива. Добридень, Орісю.

Оріся. Панотченьку! Позолили мої дівчата платтє. Нехай запряжуть нам коней, поїдемо до Трубайла, під Турову Кручу. Там вода чиста, як скло.

Таволга. Чого ж тобі, Орісю, так далеко їздити?

Оріся. Хіба ж то вже, батечку, й далеко? На півгодини ходи; да туди ж усе їхати лугом да левадами, що й незчуєшся, як вода заблищить і зашумить під горою.

Таволга. О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. (*До Гриви*) Запряжи, добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возимо, та повези наших прачок до Трубайла.

Старий Грива. Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

Усі підводяться й ідуть

Сцена четверта

На сцені з'являються дівчата з білизною, Оріся, старий Грива. Ідуть, озираються навколо. Чути шум води

Перша дівчина. А скажіть, діду, чому та круча Туровою зветься?

Старий Грива. Нащо вам знати?

Друга дівчина. Аже ж ти нащось знаєш? Так і нам скажи!

Старий Грива. Ой мої голуб'ята! Сказав би вам, да тільки більш не поїдете сюди на річку.

Третя дівчина. Що ж там таке? Скажи-бо таки нам, дідусю!

Старий Грива. Ну добре, слухайте, дівчата. Колись-то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Да й був собі той князь вправним стрільцем. Ото ж раз поїхав він на полювання да й одбивсь у пущі од своєї челяді. Іде да іде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

Орися. А що ж то, дідусю, за тури?

Старий Грива. То, моя кришко, були дикі бики із золотими рогами; тепер уже їх ніде не побачиш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а од неї так сясє, що й приступить не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса.

«Дівчино! — рече,— будь моєю жоною!» А вона рече: «Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться». А князь їй знову: «Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю». — «Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрелятимеш». Розсердився князь, взяв лук із плеча і почав стрілять золоторогі тури. Сунулись ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий узенький як тепер,— прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! Да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: «Потопив еси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!..» Отже, й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в лядських — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке врем'я, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Україні.

Орися. Багата земля наша на перекази й легенди.
 Старий Грива. Багата вона на жіночу вроду.
 Перша дівчина. Багата на степи й ліси, гори й по-
 лонини.

Друга дівчина. Тож любимо її серцем і душею.
 Усі. І не переставаймо милуватися нею!

Усі кланяються і йдуть
 Оцінки журі.

III. Підбиття підсумків

Нагородження переможців.

Перший ведучий.

Сьогодні ми вітаємо красу,

Другий ведучий.

Нев'янучу слов'янську вроду.

Третій ведучий.

Її я в серці своїм пронесу,

Четвертий ведучий.

Як часточку великого народу.

Перший ведучий.

У всіх людей одна святиня,

Куди не глянь, де не спитай.

Другий ведучий.

Рідніша їм своя пустиня,

Аніж земний в чужині рай.

Третій ведучий.

Їм красить все їх рідний край.

Четвертий ведучий.

Нема без кореня рослини,

А нас, людей, без батьківщини.

Звучить музика, занавіс.

Додаток
до конкурсno-розважальної програми «Слов'яночка»

Запитання зі скриньки.

1. Поясніть, що таке дукачі. (Жіноча прикраса у вигляді монет.)
2. Поясніть, що таке запаска. (Жіночий одяг, що використовувався замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки.)
3. Поясніть, що таке намітка. (Покривало з тонкого серпанку, яким заміжні жінки зав'язують голову поверх очіпка.)
4. Поясніть, що таке очіпок. (Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки.)
5. Поясніть, що таке плахта. (Жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць переважно з вовняної картатої тканини.)
6. Поясніть, що таке спідниця. (Жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу; плахта.)
7. Поясніть, що значить сап'янці. (Черевики, виготовлені з тонкої м'якої шкіри найрізноманітніших кольорів.)

ЗМІСТ

Передмова	3
Календарне планування	4

ВСТУП

Урок № 1	Розвиток української мови.	8
----------	------------------------------------	---

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Уроки № 2–3	Просте неускладнене й ускладнене речення	13
Урок № 4	Основні правила правопису. Складні випадки слововживання	18
Урок № 5	Повторення вивченого про мовлення. Види мовленнєвої діяльності. Навчальне аудіювання.	21

ПРЯМА, НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

Урок № 6	Пряма і непряма мова як засоби передачі чужої мови. Розділові знаки при прямій мові. Заміна прямої мови непрямою	25
Уроки № 7–8	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Твір-оповідання з обрамленням на основі почутого.	30
Урок № 9	Пряма і непряма мова. Розділові знаки при прямій мові	33
Уроки № 10–11	Діалог. Розділові знаки при діалозі.	37
Урок № 12	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Стислий усний переказ тексту наукового стилю.	41
Урок № 13	Цитата як засіб передачі чужої мови. Розділові знаки при цитатах.	44
Урок № 14	Пряма і непряма мова. Діалог. Цитата. Узагальнення і систематизація вивченого.	48
Урок № 15	<i>Тематична контрольна робота.</i> Контрольний диктант із додатковими завданнями	50

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Урок № 16	Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком.	53
Уроки № 17–18	Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Сміслові зв'язки між простими реченнями в складносурядному.	56
Урок № 19	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Ділові папери. Заява.	60
Уроки № 20–21	Розділові знаки між частинами складносурядного речення.	64
Урок № 22	Інтонація складносурядного речення. Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками,	

	а також складносурядних речень у текстах наукового, публіцистичного стилів. Синтаксичний розбір ССР	67
Урок № 23	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю . . . . .</i>	72
Урок № 24	<i>Тематична контрольна робота «Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення». Тестування. Контрольне аудіювання . . . . .</i>	76

СКЛАДНОПІРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Урок № 25	Складнопірядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	86
Урок № 26	Основні види складнопірядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні	89
Уроки № 27–28	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний стислий переказ розповідного тексту . . . . .</i>	94
Урок № 29	Складнопірядні речення з пірядними означальними. Синонімія СПР з пірядними означальними і простих речень	98
Урок № 30	Складнопірядні речення з пірядними з'ясувальними	102
Уроки № 31–32	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір у публіцистичному стилі на суспільну тему . . . . .</i>	106
Урок № 33	Складнопірядні речення з пірядними ступеня і способу дії	107
Урок № 34	Складносурядні речення з пірядними причини та мети	110
Урок № 35	Складнопірядні речення з пірядними місця та часу	115
Урок № 36	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Ділові папери. Автобіографія . . . . .</i>	120
Урок № 37	Складнопірядні речення з пірядними умовними, допустовими, наслідковими та порівняльними	122
Урок № 38	Складнопірядні речення з кількома пірядними	127
Урок № 39	Узагальнення і систематизація вивченого про складнопірядні речення	131
Урок № 40	<i>Розвиток зв'язного мовлення. Сприймання чужого мовлення. Різновиди читання. Навчальне читання мовчки . . . . .</i>	137
Урок № 41	<i>Тематична контрольна робота. «Складнопірядне речення». Тестування. Контрольне читання мовчки . . . . .</i>	142

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Уроки № 42–43	Безсполучникове складне речення. Сміслові зв'язки та інтонація у безсполучниковому складному реченні	150
---------------	--	-----

Урок № 44	Кома та крапка з комою у безсполучниковому складному реченні	153
Уроки № 45–46	Двокрапка та тире у складному безсполучниковому реченні	157
Уроки № 47–48	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Контрольний докладний переказ тексту	164
Уроки № 49–50	Особливості інтонації складного безсполучникового речення. Узагальнення і систематизація вивченого про безсполучникове речення	166
Урок № 51	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні». Диктант	169
Урок № 52	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Аналіз письмових робіт	170

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Уроки № 53–54	Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком	173
Уроки № 55–56	Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком	175
Уроки № 57–58	<i>Розвиток зв'язного мовлення.</i> Контрольний твір-роздум на суспільну тему в публіцистичному стилі	178
Урок № 59	Розділові знаки між простими реченнями в складному з різними видами зв'язку	179
Урок № 60	Синонімія сполучникових і безсполучникових складних речень	182
Урок № 61	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Складні речення з різними видами зв'язку». Тестування	185

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

Уроки № 62–63	Складне синтаксичне ціле, його ознаки. Засоби зв'язку в ССЦ. Абзац.	192
Уроки № 64–65	Будова ССЦ. Види і засоби міжфразного зв'язку. Актуальне членування: дане і нове	199
Уроки № 66–67	Лінгвістичний аналіз тексту. Тренувальні вправи	203
Урок № 68	<i>Тематична контрольна робота.</i> «Лінгвістика тексту. Складне синтаксичне ціле». Читання мовчки	206

ПОВТОРЕННЯ. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

Урок № 69	Слово як предмет вивчення.	214
Урок № 70	Мовні аспекти вивчення речення	217
Література	. . . . .	220
Додаток	Заходи предметного тижня української мови та літератури	221

Навчально-методичне видання

Серія «Майстер-клас»

ШАБЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна

РІДНА МОВА

9 клас

Плани-конспекти уроків

Редактор *Г. В. Дюїна*.

Технічний редактор *О. Б. Черкасова*.

Коректор *Л. О. Кратенко*

Код Ф11120У. Підписано до друку 28.11.2009. Формат 60×90/16.
Папір друкарський. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,00.

ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-44, 712-90-87;

Києві — (044) 599-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 345-98-24;

Житомирі — (0412) 41-27-95, 41-83-29; Дніпропетровську — (056) 785-01-74;

Львові — (032) 244-14-36, (067) 340-36-60; Сімферополі — (0652) 22-87-01, 22-95-30;

Тернополі — (0352) 49-58-36, (067) 395-33-05; Миколаєві — (0512) 35-40-39;

Рівному — (0362) 3-78-64, (067) 689-19-05; Сумах — (0542) 21-07-35;

Черкасах — (0472) 64-41-07, 36-72-14.

E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

«МАЙСТЕР-КЛАС» З РІДНОЇ МОВИ ЗРОБИТЬ ВАШ УРОК ЯСКРАВИШИМ!

Посібник «Рідна мова. Майстер-клас» містить:

- календарно-тематичне планування;
- розробки уроків.

До кожного уроку подаються тема, мета, обладнання, форми і методи навчальної діяльності

ЦЕЙ ПОСІБНИК ДОПОМОЖЕ ВЧИТЕЛЄВІ РІДНОЇ МОВИ:

- збагатити власний досвід;
- урізноманітнити навчальну діяльність учнів;
- розвивати уяву і творчі здібності дітей;
- виховувати в учнів відчуття прекрасного;
- прищепити школярам любов до рідної мови;
- реалізувати принципи розвивального та особистісно-орієнтованого навчання;
- здійснити об'єктивне оцінювання знань учнів.

ЗРОБЛЕНО ВЧИТЕЛЯМИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ!

«Книга — поштою»

61045 Харків, а/с 3355,
«Ранок-пошта»

☎ (057) 717-74-55

✉ pochta@ranok.kharkov.ua

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

www.ranok.com.ua

ISBN 978-611-540-275-5

